

Alapította: Heimler Károly

Kiadja:

a Győr–Sopron megyei Lapkiadó Vállalat

Szerkesztő bizottság:

DÁVID FERENC, DOMONKOS OTTÓ, FÁBJÁN LAJOS, FEKETE FERENC, FRIEDRICH KÁROLY, GÁL JÁNOS, GUNDA MIHÁLY, GYULAY ZOLTÁN, HILLER ISTVÁN *titkár és technikai szerkesztő*, HORVÁTH ZOLTÁN, KELÉNYI FERENC *olvasószerkesztő*, KOCSIS JÓZSEF, KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ, MAJOR JENŐ, PAPP ISTVÁN, PINTÉR FERENC, PRÖHLE JENŐ, RÉTHLY ENDRE, SIMON JÁNOS, SZAKÁL ERNŐ, SZITA SZABOLCS *jegyző*, TÁRCZY-HORNOCH ANTAL, VENDEL MIKLÓS, VERBÉNYI LÁSZLÓ, WINKLER OSZKÁR

Szerkeszti:

MOLLAY KÁROLY

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Losonczy Zsuzsanna: A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium története (1853–1903) (II. rész)

Losonczy Zsuzsanna: A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium története (1853–1903) (II. rész)

9. Az oktatás módszereivel kapcsolatban figyelemre méltóak a következő megjegyzések: „Oktatásunk nem előadó; az oktató eljárás mindig kölcsönösségen alapul és a tanárnak legszükségesebb feladata az, hogy az osztály szellemi álláspontjára helyezkedjék, de még ebben is tekintettel legyen az egyes növendékek ismereteire, tehetségére és felfogására, egyes növendékek foglalkozása és kihallgatása soha sem nélkülözhet bizonyos kapcsolatot az osztály többi tanulója és a kikérdezett fiú között; lehetőleg minden órában minden tanuló feleljen; a tananyagot pedig nemcsak átérteni szükség, hanem ismételt átdolgozás és sokoldalú megvilágítás által már a tanóra folyamatában, de különösen annak végén bele is kell már vésődni az emlékezetbe.”⁵³⁽¹⁾ E sorok 1884–85-ből valók, de már a korábbi évek értesítőiben is olvashatunk a verbalizmus elítéléséről s az intézetben folyó oktatómunka azon követelményeiről, hogy a tananyagot a tanulókkal megértessék, megfelelően rögzítsék, ellenőrizzék az elsajátítás mértékét, ismételjének, gyakoroljanak, az önálló megoldásra szánt feladatokat kellően készítsék elő, s általában: tanítsák meg a növendékeket „dolgozni” és „gondolkodni”.⁵⁴⁽²⁾

A módszerek egységesítését és egyöntetűvé tételét voltak hivatva elősegíteni a szombatokként tartott,

mintatanítással egybekötött módszertani értekezletek. Ezt az alapító Laehne Frigyes vezette be, s érvényben voltak még a 90-es években is. Hasznos voltuk az intézetet látogató felügyelők többször elismerték. Laehne Miksa így írja le ezeket az úgynevezett „heti zárlatokat” (Wochenschlusse):

„A heti zárlat, mely minden szombaton 11–12-ig szokott megtartatni, mintaelőadás a tanár, vizsgálati óra a tanítvány részéről, s ez utóbbi körülményekre különös súlyt fektetünk. Az utoljára tárgyalt és átvett tananyagnak gyors kihallgatása után, áttér a tanár az óra számára kijelölt tananyagra, melynek didaktikai kezelése a főtebb körülírt elvek szerint kell hogy történjék. Az által, hogy minden egyes tanuló az egész tanári testület előtt kénytelen ismereteit, figyelmét és felfogását a legkülönbözőbb tárgyakban kimutatni, a tanuló egyénisége a más tanár által történő oktatás alkalmával tárgyilagos megfigyelés végett elébe van állítva minden tanárnak. ... az általános iskolai [290](#)fejelem, az egyes tanár tanításában uralkodó rendtartás nyíltan kiderül a heti zárlatban és a hozzá kapcsolódó megbeszélésben; egyrészt valamely tanártársnak bírálata, másrészt szabad eszmecsere, valamint végül az igazgatónak összefoglaló ítélete által az egész próbatanításnak más mozzanataival együtt méltatásra talál és jegyzőkönyvbe vétetik. Ily módon tehát hetenként valóságos módszertani értekezleteink vannak, melyeken egyszerre történik jelentés az igazgató elé úgy az egész intézet viszonyairól, mint egyes növendékekről.”

E nevelési és oktatási szempontból valóban jelentősnek és hasznosnak nevezhető „heti zárlatok” nemcsak az intézetben uralkodó haladó pedagógiai nézetek következményei voltak, hanem adódtak az intézet magánintézmény jellegéből is, mely együtt járt a tantestületnek csaknem évről évre bekövetkező változásával. A meg-megújuló tanári karral ezek nélkül a „heti zárlat”-ok nélkül nehezen lehetett volna egységes módszereket, elveket követni, s a tanulókat ilyen sokoldalúan megismerni.

E heti tanácskozásokon kívül volt még három ellenőrző, három osztályozó és egy zárókonferencia. Ezekon a növendékek magaviseletét, szorgalmát, előrehaladását, illetve az osztályzatokat beszéltek meg. Az eredményről a szülőket évente háromszor, külön e célra készült kimutatásban értesítették.

A tanulók aktivitását, öntevékenységét az ismeretszerzés folyamatában igyekeztek biztosítani. A tanítási óra a figyelem felkeltésével és ébren tartásával, a tanár és a tanítvány közötti állandó kontaktus létesítésével, önálló megfigyelések végeztetésével (pl. a természettudományi tárgyaknál minden tanulónak külön rendelkezésére álló szemléltető tárgyakon vagy a szabad természetben), növények, bogarak, ásványok gyűjtése, a tanszergyűjtemény számára különféle tárgyak, eszközök készítése, majd később a kézimunkának mint tantárgynak bevezetése által.[55\(3\)](#)

A házi feladatok elvégzésében is megkövetelték az önállóságot. A tanítási órán történt előkészítés után ki-ki maga oldotta meg a napi 2–3 „dolgozó órában” felügyelő tanár ellenőrzése mellett. Aki végképp nem boldogult egyedül, természetesen segítséget kapott a felügyelő tanártól. A felsőbb osztályos növendékek külön munkaszobákban, teljesen önállóan dolgozhattak, maguk szabták meg a feladatok megoldásának, a tananyag megtanulásának, ismétlésének sorrendjét. De aki visszaélt ezzel a szabadsággal, az visszatért a tanári felügyelet alatt dolgozó, alacsonyabb osztályos tanulókat összefogó csoportba. Ezek feladatkönyvet vezettek, melyből a felügyelő tanár pontosan megtudhatta a következő napra elvégzendő feladatokat. Ezek elvégzésének sorrendjét megszabta, a munkaórák végén pedig kikérdezte, ellenőrizte őket.[56\(4\)](#)

Az idegen nyelvek használata, gyakorlása a tanórákon kívül, a szabad időben is folyt, mert a magyar, német és francia nyelv minél alaposabb elsajátíttatására törekedtek. „Mindhárom nyelv kötelező tantárgyat képez, s csoportonként tanítjuk azt a tanterv kívánalmaihoz képest, de azon hozzáadással, mikép mindegyik növendékünk ama két nyelvben, mely nem anyanyelve, grammatikai alapot, írásbeli gyakorlást és folyékony

beszédet illetőleg, oly haladást tegyen, a mennyi magasabb társadalmi állásában csaknem elkerülhetlenül szükséges.”

A fentebb vázolt körülményekből adódott, hogy bukás és ismétlés ritkán fordult elő az intézetben. Aki valamelyik kötelező tárgyból elégtelen osztályzatot [291](#)kapott, kivált, ha szorgalma és magaviselete év közben sem ütötte meg a kellő mértéket, a szünidőnek egy hónapját az intézetben töltötte, ez alatt ismétlő és pótló oktatásban részesült, a következő tanév elején pedig javítóvizsgát kellett tennie. Javítóvizsgát két vagy több kötelező tárgyból nem lehetett tenni.

8. kép. Laehne Vilmos (1862–1918)

A záróvizsgák után tartott tanácskozáson határoztak a tanulók felsőbb osztályba lépéséről, ezenkívül határoztak azoknak a növendékeknek a szünidejéről, akik egy vagy két tárgyból buktak, megszabva a szünidei rendet és az ismétlő órák beosztását. A szülőknél, ha azt akarták, hogy gyermekük tovább is az intézet növendéke maradjon, föltétlenül figyelembe kellett venni e határozatokat.[57\(5\)](#)

A tanévet általában június végén (az első években július elején) fejezték be, de a tanulók gyakran csak 1–2 héttel később utaztak haza az úszás-tanítás [292](#)miatt. Ez szorosan hozzátartozott a növendékek testi neveléséhez, amire az intézet mindig nagy súlyt fektetett. A fürdési idény megkezdődésével rendszeresen látogatták a közelben fekvő két uszodát, sőt néha a Sopron közelében levő Tóalmot is. Az évkönyvek többször emlegetik, hogy a legkisebb tanulókat leszámítva, valamennyi növendékük jól megtanult

úszni.[58\(6\)](#)

Bár az intézet igazgatói tisztában voltak az oktatás nevelő hatásával, s ezt többször is kifejezésre juttatták, jól tudták azt is, hogy nevelési célkitűzéseiket egyedül az oktatás által, annak nevelő hatásával nem érhetik el. Ezért bennlakó, rendes tanáraiktól sem azt várták csupán, hogy oktatómunkájukon kívül csak felügyeletet gyakoroljanak a növendékek fölött, hanem azt is, hogy aktívan közreműködjenek az intézet nevelési céljainak megvalósításában, a napnak minden szakában. Miként az oktatásban, úgy a nevelésben is, szükségesnek tartották az egységes elvek érvényesülését. A követendő nevelési elvek, eljárások megbeszélésére a már említett értekezleteken került sor. Az itt elfogadottak érvényre juttatását, valamint a nevelőmunka iránti odaadást, a mindenkor példamutató magatartást feltétlenül megkívánták.

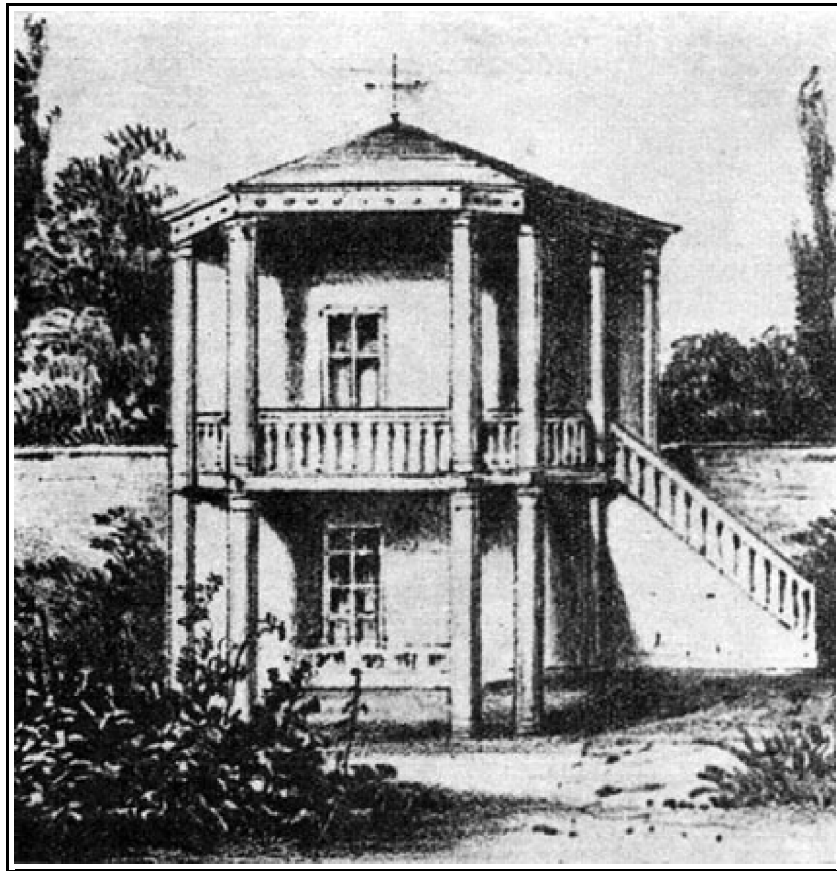
„Minden bennlakó tanár nevelő is egyszersmind. Ezen elv oly kötelességeket ró a tanárra, melyek nevelői tehetségének, hivatottsága buzgalmának, kötelességtudásának, s egész jellemének, külső és belső erkölcsi valójának teljes megfeszítését követelik. Minden elernyedés, minden lazaság a tanár részéről megnehezíti egész állását és nevelői feladata abban gyökerezik, hogy saját egyénisége által mintaképet nyújtson az ifjúságnak úgy a szorgalmat, rendszeret és pontosságot, valamint tisztességes magaviseletet illetőleg, hogy bármely tettén a nemesen érző, romlatlan ifjúság finom érzéke, figyelmes szeme meg ne botránkozzék. A nevelőnek ezen általános kötelessége, hogy t. i. mindenütt és mindig nevelő magaviseletet mutasson, nála aki egy fedél alatt lakik növendékeivel, még korántsem elegendő; a nevelői hivatás magánintézetben elébe szabja az önfegyelem áldozatát, míg az a tulajdon, hogy magát olyannak mutassa, a mint kell és olyan legyen, a milyennek mutatkozik, második természetévé nem válik.

Az intézeti létnek ezen mivoltából fakad a nevelőre nézve a pedagógiai tapintat: hogy nyugodtan, tisztességgel és méltósággal találja meg mindenkor a helyes és megfelelő eszközt, mely a legszebb és legnemesebb célhoz vezet; e mellett őrizzen meg tárgyilagos jóakaratot minden egyes növendék számára, végül fogja föl minden személynek egyéniségét, tartsa meg azt önjogosultságában, fejtsse ki és fejlessze összhangzatosan.” (Ezeket a gondolatokat Laehne Miksa igazgató vetette papírra 1884-ben, de hasonlókat találunk az alapító Laehne Frigyesnél s a későbbi igazgatóknál is.)

Az intézetben folyó nevelés – hasonlóan a korabeli oktató-nevelő intézményekhez – vallás erkölcsi alapokon állt: „Íranyuljon tehát szellemi tekintetünk mindenekfelett Istenre, s az életnek soha el nem múló kincseire: igazságra és tiszta erkölcsre!” Az akkori követelményeknek megfelelően gondoskodtak a tanulók vallásos neveléséről: minden tanuló hitfelekezetének megfelelő (evangélikus, r. katolikus, izraelita) hitoktatásban részesült, minden vasárnap és ünnepnapon (télen, ha az időjárás engedte) eljártak templomba, úrvacsoráztak, gyóntak, áldoztak, a katolikusok részt vettek az úrnapi körmeneteken stb. Ezenkívül minden reggel és este az igazgató közös imára gyűjtötte össze a növendékeket, melyen a felügyelő tanárok is, vasárnap pedig az egész tanári kar [293](#) megjelent. Itt azonban már nevelési szempontok is érvényesültek: az igazgató röviden megemlékezett a növendékek előző napi – vagy előző heti – magatartásáról; megdicsérett, intett, esetleg megrótt egyes növendékeket.[59\(7\)](#)

10. Az intézet – csaknem egész fennállása alatt – többé-kevésbé zárt kolóniát alkotott, különösen Laehne Frigyes életében, aki a várossal való érintkezést a minimumra korlátozta, s a növendékeknek minden szabad kimenőt a városba megtiltott. „Idegen nem keveredhet a növendékek közé, egy növendéknek sincs szabad kimenője a városba, egyiknek sincs szüksége arra, hogy valamit vegyen, vagy valamiről maga gondoskodjon. A ház mindent megad és mindenről gondoskodik. Csak kevés kívülállót engedünk a közelünkbe, de ha mégis egy ilyen, vagy ha egy alkalmazottunk nem engedett közvetítővé lesz a város és az intézet között, azt azonnal eltávolítjuk. Itt el vagyunk választva mindattól, ami a fiatalok

kötelességteljesítését zavarná, vagy ami kintről jövő rossz hatásként hatna.”

9. kép. Parkrészlet

Ennek az elzártságnak, ha voltak is jó oldalai, a növendékek önállóságra nevelését, tapasztalatszerzését kétségkívül gátolták.

Elsősorban tehát a városi élet negatív hatásai alól kívánták elszigetelni a tanulókat, hogy az intézet nevelő hatása mennél tisztábban, zavartalanabban [294](#)érvényesülhessen. „Elszigetelve az élettől és a város forgatagától, elszigetelve durva szokásoktól, melyek kisebb városok utcáin sokszor szemtelenül emelik magasba a fejüket, mi egy kis kolóniát alkotunk a városon kívül” – írja Laehne Frigyes.

A későbbi igazgatók is vallották ennek az elkülönülésnek szükségességét, bár nem olyan szigorúan, mint az alapító.

A másik jellemzője volt a Laehne intézet nevelőmunkájának kezdettől fogva a növendékek minél teljesebb megismerésére való törekvés, s a velük való türelmes, humánus, egyéniségüknek megfelelő, azt tiszteletben tartó bánásmód, mint ezt már előbb is említettem.

A növendékek mielőbbi megismerése céljából már a beíratás alkalmával felvilágosítást kértek a szülőktől a gyerekek előző életmódjáról, neveléséről, szokásairól stb. „A felvételnél hiányzó nyíltság megnehezíti számunkra a nevelésnek gyors és biztos megkezdését” – írja Laehne Frigyes. [60\(8\)](#)

A növendékek megismerésére való törekvés, az egyéniségüknek megfelelő bánásmód nem jelentette egyszersmind, hogy egyéni kedvezésekben is részesítsék őket, mint ahogy ezt némelyik szülő elvárta volna. Ilyen kivételezést nem engedtek meg, már csak a többi növendék miatt sem, másrészt – ha az ilyesmit már gyermek- és ifjúkorukban megkapják, később az életben is elvárják, s ha ott már nem kapják meg, tehetetlenségük miatt képtelenek lesznek helytállni – írja Laehne Frigyes –, arról nem is beszélve, hogy az ilyesmi alapvetően ellenkezik az intézet nevelési elveivel.

„Azon szülők, kik házámra bízzák fiaikat, kell, hogy megvizsgálják magokat: vajon mindenben bizalommal viseltetnek-e tan- és nevelő-modorom iránt. – Ha a külön véleményeket érvényre hagynám emelkedni nevelési tervemben és intézetem házirendjében, akkor rövid időn belül zűrzavart teremtenék egy az apró részletekig szerves egész helyett. A külön kívánalmaknak tehát a nevelés legszentebb érdekében hallgatniok kell, s magokat alárendelniök a mindenkire nézve egyaránt érvényes kötésnek.”⁶¹⁽⁹⁾

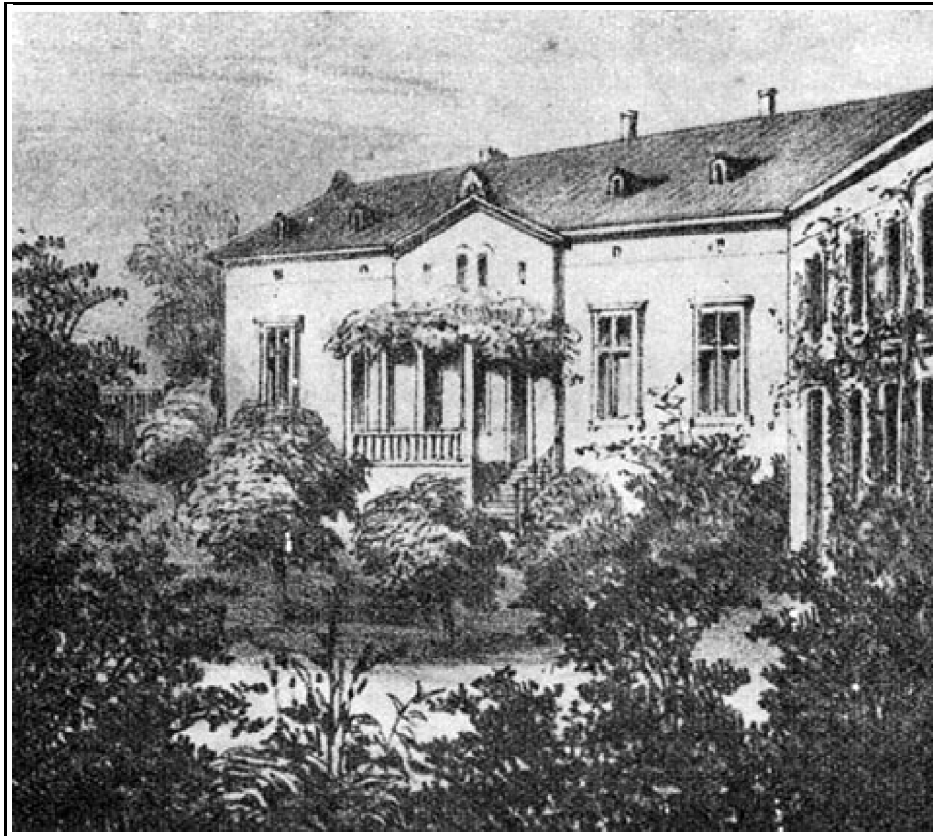
Az elkényeztetett csemeték beszoktatása különben is sok gondot okozott az intézetnek. Ezt a munkát nehezítette meg kezdetben az egyes szülők által titokban juttatott zsebpénz, mely által hozzásegítették gyermeküket, hogy azok cigarettához, likórhöz, nyalánkságokhoz jussanak. Laehne Frigyes szigorúan fellépett ez ellen.⁶²⁽¹⁰⁾

Az intézetnek a növendékekkel szemben egységesen, kivételezés nélkül támasztott nevelési követelményeit Laehne Frigyes az alábbiakban foglalta össze:

„Belső koncentrációt követelünk, friss készséget, e mellett pontosságot minden adott alkalomkor, engedelmisséget minden komoly és barátságos szóval s a nevelők minden intelmével szemben – de semmiképp sem kutyahúiséget –, csendet, figyelmet, illedelmes magatartást az oktatás előtt és alatt; szorgalmat és feltétlen nyugalmat a munkaórákban; kitartást, bátorságot, önuralmat játéknál és sportnál; meglegedettséget, egyszerűséget, sőt bizonyos lemondást is zúgolódás nélkül, alkalmazkodást, nyíltságot, engedékenységet a társakkal való érintkezésben, a magántulajdon legnagyobb tiszteletben tartását, a rájuk bízottaknak és mindennek megkímélését, ami őket a házban és kertben ²⁹⁵körülveszi, minden hazugságnak, becstelenségnek, közönséges szónak, szemtelenségnek, s a ruházkodásban, evésben, ivásban stb. megnyilvánuló különcködésnek a megvetését.”⁶³⁽¹¹⁾

Ezeknek a valóban ésszerű és igényesnek mondható követelményeknek érvényt is szereztek az intézet nevelői. Erről tanúskodnak az intézetben megfordult látogatóknak a véleményei, a felügyelők jelentései, melyek dicsérőleg emlékeznek meg a növendékek magatartásáról, az intézet fegyelmi életéről, az ott uralkodó légkőről.

Nemcsak követelményeket támasztottak a tanulókkal szemben, hanem azokat tudatosítani is igyekeztek. A belépő növendéket megismertették részletesen az intézet házirendjével és szabályaival s a velük szemben támasztott követelményekkel, megbeszélték velük ezek értelmét, hasznos voltát rájuk és környezetükre, későbbi életükre nézve (mindezt természetesen a koruknak megfelelő szinten). Nem vak engedelmisséget követeltek, hanem tudatos, meggyőződésből fakadó magatartást kívántak kialakítani növendékeikben.

10. kép. Parkrészlet

Az intézettől távol állt a dressúra és a kaszárnyaszellem, de a növendékekkel szembeni túlzott engedékenység vagy pajtáskodás is. „Szükséges, hogy az egész háznak erkölcsi komolysága minden egyes növendék irányában tárgyilagos jóakarattal párosuljon, s mindenkor barátságosan komoly, de egyúttal határozott hangon jusson érvényre. Ép oly ellenségei vagyunk mindennemű 296 hideg formalitásnak, merev józanságnak és vissztaszító keménységnek, mint közömbös elnézésnek, joviális kardialitásnak, de kivált a minden nevelői eredményt egyenesen veszélyeztető fraternizálásnak a növendékekkel szemben.”

A fegyelmi vétségeknek az állandó nevelői felügyelet biztosításával kívánták elejét venni. Munka- és szabadidőben mindig legalább három nevelő teljesített inspekción.

Mindenekelőtt tehát a megelőzésnek tulajdonítottak nagy fontosságot. „Igyekezék a hibát elkerülhetővé tenni” – ez az intézet egyik legfőbb nevelési elvét képezte. Ez az elv „... az intézeti nevelőnél más szóval annyit jelent: Igyekezéssel oda hatni, hogy a büntetés szüksége lehetőleg minél kevesebbre forduljon elő, amit lehet, el kell érni barátságos intéssel, ki kell kerülni jóakaró figyelmeztetéssel és kellő időben határozott beavatkozással ... a hibának belátása, a vétségnek világos öntudata már a pusztán intésre inkább fog megbánásra, vagy javulásra vezetni, mint az örökös pörlekedés és elhamarkodott büntetés, mely efelül nagyon is alkalmas arra, hogy a gyermek kedélyét elkeserítse, az ifjú önérzetét makacssággá változtassa.”

Ha pedig büntetésre volt szükség, ott a jóakarattal, humanitással és mértéktartással kellett érvényesülnie; semmiképpen sem a megtorlás, hanem a javítás szándékával.

„A növendékek megelégedett gyermeki jóllétét a tanár által minden egyes fiú iránt tanúsított jóakarattal hozza létre, mely jóakarattal még akkor is ki kell tűnnie, mikor a növendék büntetést érdemelt és meg is kapja.

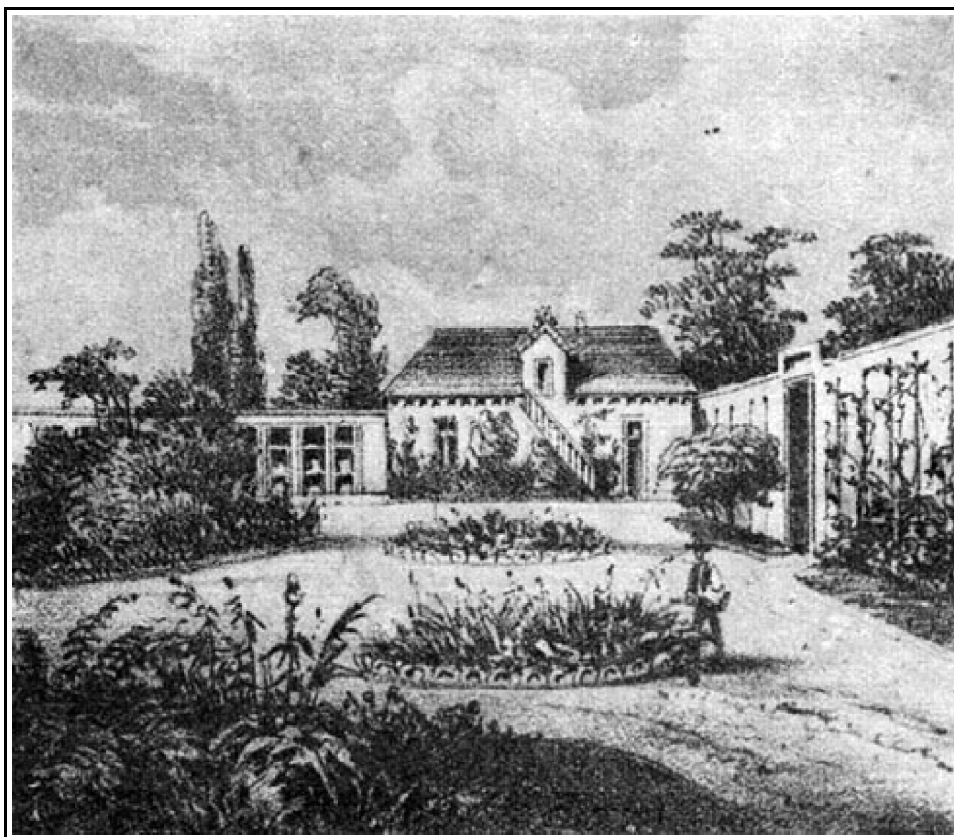
Büntetések azért nagyon is különböznek a büntetés mindennapi és szokott modorától; soha sem szabad üres, eszmenélküli fegyelemtartássá lenniök, hanem, hogy a hibás cselekedetnek természetes kifolyását képezzék és úgy tűnjenek föl, mint a mi azoknak egyenértékét képviseli és a megzavart egyensúlyt helyreállítja.

Csakis így van a nevelő büntetésnek pedagógiai jogosultsága, előreláthatólag csak így van nevelő eredménye és mélyebb etikai hatása. Az ifjú igazságérzet meg nem sértődik, dölyf és makacsság önmagába roskad össze, a gyermek büntetését elszenvetvén oda tér vissza, ahonnan rosszakarata vagy meggondolatlansága miatt távozott, s még akkor is megmarad a tanító részére becsületben és szeretetben.”⁶⁴⁽¹²⁾

Fontosnak tartották, hogy a nevelő ne keressen a gyermek hibái mögött minduntalan rossz szándékot, hanem megfigyelő és elemző munkával tárja fel hibás cselekedeteik, magatartásuk valódi indító okait. Ilyen elemző munkát végeztek gyakran a heti konferenciák alkalmával. Megbeszélték az egyes növendékek magatartását, összehasonlították a korábbival, kölcsönösen elmondták tapasztalataikat. A fegyelmi vétségeket elemezve, figyelembe vették az életkori sajátosságokat, a növendékek intézetbe lépését megelőzően ért nevelőhatásokat és környezetet, a vétség körülményeit stb., és megállapodtak a követendő nevelési eljárásokban.

A büntetés konkrét formáit illetően az ún. természetes büntetési módokat részesítették előnyben. Nem nehéz itt Rousseau hatását észrevennünk, aki – egyéb nézeteivel is, pl. a magánnevelésnek előnyben részesítésével, illetve a nyilvános fölé helyezéssel, a városi élet romlott, gátló hatásának kiküszöbölésével, a gyermeki természetről vallott optimista nevelői felfogásával – a gyermeki természet megismerésének s az ahhoz igazodó módszerek alkalmazásának ²⁹⁷követelésével hatott az intézet berendezkedésére, pedagógiai munkájára.

Odörfer Kristóf, az intézet egyik igazgatója, ezt írja a természetes büntetésről: „Ha a büntetés nem egyéb, mint természetes folyománya a viszás cselekvésnek, úgy az első büntetés legyen az úgynevezett természetes büntetés. Ki rosszul dolgozott, készítse el munkáját újra; ki hanyag, hozza helyre mulasztását a szabad idő alatt; ki társait ingerli s őket az előadás alatt zavarja, különíttessék el; ki a társas multságokat megrontja, legyen attól eltiltva; ki multságában zajos vagy éppen szennyes beszédű, hallgasson, s így tovább. A helyett, hogy mesterséges büntetés módját gondolnánk ki, a mi aztán legtöbbször semmi összefüggésben sincs a bűnnel, s vagy túl szelíd vagy túl szigorú, sokkal jobb és természetesebb olynemű büntetést alkalmazni, mi a gyermek kedélyét sohasem keseríti el. Legelőbb belátja a büntetés igazságosságát és szükségességét ... Önkéntes elhatározás a javulásra a tapasztalt kellemetlenség alapján, ez az, a mit elérni akarunk.”

11. kép. Parkrészlet

Azonban helyt adtak az ún. „tényleges büntetés”-nek is. Ide sorolták például már az olyan finom eszközöket is, mint amikor a tanár tanítás közben beszédét megszakítva, keményen ránéz a rendbontóra, fejét ingatja, figyelmeztető kézmozdulatot tesz, hanghordozását megváltoztatja, valamint a megrovást; nagyobbaknál ritka esetben az „elzárást”, ami azt jelentette, hogy szabad idejének egy részét meghatározott írásbeli feladat megoldására kellett használnia valamelyik munkaszobában; ugyancsak nagyon ritkán számba jöhetett [298a](#) tízóraitól vagy uzsonnától, esetleg a főétkezés valamelyik részétől való eltiltás. A testi fenyítést általában megvetésre méltónak tartották és elítélték, azonban legvégső esetben, a gimnázium alsó osztályaiban az igazgató az „atyai fenyíték jogát” fenntartotta magának. (Laehne Frigyes és Odörfer.) Legsúlyosabb büntetés volt az intézetből való eltávolítás.

Az intézet nevelőmunkájában s egész belső életének megszervezésében igyekeztek családi vonásokat érvényre juttatni. „A család egyszerű és természetes viszonyai intézetünk egész szervezetének mintaképeül szolgálnak: növendékeinknek nem szabad a családtól és a családi élettől elidegenedniök. – Az intézet nevelési oldalát illetően nem keres pusztán iskolai (doctrinair), hanem családi tekintélyt; mi a kedélyt és szellemet nemcsak a fej, hanem a szív útján is akarjuk kiképezni; nemcsak az ész, hanem az érzelem is követeli a maga jogait és a nevelő tevékenységében e kettőnek egyé kell összeforni” [65\(13\)](#)

A mindenkori igazgató növendékei apa-helyettesének tekintette magát, felesége pedig a nagy háztartás irányítása mellett anyahelyettesi szerepet is vállalt. Mindkettőjükhez bármikor közvetlenül fordulhattak a növendékek. Az igazgató családja szinte beleolvadt ebbe a nagyobb családba. Ő maga a tanítási óráin kívül

is sokat tartózkodott a növendékek között, iskolás korú gyermekei együtt tanultak, laktak, aludtak a többiekkel. A bentlakó tanárok is szinte napestig közöttük voltak, családjukkal egyetemben a növendékekkel közösen étkeztek, részt vettek szórakozásaikban, játékaikban, az inspekciósok közöttük is aludtak. Megszervezték a növendékek szabad idejét, biztosították a játékhoz, sportoláshoz, olvasáshoz, zenéléshez stb. szükséges feltételeket, a szabad választás lehetőségét azonban – kivéve a közös kirándulásokat vagy rendezvényeket – meghagyták a növendékeknek. Az intézet néhány ünnepe, illetve összejövetele kimondottan a családi, bensőséges hangulat jegyében zajlott le. Ilyen volt például az igazgató születésnapjának megünneplése s a karácsonyest az itt maradó, távol lakó növendékekkel együtt. Téli estéken gyakran gyűltek össze nevelők és növendékek egy kis közös szórakozásra a jól fűtött díszteremben, illetve tornateremben. Zongoráztak, énekeltek, különféle társasjátékokat játszottak ilyenkor. Három-négy hetenként kis házi koncertet rendeztek, melynek műsorszámait kezdetben a növendékek és a tanárok produkciói adták, később meghívták a város jobb muzikális erőit és ismerős családokat is. 1890-től az Ifjúsági kör – később Petőfi önképzőkör – rendszeresen tartott felolvasó, illetve szavalóesteket.

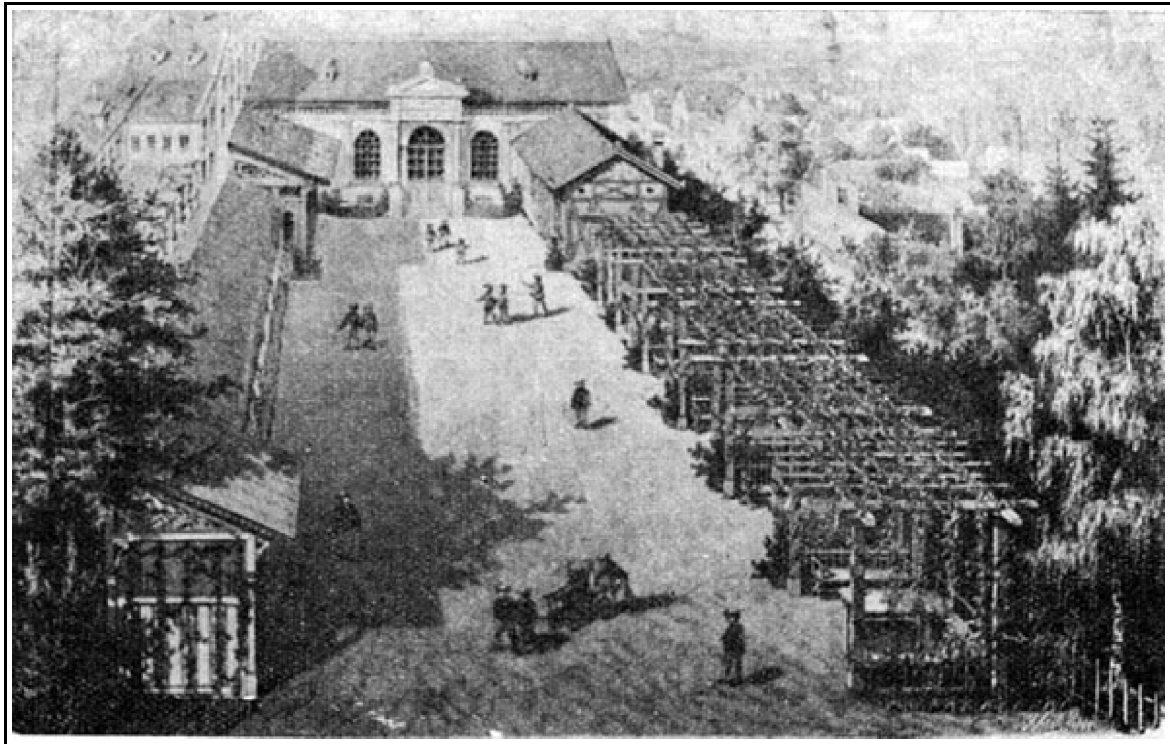
Természetesen nem lehet elvitatni a családi légkört a kirándulásoktól, de az egyéb rendezvényektől sem – s általában az intézet egész belső életétől.

Az intézet mindenkor gondosan ápolta a kapcsolatot növendékeinek családjával. Rendszeresen tájékoztatták a szülőket gyermeik tanulmányi eredményeiről, magatartásáról, egészségi állapotáról. A tanulók két- vagy háromhetenként ún. mintaleveleket írtak szüleiknek, melyben beszámoltak az intézeti eseményekről s a személyükkel kapcsolatos dolgokról. E levelek a szülőkkel való kapcsolat fenntartásán kívül a stílári gyakorlás célját is szolgálták, az illető nyelvtanárok minden alkalommal kijavították. Ezenkívül hetenként „privát” levelet is írhattak hozzátartozóiknak. A levelezést az igazgató ellenőrizte.

A szülők meg is látogathatták gyermekeiket az intézetben. „Sokan közülük [299a](#) ház barátjának tekintik magukat. Néhány anya, ki egyetlen gyermekét bízta ránk, néha több napra is vendégségbe jön hozzánk, a háziasszonnyal tart a konyhába, pincébe, hálószobákba, öltözőkbe, – részt vesz a kiránduláson, az étkezéseken. Ha fiának szabad ideje van, édesanyjával töltheti.”[66\(14\)](#)

Komolyabb betegség esetén táviratban értesítették a szülőket, s lehetőséget nyújtottak arra, hogy beteg gyermekük mellett tartózkodjanak.

A szülői háztól elvárták, hogy ne keresztezze az intézet nevelési céljait, illetve nevelőmunkáját, a gyermekek előtt esetleges meggondolatlan kijelentésekkel ne rombolják a nevelők tekintélyét, ne kívánjanak gyermekek számára különféle kedvezményeket, s a tőlük telhető módon segítsék az intézet oktató-nevelő munkáját.

12. kép. Udvarrészlet

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Losonczy Zsuzsanna: A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium története (1853–1903) (II. rész) / Testi nevelés az intézetben

Testi nevelés az intézetben

11. Az intézet nevelőmunkájának igen lényeges részét képezte, hogy – célkitűzésének megfelelően – növendékeit testileg egészséges, erős és ügyes ifjakká nevelje. E célt a szükséges feltételek: a tiszta, célszerű, egészséges környezet biztosításával, a növendékek életmódjának helyes megszervezésével, a szükséges higiéniai ismeretek tudatosításával, az egészségügyi jószokások kialakításával igyekeztek elérni.

Korábban már említettem az intézet egészséges környezetét, szerencsés fekvését, a pormentes, tiszta levegőt, világos és barátságos, tágas, célszerűen berendezett helyiségeit. Ezek tisztántartását megfelelő számú személyzet végezte és az igazgató szigorúan ellenőrizte. A tisztaság és rend megtartásában 300a tanulóknak is részt kellett vállalniuk. Személy szerint is vigyázniuk kellett valamennyi helyiség tisztaságára, berendezésének épségére – mint ezt a házi szabályok szigorúan előírták –, ezenkívül a tanulók közül is választottak úgynevezett „rendnököket”, kik a felügyeletükre bízott helyiségek tisztaságának, rendjének megtartásáért feleltek. A házi szabályok hangsúlyozták, hogy „A rendnök nem végez szolgálati munkákat. Ő a rendet illetőleg társai felett felügyelő. Azt végzi el, mit az egyszerűen nevelt ifjú szobájában vagy a nap lefolytában egyébként is meg szokott tenni. A hivatalok minden két hétben változnak. – A rendnökváltozásnál minden megvizsgáltatik, hiányzó, bepiszkított vagy megrongált tárgyak feljegyztetnek.”

Volt rendnök a dolgozótermek és osztályok számára; az ő kötelessége volt szivacsról, krétáról, tintáról, az oktatáshoz szükséges segédeszközök behozataláról, szellőztetésről, általában a terem rendjéről gondoskodni; a hálóterem rendnöke a csizmák és ruhák kiosztását intézte, vetkőzés után a kosarat a csizmákkal kivitte, lámpát oltott; a mosdók rendnöke felügyelt a kefék, fésűk stb. tisztaságára, gondoskodott csizmakenőkről és tisztálkodási szerekéről: a tornaterem rendnöke a berendezés megfelelő átrendezéséről, a tornaeszközök és zeneszerszámok rendben tartásáról gondoskodott.

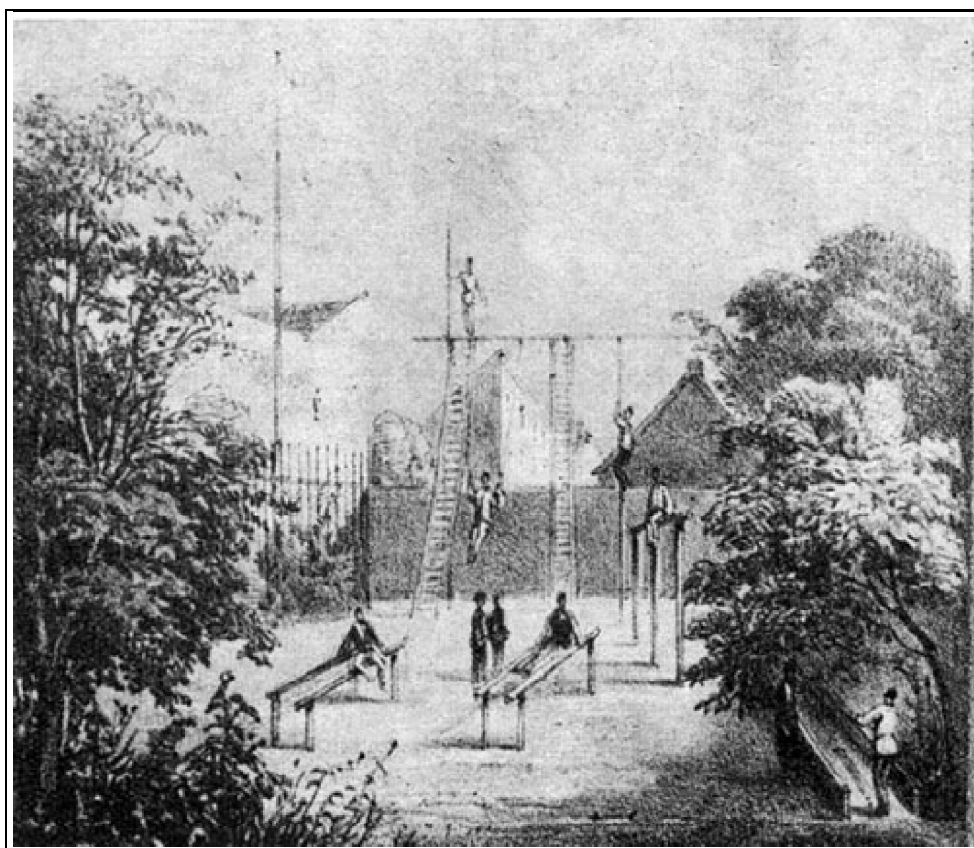
A higiéniai szempontokon és az egészségügyi jószokások begyakoroltatásán és ellenőrzésén kívül azonban pedagógiai szempontok is vezették az igazgatót a „rendnök-rendszer” meghonosításában: „Ezen hivatalok által minden növendéket arra akarunk szoktatni, hogy a házban egy kis állást töltsön be, melytől annak rendje függ. Jó tanulónak jó rendnöknek is kell lennie!”⁶⁷⁽¹⁵⁾

A növendékek személyi tisztaságáról is megfelelően gondoskodtak. A napi rendes mosdáson kívül, télen is biztosítva volt a hetenként legalább egyszeri fürdés. A kisebb növendékek tisztálkodását különösen ellenőrizték az inspekciós nevelők. Felügyeltek a naponta többszöri, főleg étkezések előtti kézmosásra is. A fehérműváltás és ruházkodás szintén a higiéniai szempontok szerint és az időjárásnak megfelelően történt. A ruhatár rendben tartását külön személyzet végezte.

A növendékek étkeztetése az évkönyvek tanúsága szerint bőséges, kalória- és vitamindús, választékos volt. Reggelire általában tejet, kávé vagy teát kaptak (választás szerint) kenyérrrel, vajjal, tízórára „szarvast” (kifli) vagy zsemlet gyümölcscsel, esetleg kolbásszal vagy sonkával, ebédre levest, marhahúst mártással, peccenyét, főzeléket, tésztát minden nap, uzsonnára kenyeret és gyümölcsöt, tejet, vajaskenyeret kívánság szerint, vacsorára naponként húst és főzeléket. A tejet, tojást, szárnyast az intézet saját gazdasága szolgáltatta. Az igazgatók dicsérik a növendékek jó étvágyát, ami a sok mozgás, a tiszta, jó levegő eredménye volt.

A napirend összeállításában a munka és pihenés ésszerűen váltotta egymást. Reggel 7–8-ig szabad idő, 8–12-ig tanítás (elemistáknak csak 11-ig), 12–2-ig ebéd és szabad idő, 2–4 vagy 5-ig tanítás. 5–6-ig (heti 4 alkalommal) torna, 6–7-ig vacsora és szabad idő, 7–9-ig tanulás (a kicsiknek 8-ig). Májustól egy órával korábban keltek fel, így a nyári hónapokban 11–12-ig fürdés, úszás, ugyancsak a délutáni torna helyett is, vagy szabad foglalkozás volt. Szerdán az egész délután szabad volt, ilyenkor gyakran tettek nagyobb közös sétákat, kirándulásokat. Vasárnap délután hasonlóan.

Tornászáshoz, sportoláshoz úgyszólván minden lehetőségük megvolt a növendékeknek. ³⁰¹A testnevelést kezdettől fogva alaposan, kezdetben heti 4, utóbb heti 2 órában tanították; anyagát a különféle szabadgyakorlatok, rendgyakorlatok, talaj- és szertorna és játékok képezték. Az udvaron a sportpályán és a jól felszerelt tornacsarnokban folyt a tanítás. Az év végi tornavizsgákon, később az intézeti tornaversenyeken szép eredményekről adhattak számot. 1893-ban a felsőbb osztályos növendékek tornászai saját kezdeményezésük alapján testedző kört alakítottak, mely pár év múlva az alapszabályokkal, tisztségviselőkkel, rendes és pártoló tagokkal, külön pénztárral rendelkező „Herkules Club”-ba nőtte ki magát.

13. kép. Tornaszerek az intézet kertjében

Az intézet tornászai nemcsak helyi, hanem országos szinten is szép sikereket értek el. 1895-ben 27 növendékkel részt vettek például a győri kerületi tornaversenyen, ahol egy első, egy második díjat, egy bronzérmét, dicsérő oklevelet szereztek; a millenniumi országos tornaversenyen két második díjat, 1900-ban, az Országos Tornaszövetség Sopronban megtartott versenyén egy első, egy második, egy harmadik díjat, az 1903-as kerületi tornaversenyen több második díjat, labdarúgó csapatuk oklevelet stb. 1892–93-tól rendszeresen tanították a vívást, a 70-es évek elejétől a lovaglást a felsőbb osztályos növendékeknek. Közülük a gyakorlottabbak szerda és vasárnap délutánonként távlovaglásra indultak a lovaglómester kíséretében. Nagy gondot fordítottak arra is, hogy lehetőleg minden növendéket (a legkisebbeket leszámítva) jól megtanítsanak úszni. A fürdőidény beköszöntével rendszeresen látogatták a közvetlen [302](#) közelben lévő két uszodát vagy a Tóalmot. Télen a szánkózás, korcsolyázás járta. Szánkózásra remek lehetőséget nyújtott az intézet előtt húzódó Bécsi-domb, korcsolyapályát pedig az intézet nagy kertjében levő sportpályán létesítettek.

Az óráközi szüneteket csaknem mindig, valamint a szabad idő jó részét az udvarban és a kertben töltötték. Labdázás, tekézés, fogócska, versenyjátékok, tenisz, futball (később még céllövészet is) között válogathattak.

Minden évben megszervezték a táncanfolyamot is a tél folyamán. Ennek keretében a lépések begyakorlása után tipegőt, csárdást, magyar kört, lengyelkét, keringőt, francia négyest, lanciaert tanultak. A tanfolyam

végén, a farsang vége felé rendezték meg az intézeti bált.

A tanév folyamán 2–3-szor rendeztek nagyobb kirándulást. Ezek általában 1–4 naposak voltak. Kedvelt útvonalak voltak: a Győr–Pannonhalma–Varsány–Zirc–Bakonybél–Pápa–Győr–Sopron (a Győr és Pápa közötti vonalat gyalog tették meg!), vagy a Savanyúkút–Frohsdorf; a Fraknó és Rozália hegyen át Erlachba és Sebensteinba, vagy a nagyon kedvelt kirándulás: a Raxra. Ezeken a nagyobb utakon a felsőbb osztályosok vettek részt, míg a kisebbek Sopron közvetlen környékére tettek egésznapos kirándulást, ahonnan visszafelé már kocsikon jöttek.

A kirándulásokhoz sorolható még a hagyományos gesztenyeszüret október közepe táján, valamennyi növendék részvételével. Reggel indultak a kb. másfél óra járásra fekvő gesztenyesbe (a kicsik kocsin tették meg az utat). Délig gesztenyegyűjtéssel és sütéssel töltötték az időt, ebéd után vidám versenyjátékkal: a kicsik zsákbanfutásban, köcsögütésben, a nagyok versenyfutásban, céllövésben versenyeztek.

A gesztenyeszüret megrendezésével a turisztikai szempontokon és szórakozási lehetőség nyújtásán kívül az új növendékek „beszoktatásához” is hozzá akartak egyúttal járulni: „A gesztenyeszüret hivatva van különösen az újoncnövendékek szeméből a honvágy fakasztotta, utolsó könnyeket felszárítani, az eddig netán még kissé elfogult és zárkózott szíveket részünkre megnyerni és azokban bizalmat kelteni magunk iránt.”

Ugyancsak intézeti hagyomány volt az úgynevezett „kerti ünnep”, melyet május elején szoktak megtartani. Ennek lényege tulajdonképpen az volt, hogy a növendékek segítettek az intézet udvarának, parkjának tavaszi rendbehozatalában. Koruknak megfelelően csoportokba osztva, nevelői irányítás és segítség mellett gyomláltak, ástak, gereblyéztek, utakat kavicsoztak. Egészen modern gondolatokat vetett papírra ezzel kapcsolatban Laehne Miksa, melyek arra vallanak, mennyire tisztában volt az ilyenfajta munka pedagógiai értékével. Rámutatott, hogy fiziológiai hatása mellett tág teret enged a növendékek megfigyelésének, megismerésének; lehetőséget nyújt a tanulóknak egyéni kezdeményezésekre a munka megszervezését és végrehajtását illetően; ismeretek nyújtására is a nevelők részéről (kik valamennyien együtt dolgoznak a növendékekkel), kitartásra, a nehézségek legyőzésére nevel, s amellet, hogy kézzelfogható eredménnyel jár, „a siker, azonfelül, hogy büszke önérzettel tölti el a növendékeket annak tudatában, hogy annak előmozdításához ők is hozzájárultak, még megtanítja őket mind a saját, mind pedig a más munkájának kellő megbecsülésére.”

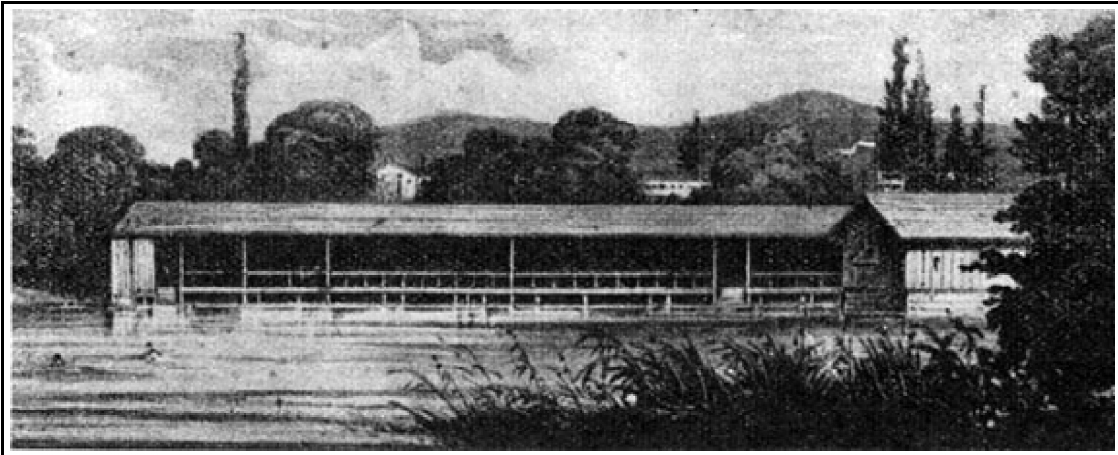
E sok jó lehetőség felismerése ellenére azonban nem törekedtek e nevelési eszköz rendszeres igénybevételére.

A testi nevelésnek a fent vázolt módja után s az intézet egészséges, szabad [303](#) fekvésének ismeretében, szinte természetesnek találjuk, hogy az igazgatók évről évre a növendékek kedvező egészségi állapotáról számolnak be. Számptalan példa volt rá, hogy az intézetbe lépéskor gyöngé, agyon kényeztetett, alig életképesnek tűnő gyermekek erős, edzett ifjakként távoztak.

Sokszor olvashatunk arról is az évkönyvekben, hogy a városban mutatkozó járványos betegségeket sikerült távol tartani. Az 1880–81-esben például: „Hála elővigyázatunknak, szerencsésen kikerültük a belvárosban úgy, mint a külvárosokban dühöngő himlőjárványt. A várossal való minden kapcsolat azonnal be lett szüntetve.”[68\(16\)](#)

Betegség esetén a jól elkülöníthető betegszobákban orvosi ellátásban és gondos ápolásban részesítették a növendékeket. Az intézet háziórvosa egyébként rendszeresen ellenőrizte az egészségi állapotukat, elvégezte

a szükséges újraoltásokat, kimutatásokat készített testi fejlődésükről stb.

14. kép. Az egykori Nagyszoda

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Losonczy Zsuzsanna: A soproni Laehne-féle nevelőintézet és gimnázium története (1853–1903) (II. rész) / A nemzeti szellem ápolása, hazafiságra nevelés

A nemzeti szellem ápolása, hazafiságra nevelés

12. Lehetett-e egyáltalán, és ha igen, milyen, egy olyan intézetben, melynek alapítója külföldi volt, növendékeinek jelentős részét – az első 30 évben – a Lajtán túli területekről származók tették ki, s melyet az arisztokrata családok is alkalmasnak tartottak gyermekeik nevelésére?

Erre az ifjúság erkölcsi arculatának kialakítása, egész személyiségük formálása szempontjából, pedagógiai és nemzeti szempontból egyaránt fontos kérdésre a rendelkezésemre álló adatok alapján sajnos csak igen vázlatos feleletet adhatok.

Vajon maga az alapító, Laehne Frigyes, hogyan vélekedett e kérdésről? Miben látta a hazaszeretet lényegét?

„A művelt nép hazaszeretete ama nagy hivatás teljes megértéséből ered, melyet egy ország mint a földkerekség része és amannak népe mint népegyediség az egész emberiség irányában teljesíteni tartozik. Felfogásából szent kötelességeinknek és jogainknak, melyek által az egyes szintűgy mint az egész nemzet **304**tehetségének szerencsés kifejtését elérhetve, – földi boldogságát megalapítja és soha nem enyésző erényre tesz szert.

E fogalmából a hazaszeretetenek kiviláglik, hogyan kell az érzelmek e legszentebbikét az emberi szívben felköltetni, kiképezni, gyarapítani és megszilárdítani.

Hogy saját hazánk hivatását megismerjük, szükség mindenekelőtt, hogy hazánk sajátosságainak mivoltával tisztába jöjjünk. A miért is egyik legfontosabb feladata a tanügynek, hogy az ifjúság hazája viszonyaival mentől alaposabb ismeretséget köthessen.

Üdv a tanítónak, kinek kötelességében áll emberek számára teremtett oly gyönyörűséges lakhelyet, minő

Magyarország, üde vonásokban ecsetelni; ki története könyvét felütheti, s abban halhatatlan férfiak hőstetteiből merít tanulságot: ki egy Árpádról, Hunyadi Jánosról, Zrínyi Miklósról, az eperjesi és végzetre az aradi vértanúkról regélhet; ki jogosítva van mondani, hogy az alkotmányos jog és a szabadságért való küzdelem a polgári fejlődést s a művelődést századokra visszavetette ..., hogy Magyarországnak saját fekvésénél fogva ... és ezredéves története következtében egyedi rendeltetése van, mely a nyugat műveltségében gyökerezik ugyan, ámde saját erejéből táplálkozva, napkeletnek van fordulva, s miként az erdőszéli fa szabadabban és hatalmasabban terjeszkedhetik, s lombosodhatik.

Mindennek felismerése bírt engemet is ezelőtt több mint harmincz esztendővel arra, hogy legüdébb férfikorom eszményének megvalósítása végett itt termékeny talajt keressek. És mivel komoly megfontolás és öntudatos szabad választás után itt új hazát, – s e gyönyörű ország legnemesebb fiai körében mindig legszívesebb barátokat találtam, bátor vagyok ama reményben ringatni magamat, hogy hazaszeretetem tisztaságát senki kétségbe nem vonhatja, a ki működésemet ismeri és nem rabja előítéleteknek.”

Intézetében a magyar nyelv s a honismereti tárgyak tanítását kezdettől fogva biztosította a magyar növendékek számára kötelező, a külföldiek részére fakultatív jelleggel, erről, valamint a hazafiúi szellem ápolásáról az intézet felügyelői – mint már korábban említettem – kedvezően nyilatkoztak.

A nemzeti haladást – mint kortársai közül oly sokan – ő is a műveltség terjesztésétől, az egyén s ezáltal az egész nemzet kiművelésétől várta. Vallotta, hogy a műveltség áldásaiban az egész népet kell részesíteni, s e célból az államnak lendületesebben kell felkarolnia a népoktatás ügyét, mert „A mire egy tudományos akadémia, a pompás oszlopokkal ellátott könyvtár, az orvosi tanszék, a vegyészeti intézet s a legcifrább műcsarnok is alig nyújthat reményt, azt a népiskolák által s a néptanítók kiképzésére szánt képezdek segítségével legbiztosabban elérhetjük. Vajha ide irányulna az államszervezet egész figyelme. Vajha igazi nemzeti szellemben nevelnénk ott méltó ifjakat a legnehezebb, legszebb, legáldásosabb hivatás számára; s vajha minden lehető anyagi segélyezésben részesítnék őket.”⁶⁹⁽¹⁷⁾

Saját nevelő tevékenységét azonban a vagyonos osztály művelésének és nevelésének szolgálatába állította. „A vagyonos állás fiai azzal tartoznak önmagok és a nemzet iránt, melynek tagjai, hogy a tudomány fáklyáját lobogtassák. Valódi műveltség nélkül, a jó vagyoni állás igen könnyen veszedelem lehet az ifjúra s a leendő férfirra nézve. Gondolják meg: a kinek sok adatott, attól sok is fog követeltetni.”⁷⁰⁽¹⁸⁾

305Hangoztatta, hogy a nemzeti kultúrának nem szabad elszakadnia az emberiség egyetemes kultúrájától. „Magyarország is az egyéni jogok megóvását, a nép valamint ország természetszerű tehetségét a legmagasabb fokra akarja emelni; ez által az emberiségnek a szépre és jóra irányzott nagy fáradozását előmozdítván. Ezt azonban nem érjük el azzal, ha magunkat a külvilágtól elzárjuk; a haladás sasröptű gyorsaságát követendő, nem meríthetünk mindent magunkból.”

A más népek szellemi kincseiben való részesüléshez viszont elengedhetetlen feltétel az idegen nyelvek elsajátítása – mondja. Magyarország földrajzi fekvésénél fogva, a német területek szomszédságában, szükséges, hogy az itt lakók az idegen nyelvek közül elsősorban a német nyelvet sajátítsák el.

Ezért azzal, hogy intézetében nagy súlyt helyez a német nyelv elsajátítására, ezt egyúttal hazafias kötelesség teljesítésének tartja. És „ki a hazafiságot úgy fogja fel, miként én a mondottakban vázoltam –, ki a magyar nyelv megtanulását, a magyar irodalom, történet ápolását, a népdal felkarolását az ifjúság kötelességévé teszi, és a hazaszeretet lángjának gyarapítását mindig a legkomolyabb kultusz gyanánt állítja az ifjúság elé, és az intézeti élet nagy családjába is beoltja, miként azt naponkint cselekedjük, bizonyára hazafiakat nevel, kik hivatásuknak fogják ismerni hazájukat szintúgy mint magokat mindennel a mi szép,

nemes, hasznos felékesíteni, bármi fáradtságosnak is bizonyulna is megszerzése.”⁷¹⁽¹⁹⁾

Laehne Frigyes halála után az intézet lényegében az ő általa kijelölt és megkezdett úton haladt; a 80-as évek második felében azonban átmeneti visszaesés következett be fejlődésében. Következten lehet erre a növendékek és tanárok számának megfogyatkozásából, a reál osztályok nyilvánossági jogának megvonásából, az intézet életéről, munkájáról megírt szűkszavú, egyhangú évi tudósításokból. A magyar nyelv és irodalom, a hazai történelem szegényes anyaga, az írásbeli dolgozatok témáinak felsorolása egyáltalán nem vall arra, hogy a tanításban a nemzeti szempontok érvényre juttatása, a hazafias szellemben való nevelés az intézet munkájának erős oldala lett volna. (Az 1883-as középiskolai törvény után!) Erélyes támadás éri németesítő törekvések vádjával (1889), s elgondolkodtató, hogy ezek ellen nem tudott hathatósabb és meggyőzőbb érveket felsorakoztatni a korábban már említetteknél.

A 90-es évek elejétől, miután Laehne Vilmos vette át az intézet vezetését, új fejlődési szakasz veszi kezdetét az intézet életében. Megvalósul a nyolc osztályú nyilvánossági joggal bíró gimnázium, emelkedik a tanulók, tanárok száma, színvonalasabbá válik az oktató-nevelő munka. A tananyagban egyre inkább érvényre jutnak a nemzeti szempontok. Ismét fokozottabb gonddal, részletesebben tanítják a magyar nyelvet és irodalmat, történelmet és földrajzot; kizárólagossá válik a magyar tannyelvűség, 1892-ben először, majd évente egyre szebb és színvonalasabb műsorral megünneplik március 15-ét; megalakul a Petőfi önképző kör, melynek egyik fő célja a nemzeti irodalom elmélyültebb tanulmányozása.

Mindezek azonban csak mozaikszerű adatok, s túlságosan keveset nyújtanak ahhoz, hogy teljes képet rajzolhassunk a nemzeti szellemben való nevelés mértékére, illetve módjára vonatkozólag.

13. Áttekintve a Laehne-intézet történetének 1903-ig terjedő szakaszát, röviden összegezve a következőket állapíthatjuk meg:

306A nevelési célkitűzését, az oktatásra és nevelésre vonatkozó nézeteit és gyakorlati munkáját tekintve sok szempontból korszerűnek, modernnek, sőt haladónak is nevezhető intézet lényegében egy szűk, kiváltságos „elit” réteg szolgálatában állott, az ő érdekeit képviselte, az ő igényeit teljesítette. A grófok, bárók (Majláth, Lónyay, Batthyány, Solymossy, Sennyey, Bissingen, Bánffy, Csáky stb.), gazdag kereskedők és iparosok, jómódú értelmiségiek, katonatisztek, köztük soproni családok (Emresz, Lenk, Hämrich, Handler, Langer, Frivaldszky, Wosinsky, Lederer, Storno, Winkler stb.) gyermekeinek nyújtott drága pénzért alapos oktatást, színvonalas nevelést. Az intézeti növendékek szüleinek társadalmi állására és lakhelyére vonatkozó adatokat az évkönyvek csak 1860–1869 között közölnek, a későbbi években csak általános kimutatások találhatók, mint például 1876/77-ben:

I. osztály	II. A tanulók száma				III. Vallásuk		
	Belépett	Meghalt	Kimaradt	Az év végén volt	Róm. katolikus	Evangélikus	Izraelita
I. Elemi	2	–	–	2	–	2	–
III.	4	–	–	4	1	2	–
IV.	6	–	–	6	4	1	1
I. Real-	7	–	–	7	6	–	–
II.	10	–	–	10	8	1	–
III.	5	–	–	5	3	1	–
IV.	3	–	1	2	2	–	–
V.	5	–	–	5	3	–	2

I. osztály	II. A tanulók száma				III. Vallásuk		
	Belépett	Meghalt	Kimaradt	Az év végén volt	Róm. katolikus	Evangélikus	Izraelita
VI.	3	–	1	2	1	1	–
I. Gymnasiumi-	8	–	1	7	3	2	2
II.	6	–	–	6	4	2	–
III.	6	–	–	6	2	4	–
IV.	2	–	–	2	2	–	–
V.	2	–	1	1	–	1	–
VI.	2	2	–	2	2	–	–
	71	–	4	67	41	17	5

Az intézet vonzási körzetére, társadalmi rétegződésére vonatkozó adatok további feldolgozást igényelnek, hiszen ezek nemcsak helyi, hanem országos [307](#)iskola-, oktatás- és így társadalomtörténeti szempontból is tanulságosak és hasznosíthatók. Az alapítástól kezdve lendületesen fejlődő, másfél-két évtizeden belül már javában virágzó intézet a 80-as évek második felének átmeneti stagnálása – sőt némi visszaesése – után a 90-es évektől ismét gyorsan fejlődő, jó hírű, ám a kiváltságosok szolgálatában álló intézményként lépett át a XX. századba.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / Szigeti Kilián: Halper János (1817–1888) orgonaépítő mester élete és működése

Szigeti Kilián: Halper János (1817–1888) orgonaépítő mester élete és működése

1. A magyar iparoslegények vándorútjának kalandos történetét ma már csak szórványos emlékek idézik, mint pl. Győrött a Széchenyi tér házsorához állított „vándorfa”, amelybe a vándorlegények emlékszeget vertek, valamint a nagy számban fennmaradt vándorkönyvek, amelyek adatszerűen közlik a legények tapasztalatszerző útjának irányát.

A magyar orgonaépítők közül eddig csak Halper János vándorkönyvét ismerjük. Tanulmányunkban ennek tükrében rajzoljuk meg Halper János életét és orgonaépítő munkásságát.[1\(20\)](#)

2. A Halper (Holper, Halbert) családnak szerteágazó rokonsága volt Vas megye nyugati felében, Kőszeg és Szombathely között. Halper János nagyszülei, Halper Mihály és Fászel Erzsébet egyszerű földművesek voltak a Strém folyó völgyében fekvő Lődös (Litzelsdorf) mezővároskában.[2\(21\)](#) Apja, Halper Márton (1791–1837) asztalosmester hasonlóképpen Lődösön élt feleségével, a Halper-nemzetség egy másik ágából származó Halper Annával. Itt született 1817. február 17-én az orgonaépítő Halper János.[3\(22\)](#)

Lődös a Pinka menti Vörösvárott (ma Rotenturm) székelő Erdődy családnak volt birtoka. Ebben az időben 132 házat és több mint 900 lakost számlált.[4\(23\)](#)

Az orgonaépítés elsajátítása régebben az asztalosmesterséggel kezdődött.

Halper János ezt Lődösön, apja műhelyében tanulta meg. Mivel azonban apja, tudomásunk szerint, nem

épített orgonát, így az orgonaépítés alapismereteit más mester műhelyében kellett megszereznie. Első mesterét e téren valószínűleg Szombathelyen kell keresnünk, Dorner Gáspár Albert személyében.⁵⁽²⁴⁾ Annál is inkább feltételezhetjük ezt, mivel Halper később vándorútján elkerülte a közeli Szombathelyt, míg kétszer is hosszabb időt töltött Kőszegen.

1837. november 23-án meghalt édesapja, Halper Márton. A 20 éves H. János nem vehette át apja üzemét, mert még a kötelező vándorút előtt állott.

308A következő 1838. évben tehát megindult, hogy a fontosabb dunántúli műhelyekben orgonaépítő tudását megszerezze, ill. kibővítsse.

A mesterlegények vándorútját Magyarországon az 1816. július 16-i 21 080. számú magyar királyi helytartótanácsi rendelet szabályozta. A vándorút ezek szerint föltétel volt a mesteri fokozat eléréséhez.⁶⁽²⁵⁾

Halper János „Vándorló könyv”-e 48 számozott lapot tartalmaz.⁷⁽²⁶⁾ A magyar és német nyelvű címlap és bevezető szöveg után a 4. lapon következik a „Személyes leírása a’ Birtokosnak”. Ebből megismerjük Halper személyének külső adatait: „Vezeték Neve: *Hollper*. Köröszt neve: *János*. Születési helye: *Ledes*. Ideje: *21 eszt*. Házass v. *Nőtlen*: *Nőtlen*. Vallása: *Catholicus*. Termete: *Kicsin*. Haja: *Gesztenyeszin*. Szeme: *fekete*. Órra: *hosszu*. Különös jelei: – Maga alá írása: *Hálper János*.”

Miután a vándorkönyv mindezeket németül is megismétli, a 6. lapon „Rendelések és Rendtartások” következnek, „amelyeket a’ Vándorló a’ mérséklett büntetés elkerülése végett megtartani köteles”:

„1. A’ Vándorlónak nem szabad a’ Császári Királyi Örökös Birodalmakat különös engedelem nélkül elhagyni.

2. Köteles ezen Vándorló Könyvre jól vigyázni, és eztet minden Helység Elöljáróival a’ hol tsak megfordul, akár keres munkát akár nem, aláíratni.

3. Tartozik a’ Vándorlásra rendelt 3 Esztendőket hasznos munkába eltölteni, és erről hiteles Tanuirást, ugy arról is, hvgy Erkölsére nézve magát hogy viselte ide béíratni; – a’ koldulástól magát tartóztassa.

4. Minden Esztendőbe tartozik a’ maga Hazája vagy született földje Elöljáróinak Holltétét írás által tudokra adni.

5. Minekutánna a’ Vándorlásra rendelt Időt eltöltötte, tartozik Hazájába vissza térni, a’ hol is ezen Vándorló Levéllel tartozik magát az Elöljáróknál jelenteni, mivel ezen levél mutattya Vándorlását, és e’ nélkül Mester sem lehet.

6. Ezen Vándorló Könyvnek meghamisítása kemény büntetés alatt tilalmaztatik.”

Az idézett szövegből megtudjuk, hogy a vándorút (külön engedély nélkül) nem terjedhetett a Habsburg birodalom határain túl. Időtartama legalább három év volt. Halper ennél jóval többet töltött tapasztalatszerző körúton.

Mielőtt útrakelt volna, 1838. június 9-én erkölcsi bizonyítványt kért Lődös bírói hivatalában. Mivel Lődös a vörösvári Erdődy uraság alá tartozott, meg kellett jelennie az urasági hivatalnál is, hogy vándorkönyvébe az erkölcsi bizonyítvány alapján bejegyezzék az engedélyt a vándorúthoz. Ez június 10-én meg is történt. Bár az engedélyt Sopronba utazásra adták ki, Halper mégis más irányban kezdte vándorútját.⁸⁽²⁷⁾

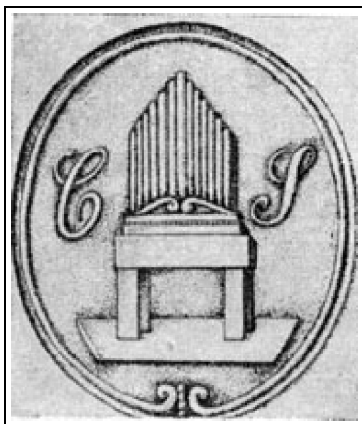
3. Először a közeli Felsőőrött (Oberwart) szerződött le négy hétre *Golfuss János* asztalosmesternél.⁹⁽²⁸⁾ Innen négy hét után Keszthelyre ment, s ott *Tischler* István orgona- és zongorakészítőnél állt munkába. Nála töltötte az egész telet. Hét hónap után, 1839. március 3-án távozott tőle.

309 Tischlernek művészi pozitívját ismerjük Kisapátiban. A 6 változatú hangszer a magyar barokk szép és jellemző pozitívjai közé tartozik.¹⁰⁽²⁹⁾

Mielőtt Halper Keszthelyről továbbutazott volna, Bándy Péter keszthelyi városi jegyző 1839. március 4-i kelettel kiállította számára a vándorkönyvet. A könyvecske ezzel lett igazában hivatalos igazolvánnyá, Halper pedig ekkor vált jogszerűen orgonaépítő vándorló legénnyé.¹¹⁽³⁰⁾

Most Veszprémben köszöntött be *Wilde (Vilde) József* orgonaműhelyébe. Wilde József (1805–1875) mint káptalani zenész és orgonaépítő működött Veszprémben. A már fiatalon, 17 éves korában épített bakonybéli apátsági orgonája tehetséges mesternek mutatja. Orgonáira jellemző a 4' magasságú változatok uralkodó szerepe. Ezeknek száma mindig nagyobb, mint az alaphangot képviselő 8' változatoké.¹²⁽³¹⁾

Veszprémben negyedévig dolgozott, 1839. március 8-tól június 18-ig. Ekkor Pestnek vette útját. Nem maradt azonban sokáig Pesten, nem is vállalt munkát, hanem hamarosan Pozsonyba utazott. Július 14-én már ott volt. De úgy látszik Pozsonyban sem érezte jól magát. A reformországgyűlések izgalmaival felajzott város hangulata és légköre nem kedvezett a csendes tanuló munkának. Ezért a pozsonyi magisztrátus pecsétes engedélyével Sopronba folytatta vándorútját, ahol a városi hatóság július 17-én látmozta vándorkönyvét.¹³⁽³²⁾

1. kép. Seidelmann Károly soproni orgonaépítő mester pecsétjének rajza

2. kép. A Klügel kőszegi orgonaépítő család pecsétjének rajza

Sopronban *Seidelmann Károly* műhelyében dolgozott. Seidelmann Sziléziából (Weisswasser-ből) származott Sopronba. Amikor Halper hozzá szerződött, még nem volt polgárjoga a városban. A (katolikus) polgáresküdt 1840. február 31¹²-én tette le.¹⁴⁽³³⁾ Működésének részleteit sajnos nem ismerjük. Halper csak három hónapot töltött mellette.

Időközben özvegy édesanyja Kőszegre költözött. Halper János ekkor édesanyja kőszegi műhelyébe szegődött. Az 1839/40-es kőszegi összeírások szerint özv. Halper Anna a 442. helyrajzi számú házban lakott az Institutgasséban fiával, Halper Jánossal.¹⁵⁽³⁴⁾ Ez ma a Kiss János utcában kb. a 31. számú háznak felel meg.¹⁶⁽³⁵⁾ Az édesanyja asztalosműhelyében letöltött négy hónapot a lődösi céh igazolta, mivel Halperné jogilag lődösi lakos volt még, s nem kőszegi polgár.¹⁷⁽³⁶⁾

A legjelentősebb és Halper későbbi munkájára leginkább hatással lévő mester *Klügel József* volt Kőszegen. Két részletben közel kilenc évet dolgozott vele.

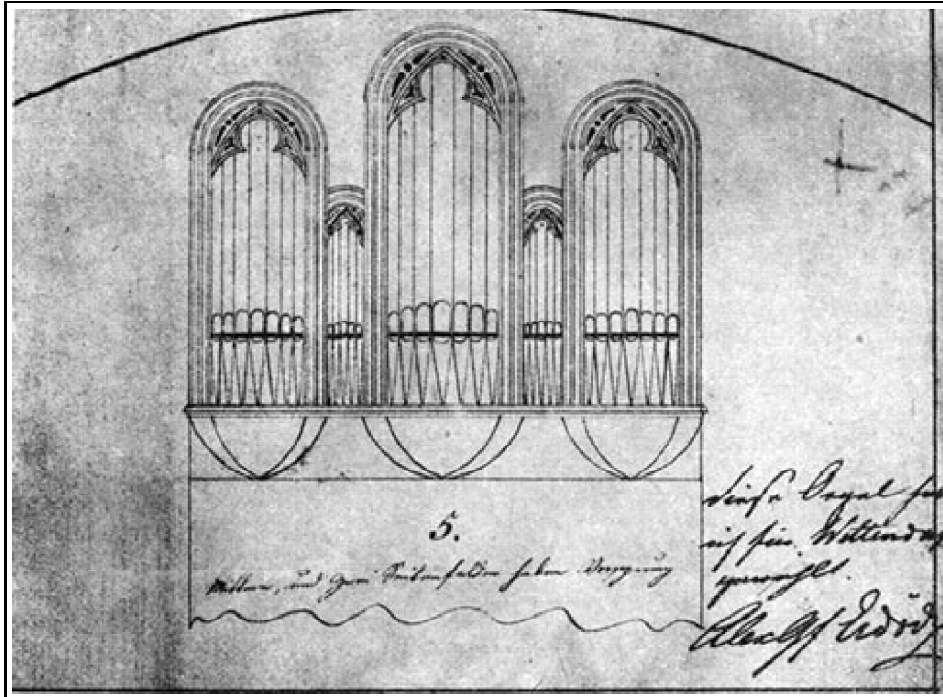
A Klügel család három nemzedéke foglalkozott orgonaépítéssel (2. ábra). Id. Klügel József (1745–1812) 1787-ben vette át Jetter János Jakab orgonaépítő mester halála évében a kőszegi orgonaépítés irányítását. A nemescsói ev. templomban fennmaradt pozitívja a magyar barokk orgonahang egyik legszebb emléke. Fia, ifj. Klügel József János (1789–1853), Halper mestere 1815-ben szerzett polgárjogot Kőszegen. Megépült orgonáin kívül fennmaradt tizenegy tervrajza, amelyek a barokkból a klasszicista és a romantikus orgonastílusba való átmenetet szemléltetik a kőszegi orgonaépítészetben (3–4. ábra). Halper orgonái majd jórészt ezeket a rajzokat mintázzák. A rajzokat ma a kőszegi múzeum őrzi. A harmadik nemzedéket Klügel Károly Sándor (1824–1903) képviseli. Alatta lehanyatlott a kőszegi orgonaépítés és szerepét Szombathely vette át a nyugati határszélen. A Klügel család címere szobaorgonát ábrázol kitárt ajtószárnyakkal. Kétoldalt álló oroszlánok tartják a hangszeret. Alul a család monogramja.¹⁸⁽³⁷⁾

Halper először 1840. február 12-től 1845. augusztus 30-ig dolgozott Klügel műhelyében, nem is annyira mint vándorlegény, hanem mint segítsége, segédje. Az említett idő leteltével Klügel nagyon meleg hangú igazolást adott a nála töltött éveiről:

„Én, alulírott ezennel tanúsítom, hogy ezen vándorkönyv tulajdonosa, Halper János orgonaépítő segéd öt és fél éven át nálam volt munkában. Ez idő alatt mind szorgalom és jó munka terén, mind egész magatartásában kitűnt a legnagyobb megalégedésre. Mivel kifejezte kívánságát, hogy mesterségének

tökéletesítésére másfelé is körülnézzen, saját kérésére elengedtem. Mindenkinek a legmelegebben ajánlom.”¹⁹⁽³⁸⁾

Mivel az észak-dunántúli orgonaműhelyeket már végigjárta, így csak Ausztria jöhetett szóba. Meg is kapta 1845. augusztus 31-én a kiutazási engedélyt. ³¹¹Bécsben *Joseph Loyp* zongora-, orgona- és „verkli”-készítőhöz szegődött. Loyp korának legtevékenyebb bécsi orgonaépítője volt. Mintegy 40 ismert orgonája közül kb. 20 ma is jó állapotban van.²⁰⁽³⁹⁾ Magyarországon is dolgozott. Vértestolnai hét változatú pedálos orgonája ugyancsak jó karban és használható állapotban van.

3. kép. Klügel József orgona-tervrajza a kőszegi múzeumban

1847-ben jött vissza Bécsből és újra Klügel mellett dolgozott tovább. Az 1847. május 9-től 1850. augusztus 11-ig tartó három év és három hónap alatt, amit másodízben Klügel műhelyében töltött, lezajlott a nagy szabadságharc a maga bizonytalanságaival, szenvedéseivel, a megszálló császári csapatok kőszegi bevonulásával. Amikor elültek a harcok, Halper elérkezettnek látta az időt, hogy önálló műhelyt nyisson. Klügel 1850. augusztus 12-i elbocsátó írásával Halper befejezte vándoréveit. A kőszegi városkapitányság 1850. augusztus 14-én keltezett távozási engedélyének birtokában Halper a szombathelyi városi tanácshoz folyamodott letelepedési engedélyért. A tanácsi jegyzőkönyvben augusztus 17-én ezt olvassuk: „Halper János 33 éves r. kath. Lődös vas megyei helységbeli orgona készítő az iránt folyamodik, hogy neki é városbani letelepülhetés ³¹²és orgona készíthetési engedély adassék. ... A’ folyamodó ezen kérése, minthogy felmutatott bizonyítványa és vándor könyve által erkölcsös viseletét igazolta, értékének kimutatása által felvételeztetik.”²¹⁽⁴⁰⁾ Ugyanezen hónapban, 1850. augusztus 24-én „Halper János Orgona készítő, miután a’ folyó évi augusztus 17-én tartott 409. számú végzés következtében vagyonbeli állapotát bemutató, csupán mint orgona készítő e’ városbani letelepülhetésre feljogosítatik.”²²⁽⁴¹⁾

Szombathelyen előbb a 163. szám (a mai Nárai utca 2. sz.) alatti házban, majd 1853–56 körül az 56.

számú (mai Kossuth Lajos utca 21. sz.) és végül öreg napjaiban a Kámoni út 28-as (mai Alkotmány utca 34.) számú házban lakott.[23\(42\)](#)

Szombathelyi letelepedése után hamarosan megnősült. Feleségül vette *Kecskeméty Juliannát*. Házasságukból három fiú született. Meghatóan kedves, ahogyan családi dokumentumnak a vándorkönyve utolsó, számozatlan lapjára bejegyzte gyermekeinek születési adatait. Még a születés óráját is feljegyzte, valamint a csillagzatot (a zodiakuszon), amely alatt a gyermek a világra jött. Mindháromnál ezekkel a szavakkal kezdte: „Unser liebes Kind ...”

Az első fiú *Lajos*, 1851. június 21-én született, de már októberben meg is halt. A második, *Xavér Ferenc* 1852. november 14-én látta meg a napvilágot. Felnőve a Magyar Államvasutaknál helyezkedett el. Nevét 1898-ban *Halmágyira* magyarosította. A harmadik, *Károly* 1856. október 17-én jött a világra. Zongoratanításból élt és fiatalon, 24 éves korában halt meg 1880-ban. Hamarosan felesége, Julianna is követte. Halper János sokáig túlélte, és 71 éves korában halt meg gégesorvadásban, 1888. március 17-én.[24\(43\)](#)

4. Halpernek jelenleg 12 orgonáját ismerjük, s tudunk ezenkívül több orgonajavítási munkájáról.[25\(44\)](#)

Időrendben az első orgonáját még a Klügel mellett töltött kőszegi vándorévek idején, 1844-ben építette *Kemenessömjénben*. Az orgona 1950-ig állott, sajnálatos módon lebontották. Ma szétszedett állapotban a templom padlásán őrzik. Szekrényén ez olvasható: „Halper János orgonaművész csinálta 1844-ben Kűszögön.” A kezdetleges és szegényes külső kiállítás, a gyarló faragású, aranyozás helyett egyszerűen sárgára festett díszítések elárulják, hogy szerény műhelyben, talán Halper édesanyjának asztalosműhelyében készült. Négy regiszteres, pedál nélküli hagyományos barokk pozitív, hátul elhelyezett fekete billentyűs klaviatúrával.[26\(45\)](#)

Nem sokkal magasabb színvonalon áll Halper második pozitívja a szomszédos *Kemenesmihályfán*. Ez is szétbontott állapotban tanulmányozható a templompadláson. A lebontás előttről fennmaradt fényképfelvétel (5. ábra) fogalmat ad a két orgona külső alakjáról és egyszerű kivitelezéséről. A sípanyagból ítélve, négy változata megegyezhetett a kemenessömjéni pozitív regisztereivel.[27\(46\)](#)

Hasonló szekrényzetű, de lényegesen tökéletesebb kivitelezésű 8 változatú [313](#)pedálos orgonát épített Halper 1861-ben *Nagyalásonyban* az evangélikus templom számára (6. ábra). Díszítésén népies romantika hatása érződik.[28\(47\)](#)

A következő, 1862. évben a Balaton-felvidék kies fekvésű falucskájában, *Vászolyon* készült el 10 változatú újabb orgonája.[29\(48\)](#) Majd a Vas megyei *Salköveskúton* épült meg ízléses klasszicista szekrényben 4 változatú pozitívja (7. ábra). Ezt azóta többször átépítették és önálló játszóasztallal és pedállal látták el. Ma 7 változata van.[30\(49\)](#) *Gércén* az evangélikus templomban 1857-ben elkészült orgonáját időközben újjal cserélték fel, s így csak leírásból ismerjük.[31\(50\)](#)

Halpernek sajátos orgonatípusát képviselik *Aszófő* (1868.; 8. ábra), *Felsőiskáz*, *Balatoncsicsó* és *Zalahaláp* (1874.; 9. ábra) orgonái. Ezeknek szekrénye kisebb-nagyobb módosítással Klügelnek a 3–4. ábrán bemutatott tervrajzait valósítja meg. Nem tudjuk, hogy a félkörösen záródó dobozszerű orgonaszekrény Klügelnek eredeti tervezése-e, vagy máshol látott rá mintát, de tény az, hogy Klügelnek az Erdődy Elek kegyúr rendelkezésére épített vépi, valamint a Bécsből 1860 táján Magyarországra költözött: Moser Lajos kiskomáromi orgonáján kívül eddig ilyen orgonaszekrényt csak Halper orgonáin

találtunk.[32\(51\)](#)

Utolsó élet éveiből még két orgonáját ismerjük. *Alsódörgicsén* 1885-ben épített 5 változatú pozitívot. Az eredetileg hátul elhelyezett klaviatúra helyett később ismeretlen mester önálló játszóasztalt készített a szekrény elé.[33\(52\)](#)

Minden bizonnyal utolsó orgonáját építette Halper *Szentgálon*. Az 1886. november 27-én kelteztetett szerződés aláírásakor Halper már 70. életévét töltötte. Az egyébként is kistermetű, összetöpörödött öregember iránt a szentgáli egyházközség úgy látszik bizalmatlan volt, s a 900 forintos költségvetés szerint az aláírásakor neki járó 300 forintból csak 50 Ft. foglalót fizetett ki. Alá kellett írnia azt, a számára bizonyára rosszul eső pótegyezményt, amely szerint a fennmaradó 250 Ft. akkor lesz „fizetendő a hitközség által, midőn tőlem az első részletről a nyugta beérkezett, illetve fiam által aláírott nyilatkozat, hogy az orgona el nem készülése esetén vagy az összeg vissza térítetik, vagy pedig az orgona üzletem átvevője által fog elkészíttetni.”[34\(53\)](#) Halpernek ekkor már csak Ferenc nevű fia élt. Ő vállalt garanciát édesapja helyett a felvett összegről.

A 8 változatú szentgáli orgona ténylegesen elkészült: 1887 május havában, egy hónap késéssel a szerződésben vállalt időpont után maga Halper János állította fel a templomban.[35\(54\)](#) Tíz hónap múlva a mester már halott volt.

Halpernek bizonyára nagy számú javítási munkái közül a *kislődiről* (1859) és a *kolontáriról* (1875) maradtak fenn levéltári adataink.[36\(55\)](#)

5. Halper orgonái között az első csoportot alkotják a pozitív orgonák.[37\(56\)](#) Három pozitívjának hangképvázlatát ismerjük:

Kemenessömjén:		Salköveskút:		Alsódörgicse:	
Coppel	8'	Coppel	8'	Coppel	8'
Fuvola	4'	–		Fuvola	4'
–		Principál	4'	Principál	4'
Principál	2'	Oktáv	2'	Oktáv	2'
Quint	11/3'	Quint	11/3'	Quint	11/3'

(N B. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért táblázatainkon a lényeg szerint azonos változatokat mindig azonos névvel jelöljük, ha Halper az egyes orgonákon más-más elnevezést használ is!)

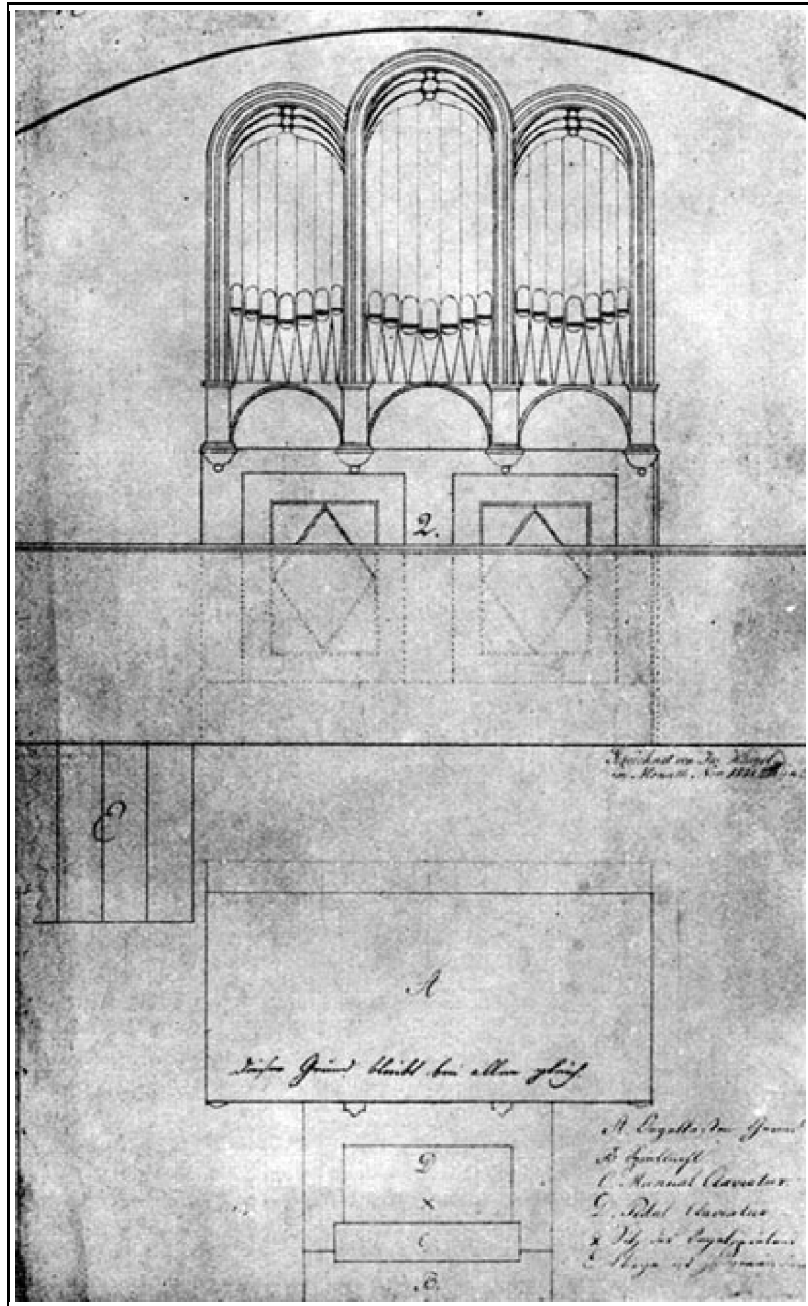
A barokk pozitívok Közép-Európában általában (Magyarországon szinte kivétel nélkül) principál és földött változatokkal épültek. A principálkarhoz tartozó változatok (a táblázatban az alsó csoport) a magas hangfekvést képviselték, a földöttek a mélyet. A pozitívok fuvola-változata rendszerint szintén földött volt. A két regiszter-család a 4' magasságban találkozott. Kemenessömjénben a földött regiszter-család, Salköveskúton a principál-kar adja a 4' változatot. Alsódörgicsén mindkettőben megtaláljuk azt. A kemenessömjéni inkább a kora barokkot idézi, a salköveskúti a java barokk kort, az alsódörgicsei hangképvázlat viszont a XVIII–XIX. század pozitívjaira egyaránt jellemző.

Halper pedálos, ún. „nagyorgonái”-nak típusát az aszófői orgonában találjuk meg. Ezt a minden részletében klasszikusan barokk regiszterösszeállítást, dispozíciót igazában már id. Klügel kikísérletezte, és

mint tapasztalatot adta át utódainak. De ugyanő megkezdte már Kőszegen a korai vonósváltozatok beékelését a barokk orgonaképbe. Így már az 1790-es pinkafői orgonáján megjelenik a Gamba 8' változat, az 1794-ben épült kertesi kegytemplomi orgonáján pedig a Salicionál 8' regiszter. Mindezeket megtaláljuk Halper orgonáin is, amellet, hogy a principál-kar teljes barokk kiépítése továbbra is megmarad.

Aszófő:		Felsőiskáz:		Vászoly:	
Principál	8'	Principál	8'	Principál (?)	8'
Oktáv	4'	Oktáv	4'	Oktáv	4'
Superoktáv	2'	Superoktáv	2'	Superoktáv	2'
Quint	11/3'	Quint	11/3'	Quint	11/3'
Mixtura 2 sor	1'	Mixtura	?	Mixtura	?
Födött	8'	Födött	8'	Födött	8'
Fuvola	8'	Gamba	8'	Fuvola	8'
Fuvola	4'	Fuvola	4'	Salicionál	8'
Subbasszus	16'	Subbasszus	16'	Subbasszus	16'
Apertabasszus	8'	Apertabasszus	8'	Apertabasszus	8'

315 Mind a három orgona 10 változatú. A felsőiskázin ma a Mixtura helyett ugyan csak egy 1'-as sípsor van, a vászolyin pedig egy 2'-as, de ez minden bizonytal későbbi alakítás. Ugyanúgy biztosra vehető, hogy Vászolyban a mai Gamba 8' helyén eredetileg Principál 8' volt. Az Oktáv 4' elnevezés ui. föltételezi, hogy Principál 8' van az orgonán. Az pedig a vászolyi körülmények között csak a Gamba 8' helyén állhatott. Ami a három orgona hangképében különbözik, az csupán a principálkaron kívüli manuálregiszterek között található, s ezek a korai vonós hangszínek. A vonósok azonban ekkor még korántsem 316 voltak annyira szélsőségesen szűk menzurájúak, mint később a java romantika korában. A barokk hanghatást tehát még alig módosították.

4. kép. Klügel József orgona-tervrajza a kőszegi múzeumban

Egy lépéssel továbbmegy Halper a romantika irányában a balatoncsicsói orgonán, amely egyúttal a legnagyobb műve a mesternek. Itt már feladja az alapvető barokk elvet, amely a principálkart a főművön 8'-tól szokta kezdeni, s helyette más három 8'-as változatot vesz fel alapnak. Ezek között találjuk a hagyományos Coppelt és mellette két vonós felé hajló regisztert: a Pordunt vagyis Portunalt, ami a Dulcián rokona és a Traversflötét, vagyis a szűk menzurájú fuvolát. Ezekre a kőszegi orgonaépítészetben nem találunk Halper előtt példát. De gyakorta szerepelnek a bécsi Loyp orgonáin, és nem is lehet kétséges, hogy

Halper ezeket Loyp mellett töltött vándorideje alatt ismerte meg.³⁸⁽⁵⁷⁾

Ugyanezt kell mondanunk a Fugara változatról. Loyp Bécsben gyakran, de a Vértestolnán 1858-ban épített orgonáján is alkalmazott Fugara 4' regisztert. Ezt megtaláljuk a balatoncsicsói Halper-orgonán is.

Ezek után a balatoncsicsói orgona dispoziója a következő:

Manuál:		Pedál	
1. Pordun	8'	10. Subbass	16'
2. Coppel	8'	11. Octavbass	8'
3. Traver	8'	12. Cornetbass	
4. Principál	4'	3sor	5 1/3'
5. Flötten	4'		
6. Fugara	4'		
7. Octav	2'		
8. Quint	1 1/3'		
9. Mixtur 2sor	1 1/2'		

A romantika felé haladás mutatkozik Halper utolsó, szentgáli orgonáján. Hangképvázlata:

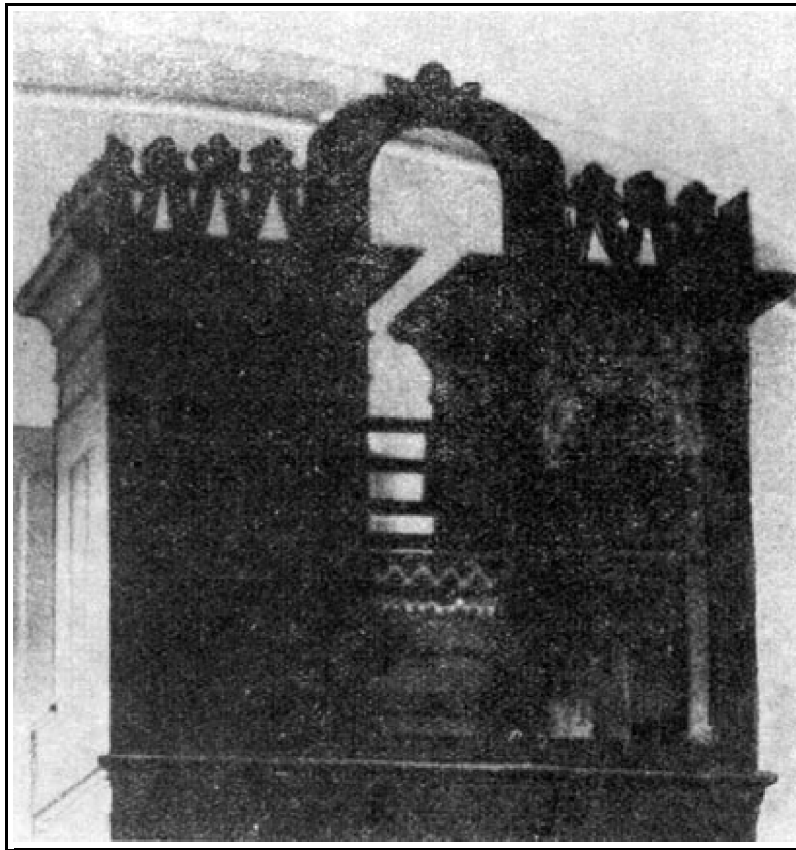
Manuál:	1. Fuvola	8'
	2. Coppel	8'
	3. Principál	4'
	4. Fuvola	4'
	5. Salicional	4'
	6. Octav	2'
	7. Quint	1 1/3'
Pedál:	8. Octavbass	8'

A romantika felé való tolódást nemcsak a Salicional változat jelzi, hanem a Mixtura és egyáltalában az 1 1/3'-nál magasabb sípsorok teljes hiánya. Ez 8 változatú orgonánál a barokk korban alig képzelhető el.

Halper egyetlen orgonáján sem találunk nyelvváltozatot. A nyelveknek takarékos alkalmazása jellemző a közép-európai (délnémet, cseh, osztrák, magyar) orgonavidékre, főleg az egyszerű falusi orgonákon, amint hogy Halper összes ismert orgonái ilyenek.

³¹⁷Az orgona klaviatúráját a kőszegi mesterek, mint a XIX. század elejéig általában Közép-Európában, ún. rövid oktávval kezdték. Ez azt jelenti, hogy a legmélyebb oktávban csak ezek a hangok szerepeltek: C, D, É, F, G, Á, B, H, c. Hiányzott tehát a CISZ, DISZ, FISZ, GISZ. A hiányzó hangok számára nem készítettek billentyűt, és így külső látszatra olyan volt az első oktáv billentyűzete, mintha É-től kezdődően kromatikus lenne. Az É billentyűre esett a C, a Fisz-re a D, Gisz-re az É, míg az F-től a többi hang a

szokásos billentyűn szólalt meg.

5. kép. Halper János orgonája Kemenesmihályfán a lebontás előtt

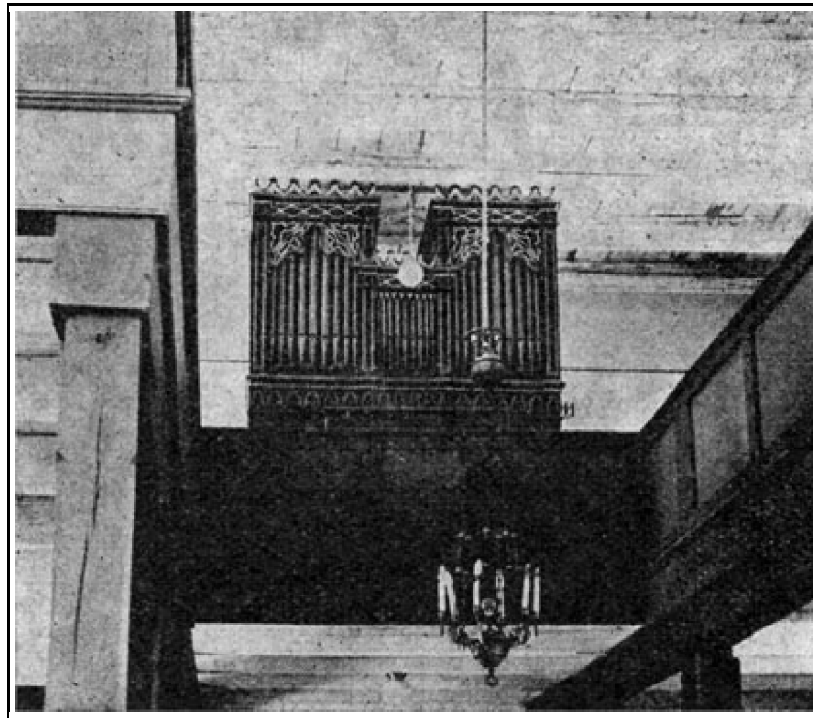
Halper első két pozitívján (Kemenessömjén és Kemenesmihályfa), amelyeket még Kőszegen épített, szintén rövid mélyoktávval kezdi a billentyűzetet.

Bécsben azonban Loyp műhelyében megismerkedett a teljes kromatikus mélyoktávval kezdődő klaviatúrákkal, és további orgonáin kivétel nélkül így készíti a manuállibillentyűzetet.

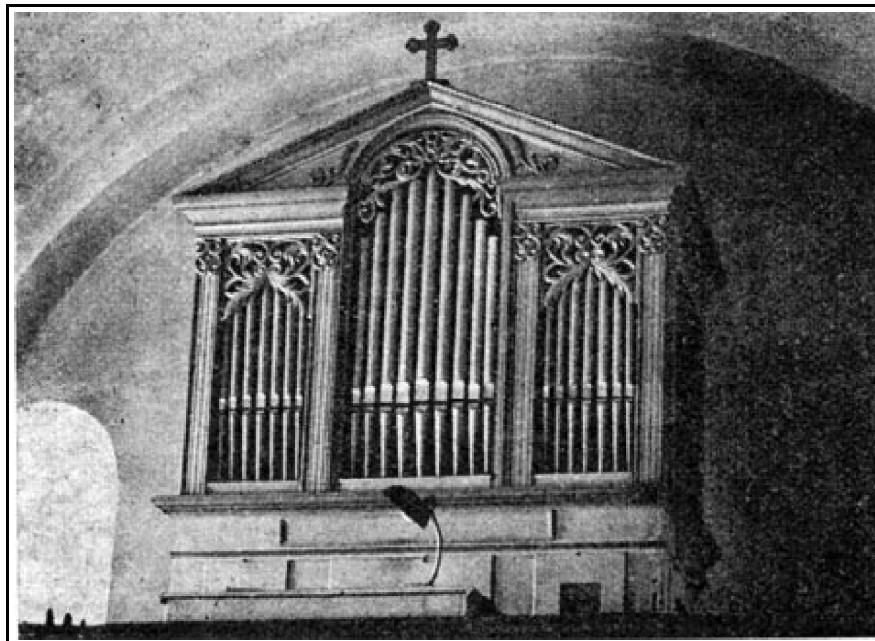
Ennek megfelelően első két orgonájának hangterjedelme $C-c^3$ -ig 45 hang, tekintve, hogy az első oktáv rövid. A további orgonák manuálterjedelme általában $C-c^3$ -ig 49 hang, teljes kromatikus mélyoktávval. A romantika felé hajló vászolyi és balatoncsicsói orgonáján viszont $C-d^3$ -ig növeli a hangterjedelmet, ami 51 hangot és billentyűt jelent.

Nem így a pedálon. A közép-európai orgonavidéken a XIX. század végéig szokásban volt, főleg a kisebb igényű orgonákon, hogy a pedál minden egyes 318 regiszterének csak 12 sípja volt. Ennek elrendezése azonban változott a század folyamán. Magyarországon a század második feléig rövid mélyoktávot építettek, amelyhez a második oktáv kromatikus csatlakozott. Mivel a rövid oktávban nem szerepelt a Gisz, azért a második oktávnak legalább Gisz-ig, de inkább Á-ig kellett terjednie, hogy így mind a 12 hang játszható legyen a pedálon. Ez összesen 18 billentyűs klaviatúrát igényelt. Ilyen esetben a 12 hang a következőképpen helyezkedett el:

C D É F G Á B H C CISZ D DISZ É F FISZ G GISZ Á

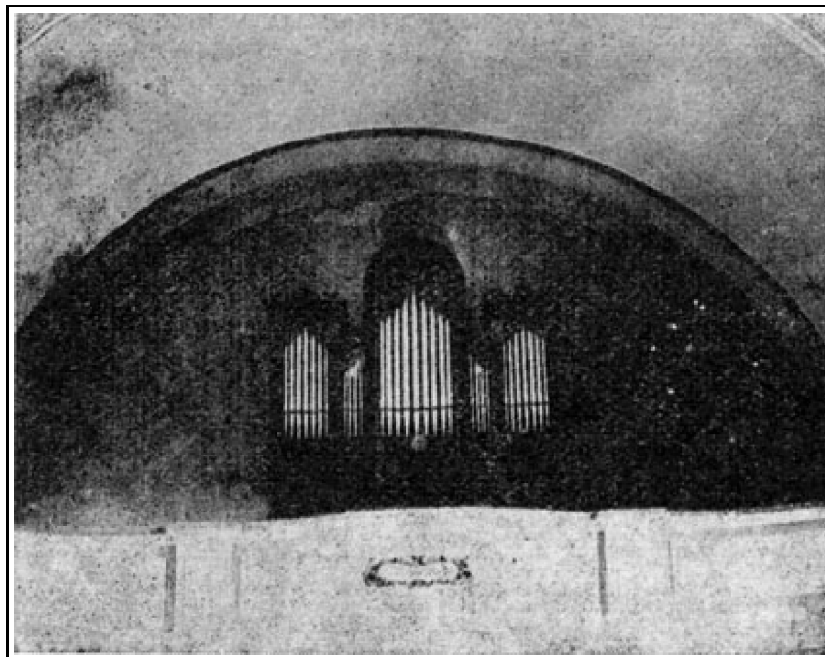
6. kép. Halper János orgonája a nagyalásnyi ev. templomban

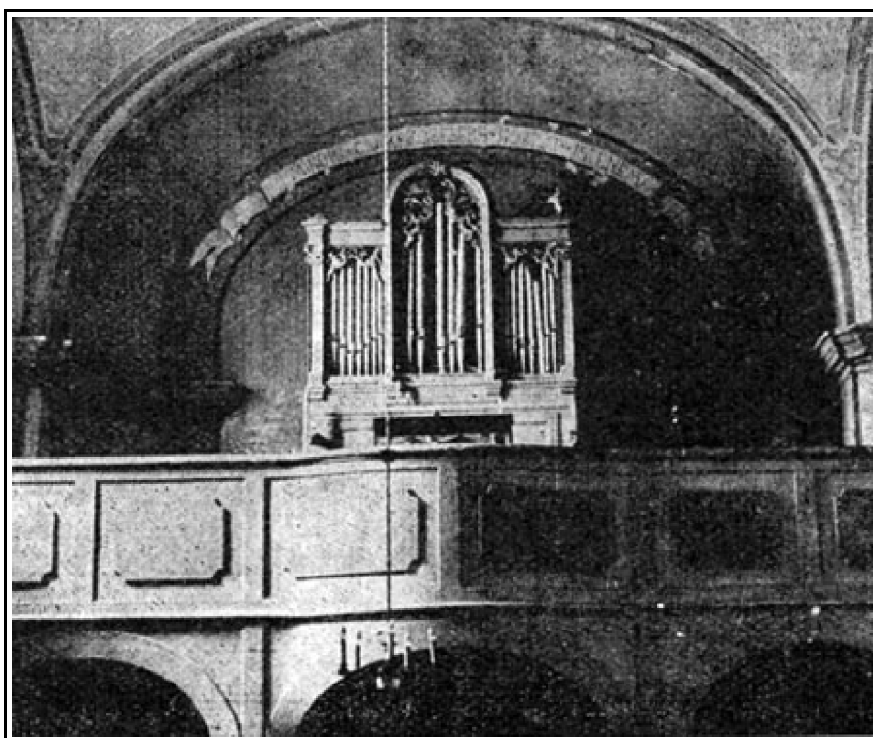
7. kép. Halper János orgonája Salköveskúton

319Vagyis a 12 hangból előbb a rövidoktáv sorrendjében szólalt meg a 8 hang, azután ugyanezen sípokkal

újra kezdődött a második oktáv, de az már kromatikusan. A C–D–É–F–G–Á sípja tehát két helyen volt megszólaltatható a klaviatúrán. Így építette Halper nagyalásnyi orgonáját.

8. kép. Halper János orgonája Aszófőn

9. kép: Halper János orgonája Zalahalápon

De hamarosan meglátták Halper is és más orgonaépítők is, hogy a 18 billentyűn alkalmasabban is elrendezhető a 12 pedálsíp. Úgy, hogy az első oktávban kiépítik a teljes 12 hangú kromatikus skálát, majd ugyanezen sípok újramegszólaltatásával folytathatják a második oktávot F-ig. A hangok sorrendje ilyen esetben a következő:

C CISZ D DISZ É F FISZ G GISZ Á B H C CISZ D DISZ É F

³²⁰Ilyen pedált készített Halper a vászolyi, balatoncsicsói és szentgáli orgonáján. Az aszófői és a felsőiskázi pedált pedig még két hanggal megtoldotta és a második oktávot G-ig vitte. Így ezeken az orgonákon 20 billentyűs pedálklaviatúra található, de ez is csak a 12 sípnak ismétléséből adódik ki.

A pozitív orgonákon a manuál klaviatúra mindig beépült a szekrény hátsó falába. Így látjuk ezt a szétszedett első két pozitívján; Salköveskúton és Alsódörgicsén viszont később önálló játszóasztalt építettek az eredeti klaviatúra helyett. Az első két pozitív alsó billentyűi a barokk szokásnak megfelelően feketék, a felső billentyűk pedig a fehérek. Többi orgonáján már a mai gyakorlatot követi.

Szerkezet szempontjából Halper összes orgonái csuszkalásások s mechanikus trakturájúak.

38 éves önálló működése alatt Halper sok más, ma már nem létező vagy általunk nem ismert orgonát épített. Ezek azonban aligha tértek el lényegesen az általunk ismert hangszerektől, hisz rajtuk keresztül Halper egész működésének keresztmetszetét adtuk legelső orgonájától az utolsóig.

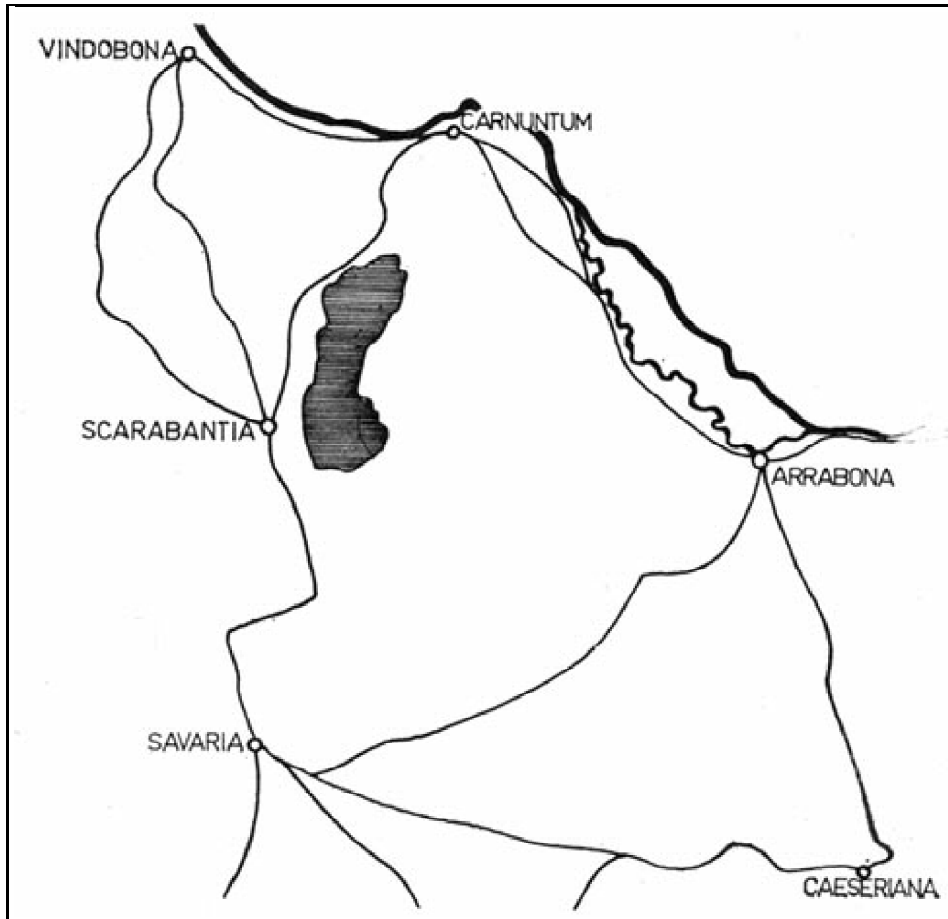
Halper működésének ideje fontos időszak az orgonaépítészet történetében. Ekkor megy végbe az átmenet a késő barokkból a romantikus ízlés felé. A magyar orgonaépítészet, amely Mátyás király halálától (1490) Hofheimer körén keresztül végérvényesen a közép-európai (osztrák, délnémet, cseh) irányhoz csatlakozott, Halper korában nagy vonalaiban lépést tartott nyugati szomszédaival. A kötelező vándorutak a legtöbb magyar orgonaépítőt elvitték Ausztriába vagy a cseh tartományokba, viszont a szomszéd országok orgonaépítői, osztrákok és csehek, sokfelé dolgoztak hazánkban. Nem egy közülük állandóan is letelepedett Magyarországon. Így a mindennapi élő kapcsolat rendszeresen biztosítva volt.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / László Gyula: „Inter Sabariam et Carnuntum ...”

László Gyula: „Inter Sabariam et Carnuntum ...”¹⁽⁵⁸⁾

1. Hosszú ideig senki sem kételkedett abban, hogy az Annales Regni Francorum-nak azt a híradását, mely szerint Nagy Károly az avar capcan népét 805-ben Carnuntum és Sabaria közé telepítette, úgy kell értelmezni, hogy Deutsch-Altenburg és Szombathely közé történt a telepítés. Én mint régész nem láttam ennek az adatnak igazolt voltát, mert Szombathely és Deutsch-Altenburg között nincsen tömör avar település, de a történeti források világos beszéde miatt inkább arra gondoltam, hogy a terület nincsen eléggé feltárva, s ez az oka, hogy a Fertő tó nyugati térsége és Szombathely között alig ismerünk avar kori leletet. Most azonban úgy látom, hogy erre a hiányra más magyarázatot is találunk. A salzburgi II. szláv kongresszuson támadt bennem ez a gondolat, amikor Heinrich Koller professzor előadását hallgattam, később pedig, amikor dolgozatait is elolvastam, még inkább megerősödött bennem az ³²¹avar telepítés másféle magyarázatának lehetősége. Az alapgondolatot az adta, hogy az Annalesben szereplő Carnuntum

csak nevében azonos a római idők Carnuntumával, földrajzilag attól nyugatabbra feküdt. Most meg azt a feltevésemet terjesztem elő, hogy ez a *Sabaria* sem azonos az egykori római coloniával, tehát a mai Szombathellyel, hanem a középkor ezt a nevet a mai Pannónhalmára, Györszentmártonra ruházta. Eszerint tehát az „inter Sabariam et Carnuntum” nagyjából a Bécsi Erdőtől a Rába torkolatán túl terjedő területet jelentette és feltehető szerepe az lehetett, hogy a morvákkal szemben biztosítsa a Duna északi vonalát, illetőleg az egész Dunántúlt. Eszerint tehát tudatos, célszerű telepítés történt, amit az is igazolni látszik, hogy az így megalkotott területi egység még jó ideig meg volt a középkorban is. Ha ez a felismerésem helyesnek bizonyul, akkor jelentősen hozzájárulhat Német Lajos 860. november 20-i híres oklevelének magyarázatához.

1. kép. Fontosabb római utak a Dunántúlon (Gráf András után)

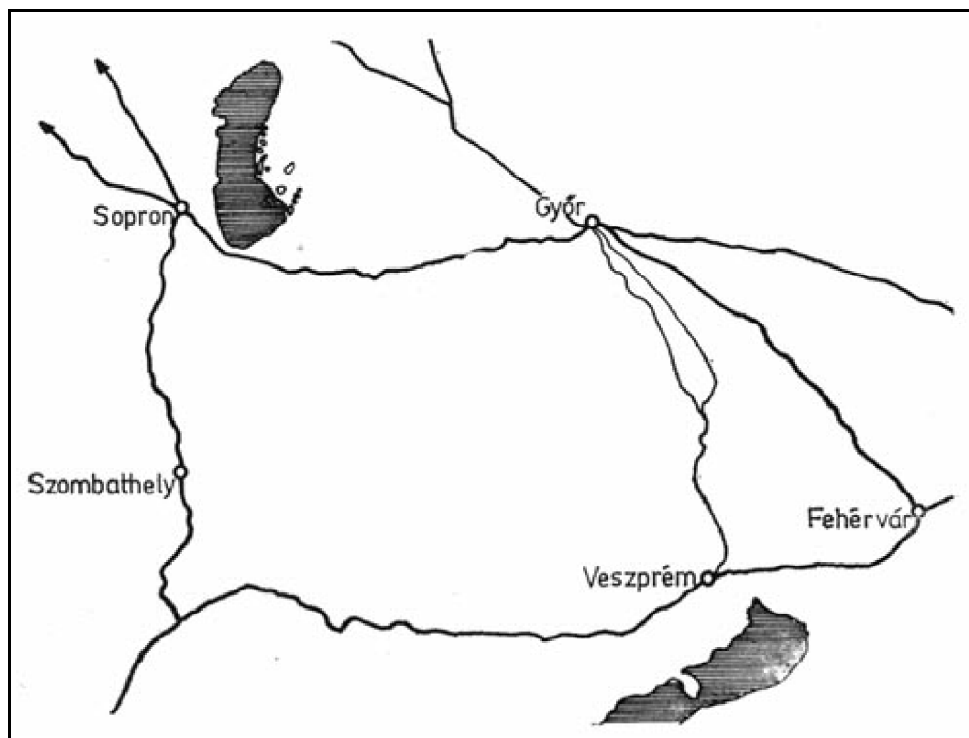
Köztudomású, hogy az egykori római Közép-Európában a rómaiság minden nyoma elenyészett, nem volt folyamatosság legfennebb a déli, bizánci uralom 322 alatt maradó peremterületen. Ennek ékes bizonyossága például az, hogy Közép-Európában egyetlen római városnév sem maradt fenn a középkorra. Mármost – s ezt éppen Heinrich Koller dolgozataiból tudjuk – a karoling reneszánsz idején megindult a régi földrajz iránti érdeklődés is, és az antik földrajzi nevek felújítása a Tabula Peutingeriana s más térképek és itineráriumok alapján. Előbb Salzburgban (Virgil püspök alatt), majd a X. században Passauban tapasztalható az antik földrajz iránti tudós érdeklődés. Természetesen az egykori városok valódi helyét már

nem ismerték, s ebből keletkeztek a zavarok. Hadd tegyem ehhez hozzá azt, hogy Magyarországon is hasonló jelenségeket tapasztalhatunk, Aquincumnak a középkorban hol Attila városa, hol Sicambria volt a neve²⁽⁵⁹⁾. Nagyon jellemző az is, hogy sem Pannonia, sem Noricum antik földrajzi határait nem ismerték, középkori határai máshol vannak, mint a római koriak.³⁽⁶⁰⁾ A középkorban felelevenítették tehát a régi földrajzi neveket anélkül, hogy pontosan tudták volna, hogy egy-egy romterülethez melyik régi nevet párosítsák, hiszen a feliratos kövek és más dokumentumok, amelyek alapján ma már pontosan tudjuk egykori helyüket, még föld alatt rejtőztek. A középkorban használt térképek, például a XIII. század elejéről ismeretes herefordi térkép, csak nagyon tág határokat adhattak egy-egy római város helyének meghatározásához. Például az idézett térképen Sabaria, amelynek neve mellett utalás szerepel Szent Mártonra, rá van tapasztva a Duna mentére, s ez sehogyan sem illik az antik Sabariára, inkább a Duna közelében lévő Pannonhalmára.⁴⁽⁶¹⁾ A továbbiakban minket éppen ezek az azonosítások érdekelnek, nem pedig a régészet által megadott antik-modern azonosítások.

2. Nézzük tehát át – legalábbis tallózva – azokat a forrásokat, amelyek a középkorban Sabariára vonatkoznak, és amelyeket a magyar kutatás régóta jól ismer. Kezdjük az Annales regni Francorummal, a 805. évhez fűzött szöveggel: „Non multo post capcanus, princeps Hunorum, propter necessitatem populi sui imperatorem adiit, postulans sibi locum ad habitandum inter Sabariam et Carnuntum, quia propter infestationem Sclavorum in pristinis sedibus esse non poterat. Quem imperator benigne suscepit – erat enim capcanus christianus nomine Theodorus – et precibus eius annuens muneribus donatum redire permisit ...”

E forráshoz egyelőre három megjegyzés. Először is az, hogy teljes egészében egyezünk Deér József értelmezésével, aki a capcan-t avar hercegnek (tehát nem kagánnak) mondja és így nem az egész avar nép menedékeről beszél, hanem csak a capcan népének (törzsének?) letelepítéséről.⁵⁽⁶²⁾ Másodszor arra szeretném ³²³felhívni a figyelmet, hogy ez a telepítés közvetlenül a cseh-morva háború előestéjén történt. A telepítés és a háború között én okvetlenül kapcsolatot látok. A harmadik megjegyzésem, hogy Nagy Károly feltehetően személyesen is ismerte a Duna-parti felvonulási területet a 791. évi hadjárat idejéről; 805-ben is a Fischa partján találjuk.

A második forráscsoport, amelyben Sabaria névvel találkozunk, Német Lajos 860. november 20-án kiállított híres oklevele⁶⁽⁶³⁾. A salzburgi érsekség birtokainak leírásakor – hogy csak a minket érdeklő részeket idézzem – szerepel:

2 kép. Fontosabb középkori utak a Dunántúlon (Glaser Lajos után)

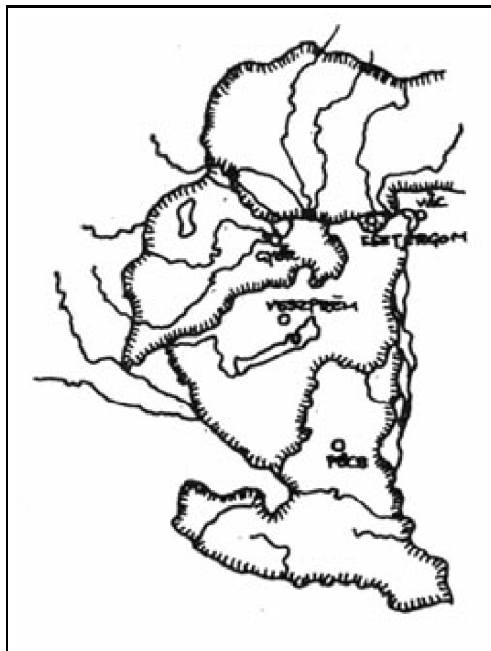
„Sabariam civitatem et Peinihaa”, majd a Rába felé tartva: „ad Penninuanc, ad ecclesiam Anzonis, ad Uitanesperc, ad ecclesiam Ellodis, ad ecclesiam Minigonis presbiteri, ad Kundpoldesdorf, ad Rapam, ad Siccam Sabariam, item ad Painicahu, ad Salapiugin et ecclesiam ad Cuuartinahu, ecclesiam ad Kensi, ecclesiam ad Ternperch, ecclesiam Gundoldi, ecclesiam ad Sabnizam, ad Nezelinpach, [324](#)item ad Rapam, ad Tudleipin, ad Sulpam, ad Labantam, ad Kurcisam” stb. Most ne foglalkozzunk az oklevél későbbi átírásával, valamint a helynevek értelmezésével, csak annyit szeretnék megjegyezni, hogy az útvonal, amelyet a leírás követ, közvetlenül *Sabaria sicca* előtt lépi át a Rábát, majd elég hosszú utat tesz meg, amíg újból visszakanyarodik a Rábához. Ennek a megjegyzésnek értelmét akkor látjuk majd, amikor a győri püspökség Szent István kori határainak térképét nézzük, amely feltehetően pontosan ennek a határvonalnak mentén zárja körül a püspökség területét, [7\(64\)](#) szinte azt mondhatnók, hogy a győri püspökség „örökli” az egykori passauai térítési terület déli határát. Úgy látszik, nem véletlen, hogy Passau rendkívüli aktivitást fejt ki a magyar térítő-misszió terén. Visszatérve Német Lajos oklevelére még csak annyit, hogy mivel Salapiugin azonosítása Zalaszentgróttal (Zalabér közvetlen közelében) elfogadhatónak látszik [8\(65\)](#), a Rábától-Rábáig tartó út itt kanyarodhatik vissza nyugat felé, tehát a Rábától keletre egy ívet ír le, amelynek Sabaria sicca lenne a keleti határa.

Ezek után térjünk át a legfontosabb magyar adatokra. Ezeket többször át- és átvizsgálta már a magyar kutatás, s ezért most előljáróban inkább arra hívnám fel a figyelmet, hogy az adatokban Sabaria és Pannonia, mint egymás közelében lévő két község szerepel.

Kezdjük a pannonthalmi alapítólevéllel (1002-ből), amelyben Pannonhalma a montecassinoi apátsággal egyenlő rangú kiváltságot nyer. Az alapítólevélben a következő helymeghatározás szerepel: „De monasterio S. Martini supra Pannoniam sito”, [9\(66\)](#) egy XI. század végi (Szt. László kori) összeírásban pedig: „....

primum praedium est Pannonia, ubi monasterium situm est.”¹⁰⁽⁶⁷⁾ 1102-ben tűnik fel először a számunkra olyan fontos adat, amelyben az egyik pápai oklevél a pannonhalmi egyházat: „ecclesia S. Martini in Sabaria”-nak nevezi s ugyanígy ír róla nagyjában ebben a korban Hartvik győri püspök is Szt. István nagyobb legendájában, pedig Hartviknak igazán tudnia kellett volna az ókori Sabariáról, hiszen az is püspöksége területén feküdt.¹¹⁽⁶⁸⁾ A legfontosabb talán IV. Béla tatárjárás kori birtokösszeíró levele, amelyből az alábbi részeket közöljük: „Ipse mons sacer Pannoniae, in quo situm est monasterium Beati Martini ... Conterminales autem villas habet villam Toryan quae est communis sibi et aliis, deinde protenditur terminus eius usque ad Sabariam, ubi dicitur natus Sanctus Martinus et ibi in valle media est fons sacer, qui vocatus caput Pannoniae, qui cum aliis (sc. fontibus facit) rivulum sub ecclesia S. Vilibaldi et vocatus Panosa.”¹²⁽⁶⁹⁾

³²⁵Az egyik legdöntőbb forrás Sabaria középkori helyéhez Anonymus¹³⁽⁷⁰⁾, aki feltehetőleg a XII. századi köztudatot rögzíti. Íme az 50. §-ban így ír: „Dux autem Arpad et (sic) sui militis sic eundo iuxta montem Sancti Martini¹ castra metati sunt et de fonte Sabarie² tam ipsi, quam eorum animalia biberunt et montem ascendentes et visa pulchritune (recte: pulchritudine) terre Pannoniae nimis leti facti sunt ... et inde agressi usque ad Rabam et Rabuceam venerunt.” A szöveg gondozója, Pais Dezső a következő két jegyzetet fűzte ehhez: „1. Mons inde ab anno 1240. Mons Sacer Pannonie dicitur; 2. Huic fuit rivulus Pannosa: hodie „Pánzs ér”. Haec Sabaria, non Sabaria Romanorum, quae hodie Szombathely nominatus (in comitatu Vas, cuius caput est) est locus natalis Sancti Martini (cnf. M. Flor. FontDom. I/2: 281).” Ilyen értelemben ismeri Sabariát és Pannonhalmát a francia hagyomány is, amikor Szt. Mártonról így emlékezik meg: „Cet enfant fut né en sabaria en un ville nommée pannonie”¹⁴⁽⁷¹⁾

3. kép. A Dunántúl püspökségei Szt. István korában (Balanyi György után)

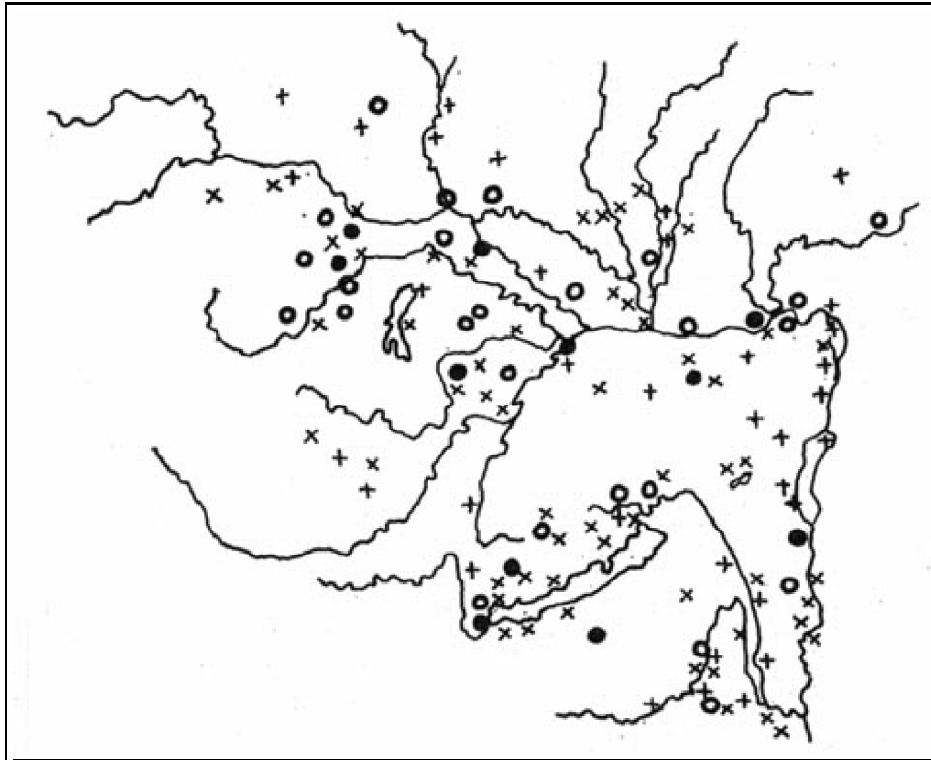
Ismétlem: nem szeretnék a 860. évi oklevél helyneveinek magyarázatába bonyolódni, mert nem hivatásom, de mind a *Pannonia*, főként pedig a *Pannosa* neve igen erősen összecseng pl. a *Peinicahu* vagy valamelyik más hasonló névvel Sabaria közelében.

Pannonhalma jelentősége a X. század végétől nem szorul bizonyításra, mégis úgy gondolom, nem árt három kevésbé idézett tényt megemlíteni. Az egyik az, hogy Szent István halálától Szent Lászlóig (kisebb megszakításokkal) a magyar pénzek hátlapján, a verde neve helyén (tehát Szt. István Regia civitas-a helyén) *Pannonia* áll. Még mindig nem mérlegelték eléggé komolyan, ³²⁶hogyan ez nem az országot jelenti, hanem Pannonhalmát, illetőleg a tövében lévő községet.¹⁵⁽⁷²⁾ Az ország feltüntetése verdehely helyett ebben az időben legalábbis szokatlan lenne. A második fontos tény, hogy Szt. László (1077–1095) II. törvénykönyvét (1077 körül) „a szent hegyen” (*in monte sacro*) szerkesztették az ország előkelői. A harmadik pedig, hogy Kálmán király itt a hegyen tárgyalt Bouillon Gottfrid-dal, a francia keresztshadak vezérével, s hogy az ilyen államközi tárgyalásoknak itt már hagyományai voltak, arról a jegyzetben szöveg.¹⁶⁽⁷³⁾

Vonjuk le első, lényeges következtetésünket: a magyar írásbeliség megindulásától fogva Pannonhalma (*Pannonia*) és Sabaria azonos területet jelent,¹⁷⁽⁷⁴⁾ az antik Sabariáról csak a XIII. századtól kezdve esik szó.¹⁸⁽⁷⁵⁾ Ezt az eredményt a régészeti leletek a legnagyobb mértékben alátámasztják (lásd a 4. pontot).

3. Most vessünk egy pillantást az ókori, majd a középkori úthálózatra, s nézzük, mi értelme lett volna egy Petronell–Szombathely közti telepítésnek. A római úthálózat, amely Pannoniát Noricummal összekötötte, Carnuntum és Arrabona közt vezetett, s onnan ágazott szét (többek közt Pannonhalma felé is!). Savariába nyugatról semmiféle út nem vezetett, Savaria csak a Poetovio felől jövő borostyánútnak volt fontos állomása, de nyugat-keleti irányban semmiféle jelentősége nem volt.¹⁹⁽⁷⁶⁾ Ugyanez maradt a helyzet az Árpád-korban is, azzal a különbséggel, hogy a Fertő tó mocsaras nyúlványai mentén is keletkezett egy fontos útvonal Bécs felé Sopronon át.²⁰⁽⁷⁷⁾ Szombathelynek még a késő-középkorban is csak mellékes szerepe volt (1–2. kép).

³²⁷Nézzük most *Sabaria sicca*-t. A római korban az Arrabona-Caesariana fontos összekötő út ment át rajta, és a középkorban is a Veszprém-győri út fontos helye maradt. Az úthálózatból megállapítható, hogy a Duna jobb partján vonuló út, a mosoni kapuval, volt a fő útvonal, amely a Nyugat és a Kelet, azaz a Karolingok birodalma és Pannonia közt az összekötő kapocs volt. Ezt igazolják a nagy seregeket mozgó hadműveletek és a kereszties hadjáratok, amelyek majdnem kivétel nélkül ezt az utat járták, csak egy-két esetről tudunk, amikor a Fertőtől délre vezető soproni mellékút is szerephez jutott.²¹⁽⁷⁸⁾

4. kép. Késő avar kori leletek a Kárpát-medence nyugati területein. Jelmagyarázat: + szórványos lelet; X temetőrészlet; O nagy temető; o kis temető (B. Szatmári Sarolta után)

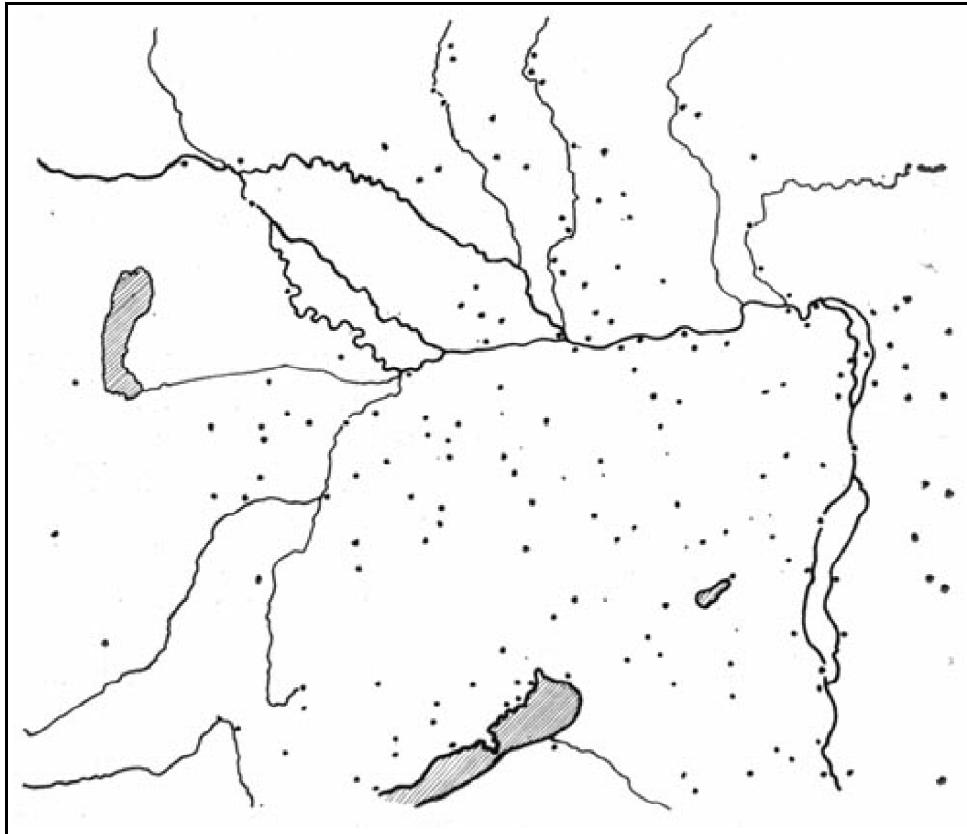
Vegyük most szemügyre Nagy Károly 805. évi katonai elgondolásait. Az avarok megbékéltetése után (Heinrich Koller és Deér József dolgozatai után ez jobb kifejezés, mint a „legyőzés”, vagy éppenséggel a „megsemmisítés”), 805-ben és 806-ban a „terra Sclavorum, qui vocabantur Cihu” ellen fordult.²²⁽⁷⁹⁾ Éppen a régészeti tények (lásd alább) figyelmeztetnek arra hogy a karoling támadás előkészületei és a „szlávok zaklatásai” közt kapcsolatot keressünk. Ne feledjük, hogy a menedéket a már keresztény – tehát frank érdekelttségű! – capcan kéri törzse számára, éppen attól a Nagy Károlytól, aki személy szerint ³²⁸is ismerte a veszélyeztetett területet. Theodor capcan törzse számára a Duna jobb partján elterülő, a morvakkal farkasszemet néző területet kéri a Bécsi Erdőtől Pannonhalma–Sabariáig. A kérés és a karoling stratégiai gondolat találkozott (nyilván egyik a másikat sugalmazta). Mi történt avar részről: most már karoling oltalom alatt nézhetek szembe üldözőikkel. Mi történt morva részről: kiterjesztették hatalmi területüket egészen a Duna bal partjáig, valószínűleg a Garam folyóig (feltehetően még a capcan népének kivonulása előtt!). Végül: mi történt karoling részről? A legfontosabb: a cseh–morva támadás előestéjén biztosították hadseregüket délről, erős déli határtartományt teremtettek, amely a morvák dél felé való terjeszkedésének útját állta, s egyúttal védte a legfontosabb keleti útvonalat is. Nyilván szerepet kapott ebben az avar–szláv ellenségeskedés is, amely a karolingok számára az avar szövetségi hűség biztosítója volt.

Amint e vázlatos ismertetésből látszik, az útvonalak, a IX. század eleji stratégiai helyzet mind egy Bécsi Erdő–Pannonhalma közti telepítés mellett szólnak, mert ebben a helyzetben egy Carnuntum–Szombathely közti telepítésnek semmi értelme sem lett volna.

Nézzük most ezt a kérdést fonákjáról! Mit s ki ellen védene egy Carnuntum–Szombathely közti telepítés? A nyugati határt e vonal mentén legalább felerészben védi a Fertő, ide nem kellett más védelem. A

szombathelyi területek nyugat felé majdnem teljesen zártak: katonailag használható tömegeket – mert bizonyos, hogy a Karolingok számára a telepítés amolyan foederati-féle katonai telepítés volt – idetelepíteni teljesen értelmetlen lett volna. Ennek a vonalnak csak később lett értelme, amikor Alsó-Ausztria és Stájerország sűrűn benépesült, és a magyar állam határait is sűrűn kitöltötte a népesség. Ám az ekkori magyar gyeplínia legfontosabb része továbbra is a mosoni kapu maradt, amelyet az avar utód székelyek és a besenyők védtek.²³⁽⁸⁰⁾

A Bécsi Erdő–Győr–Pannonhalma közti települést kelet felé éppen Pannonhalma zárhatta le. Hogy ez a határhegy lehetett, arra utal, hogy 890-ben Szvatopluk itt találkozik Arnulf császárral. Nevét ekkor *Omuntaberch* alakban jegyezték fel, ez azonban a magyar kutatás szerint Pannonhalma melletti hely volt.²⁴⁽⁸¹⁾ A magam részéről nem tartom kizártnak, hogy a települést mind nyugaton (*Ungariorum marcha*²⁵⁽⁸²⁾), mind pedig keleten (Sabaria–Pannonhalma) hegység zárta, s talán ebbe a rendszerbe tartozik az „inter Raba et Chuomberch” (amelyet egyes források *mons Cumanus*-nak is mondanak)²⁶⁽⁸³⁾ Földrajzi feltevésekben bizonyos eltolódásokat jelenthet, hogy a Duna fő ága a minket érdeklő korokban a mai északi ág lett volna és a Rába is alább, Ószőny táján ³²⁹ömlött volna bele²⁷⁽⁸⁴⁾. Ez azonban az eddig feltett Carnuntum–Sabaria provincia létrejöttére és helyére nézve – nagy vonalait illetően – nem hozott semmiféle változást. Feltevésem szerint Német Lajos 860. november 20-i oklevele voltaképpen a capcan törzsének déli települési határait írja le, hiszen nyilvánvaló, hogy e terület nem szorítkozott egy dunai keskeny földszárra, hanem mélységi tagozódás is volt. Talán még ebbe a pontba tartoznának, hogy Nagy Károly hadjáratai után az avar terület, tehát a Rába–Duna köze, Passau térítési területe volt, ettől délre a Balaton vonalán a Duna torkolatáig Salzburg térítői működtek²⁸⁽⁸⁵⁾, s ez lett később Pribina területe. A térítési területek tehát alkalmazkodtak ³³⁰az adott helyzethez, vagy talán az avar telepítés alkalmazkodott Passau területéhez.

5. kép. A Kárpát-medence nyugati területeinek honfoglalás kori és Árpád-kori lelőhelyei (Éry Kinga és Kralovánszky Alán után)

4. Ezek szerint mind az írott emlékek, mind a stratégiai helyzet, mind a térítési területek határai a capcan törzsének Duna–Rába közti települése mellett szólnak. Ez a terület más szempontból is zárt egységnek mutatkozik: amennyire a helyneveket azonosítani lehet, belsejéből jóformán teljesen hiányoznak a frank helynevek²⁹⁽⁸⁶⁾, de – ami talán még fontosabb – hiányoznak a szláv helynevek is!³⁰⁽⁸⁷⁾ A terület helynevei majdnem száz százalékban színmagyarok. (Természetesen egy-egy terület feletti hatalom átvétele, egy-egy nép „teljes elköltözése”, nem jelenti egyúttal a terület népi-etnikai képének teljes megváltozását.) Nyilvánvaló, hogy a Dunától északra és Morvaországban is maradtak avar töredékek, és a Duna jobb partján is megjelentek szláv közösségek. A 800-as évek első harmadától a magyar honfoglalásig (amelyben a nyugati területeken önálló életet éltek az avarok, a keleti területek kiestek a karoling érdekövezetből, azaz a Dunántúlnak nagyjából a feléből) 60–80 év telt el, azaz két-három nemzedéknyi idő. Szó sem lehetett arról, hogy ez alatt az idő alatt az avar törzsek elszlávosodtak vagy elbajorosodtak volna. Napjainkban is jól láthatjuk, hogy a teljes civilizációs hatás ellenére is egy fél évszázad alig-alig változtatja meg egy-egy, más politikai hatalom alá jutott népesség etnikumát.

Említettük már, hogy a capcan törzsének szállásterülete mint egység jelentkezik Szent István egyházszervezetében is: azonos a győri püspökség területével (3. kép). Ezután szükséges, hogy megnézzük a legjelentősebb egykorú forrásunkat, a régészeti leleteket (4. kép) is. Az a lelőhely-térkép, amelyet magyar–osztrák–szlovák és más szerzők munkái nyomán B. Szatmári Sarolta állított össze³¹⁽⁸⁸⁾, rendkívül tanulságosan igazolja mindazt, amit eddig következtettünk. Egyrészt a Duna bal partján, tehát az északi

parton felül egészen a morva földig nagyon sok az avar lelőhely, sőt pl. Mikulčicén gyártottak is az avarok számára (vagy csak avar mintára) övvereteket³²⁽⁸⁹⁾. Alighanem a morvaországi és a Dunától északra lakó avarok kérték a császárt, hogy „inter Carnuntum et Sabariam” letelepedhessenek, mert a Bécsi Erdőtől kezdve az egész Duna vonalán széles mélységben sűrű avar temető-láncolatot találunk. A soproni úton nincsenek leletek, ellenben a Rába és a Rábca közt ismét találunk egy sorozatot, és Szombathely környékén (nem a város területén!) is található egy kisebb, a Bécsi-medence leleteitől elkülönített csoport. Most nem tárgyaljuk ³³¹azokat a leleteket, amelyek a „nyugati gyepűvonal” túlsó szélén, egészen az Enns mentén félkörben övezik az avar szállástömböt, mert ezek nyilván a „gyepű-kapuk” túlsó oldalára előretolt kisebb csapatok jelenlétét jelzik. Egyre azonban jó volt, hogy megemlékeztünk róluk: ezek nyilván nem a Nagy Károly hódításai utáni időkből valók, tehát időrendi szempontból pompásan kiaknázhatók. Természetesen nem szabad azt hinnünk, hogy a Duna jobb partján talált temetők meg mind 805 utánról valók. Inkább arra gondolhatnánk, hogy a karoling hadjáratok felőrölték a korábban itt letelepedett avar törzseket és Theodorus capcan az ő üresen maradt helyüket kérte a császártól.³³⁽⁹⁰⁾ Hallunk ugyanis arról, hogy a 791. évi hadjáratban az avar férfiak, asszonyok és gyermekek „megszámlálhatatlan tömegét” hurcolták Nagy Károly hadai fogságba,³⁴⁽⁹¹⁾ éppen innen, a szerintünk való Carnuntum és Sabaria közéről. 796-ban a hadifoglyokat szabadon engedték, ami példa nélküli ebben a korban. Mintha ebben már a térítéshez szükséges jóakarát megszerzését látnánk, vagy még messzebb tekintve: a szlávokkal szembeni szövetségzés előjátékát. Mindebből az is látszik, hogy szó sincsen az avarok megsemmisítéséről.

Hadd utaljak itt néhány szóval arra, hogy a mostani Burgenlandban húzódó egykori magyar védelmi vonalnak (amelyet helynevek bizonyítanak)³⁵⁽⁹²⁾ nincsen honfoglalás kori magyar lelete – csak kizárólag „késő avar”! Szabad legyen itt arra emlékeztetnem, hogy én a késői avarokat a Volga mentéről és a Kaukázusból a Kárpát-medencébe települt magyaroknak tartom, akik 670 táján telepedtek be³⁶⁽⁹³⁾. Ezek onogurok lehettek.

Nem jelentéktelen dolog tudnunk azt is, hogy magában Szombathelyen, de még a közvetlen környékén sincsen egyetlen avar lelet sem, pedig a városban lévő állandó földmunkák, házalapozások, sőt nagyméretű ásások töméntelen leletet hoztak napvilágra (zömük természetesen római kori), elképzelhetetlen tehát, ha avar lelet került volna a felszínre, arról nem szereztünk volna tudomást. Ezzel szemben Pannonhalma közvetlen szomszédságában „Ravazdon ... avar sírokat találtak. A Vilebald-dombon karoling kori fegyverek kerültek ki a földből. Nagyécs falu határában népvándorlás kori sír mellett egy Nagy Justinianus féle aranypénz, a Gyánti dűlőben egy másik népvándorlás kori bizánci arany ...” – írja Lovas Elemér³⁷⁽⁹⁴⁾. Talán fűzzük ehhez még hozzá, hogy Pannonhalma környékén jelentős római település is található.

Még ennél is sokkal többet mond a honfoglalás kor és a korai Árpád-kor emlékeinek tanúsága. Szombathelyen egyetlen darab honfoglalás kori vagy kora Árpád-kori emlék nem került elő (5. kép)! Úgyszólván csak a XIV. századtól ismerünk itt emlékeket, azaz ettől fogva mutatható ki itt – az antik város romjain – az új élet. Ezzel szemben Pannonhalmán honfoglalás kori temető és – ami szinte még fontosabb – egy korai (IX. századi?) templom alapozása került elő. Ez utóbbi nyilván a helynek nevet adó karoling kori bajor szerzetesek emlékét őrzi. 1000-tól kezdve Pannonhalmán a mozgalmas élet soha ³³²meg nem szűnt, az egyházi és állami életnek számolhatatlan emlékét ismerjük.³⁸⁽⁹⁵⁾

Bárhogyan is értelmezzük a leleteket, annyi bizonyos, hogy a X–XIII. században a magyar köztudat nem kereshette Sabariát a mai Szombathelyen, mert ott nem volt élet. Ismét hangsúlyozni szeretném, hogy csakis a középkori névazonosítás kérdését tárgyalom, nem szeretnék belekerülni abba a vitába, amely a középkori hagyományt az antik időkben is érvényesnek tartva Szt. Márton szülőhelyét Pannonhalmán keresi.³⁹⁽⁹⁶⁾ Láttuk a bevezetőben, hogy a középkor igyekezett feleleveníteni az antik városneveket, de

Közép-Európában nem lévén meg a római élet, népesség és műveltség folyamatossága, nem tudta ezeket egykori helyükkel azonosítani.

5. Összefoglalva: 1. A korai magyar történeti köztudatban Sabaria nem azonos az antik várossal, hanem a Pannonhalma aljában lévő kis településsel, amely nemcsak a római korban, hanem a népvándorlás korában és az avar korban is településül szolgált. Valamilyen hagyomány révén – talán a IX. századi bajor szerzetesek hozhatták magukkal – Sulpicius Severus Szt. Márton életrajzának Savariájával azonosult, s ez messze a település jelentőségének egyébkénti fontossága fölé emelte ezt a helyet. Ez az oka annak, hogy talán a IX. században is állt itt templom, s hogy Géza fejedelem korában megkezdődött az a nagyszabású építkezés, amelytől kezdve mind a mai napig Pannonhalma a magyar kereszténység szent hegye.

2. Pannonhalma–Sabariáról való tudásunk alapján felülvizsgáltuk az Annales 805-re vonatkozó adatát, továbbá Német Lajos 860. november 20-i oklevelét. Alapul kellett vennünk, hogy a karoling reneszánszban újra ismertekké válnak a régi városnevek, de elhelyezésük bizonytalan (például Carnuntum is nyugatabbra keresendő, mint a mai Petronell). E dolgozatban kifejtettek alapján azt sem lehet pusztán téves szójátéknak tekinteni, hogy Paulus Diaconus Carinthiával azonosítja Carnuntumot⁴⁰⁽⁹⁷⁾. Úgy véljük, hogy a 805. évi avar letelepítéskor szerepet játszott az északi szlávok készülődése a várható karoling támadásra, ez lehetett az oka az avarok kiűzésének (pontosabban a capcan és törzse elűzésének), egyúttal karoling részről való befogadásának is. A karoling telepítés a Duna jobb partjának biztosítását szolgálta azzal, hogy Theodor capcan avarjait a Bécsi Erdő és Győr–Pannonhalma, valamint nagyjából a Rába mente közé telepítette. Megvizsgáltuk az ellenérveket is, s úgy láttuk, hogy egy Petronell–Szombathely közti telepítésnek semmi értelme sem lett volna. Feltevéseinket messzemenően alátámasztották a késő avar és honfoglalás kori régészeti leletek. Egyrészt a meghatározott területen kimutatható sűrű jelenlétük, másrészt Szombathelyen való hiányuk. Megjegyeztük, hogy az így kirajzolódó avar provincia helynevei úgyszólván 100%-ig magyarok (a Lajtán innen), s ez újabb bizonyosság számomra, hogy a kései avar népességben az első magyar honfoglalókat kell látnunk. Ugyancsak emellett bizonyít, hogy a nyugati magyar gyepűvonal mentén egyetlen honfoglalás kori magyar lelet sem került elő, ezzel szemben itt vannak a nagy „avar” temetők.

³³³Nem tartozik tárgyunkhoz, de hadd említsem meg, hogy a források hiánya miatt csaknem teljes egészében a régészetre vagyunk utalva a meg nem szállt „szabad avarok” tekintetében és a bolgár uralom alá jutott avarok sorsát illetően.⁴¹⁽⁹⁸⁾

Hogy mennyi állja meg a szigorú kritikát azokból a gondolatokból, amelyeket itt felvettem, a jövő dönti el. Annyit azonban már is bizonyosnak vehetünk, hogy a középkori „mons Sacer” szerepe korábbi a magyar középkornál és az onogur magyarok meg a bajor szerzetesek menthették át a későbbi időkbe.

Hátramarad ezek után a másik Savaria kérdése, amelyet civitas-nak ír a későbbi oklevél. Mivel a régészeti leletekből bizonyos, hogy a mai Szombathely területén a karoling korban nemhogy civitas nem állt, de a hely lakatlan volt, részben csatlakoznunk kell Heinrich Koller nézetéhez, amely szerint a terület kijelölésekor nemcsak a hadjáratok idején szerzett helyszíni tapasztalatokra támaszkodtak, hanem valamilyen itinéráriumot, térképet is használtak, amely az antik térképek alapján egy Savaria civitast is feltüntetett azon a területen belül, amely az avar hódoltatás után a passzai püspökség térítési területe lett. Ezt a területet aligha ismerték tapasztalatból Nagy Károly udvarában, mert kiesett a hadiútból, a seregek nem jártak erre.⁴²⁽⁹⁹⁾

Az általam felvázoltak – számolva azzal, hogy a késői avarok onogurok voltak – lehetőséget adnak a Method-legenda egyik részletének elfogadható magyarázatára is. Amikor Method Morvaországól

Bizáncba utazott, „megérkezvén pedig a Duna tájékára, egy magyar király akarta őt látni”⁴³⁽¹⁰⁰⁾. Ezután következik az ünnepélyes beszélgetés leírása. Régebben (mivel a magyarokat 882-ben még valahol az Al-Duna tájára tették, úgy vélték, hogy ez a találkozás, valahol az Al-Dunánál történt. Kniezsa István legutóbb óvatosan csak annyit jegyzett meg, hogy „az esemény helyét közelebről nem állapíthatjuk meg”. Azonban az út Morvaországból Bizáncba csak egyszer megy át a Dunán, talán Komárom vagy Esztergom táján, esetleg Győrnél, ettől fogva az évezredek szárazföldi út vezet Bizáncba, s máshol már nem érinti a Dunát. Metód tehát csakis valahol a capcan területén vagy a „szabad Avariá”-ban, esetleg éppen Pannonhalmán találkozhatott „a magyar királlyal”, aki természetesen a honfoglalás előtt itt élt onogurok (ungrok, ungarusok) királya volt, vagy talán közelebb járunk a valósághoz, ha azt mondjuk, hogy a capcan vagy kirán kései utóda volt.⁴⁴⁽¹⁰¹⁾

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

334 HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / HELYTÖRTÉNETÍRÁSUNK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEI / Hiller István: Adatok a szervezett ismeretterjesztés soproni történetéből (1841–1972)

Hiller István: Adatok a szervezett ismeretterjesztés soproni történetéből (1841–1972)

1. A tudományos ismeretterjesztésnek becses hagyományai vannak városunkban. A Természettudományi Társulatot – a mai Tudományos Ismeretterjesztő Társulat jogelődjét – 1841-ben alapította a nagy magyar tudósprofesszor, Bugát Pál. Ő szorgalmazta a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésének eszméjét is. Az 1840 óta évente megtartott vándorgyűlések sorában a nyolcadikat 1847 augusztusában Sopronban tartották.¹⁽¹⁰²⁾ A vándorgyűlések célját a következőkben látták: „... a személyes ismeretség, orvosi és természettani ismeretek, tapasztalatok s új találmányok, mennyiben lehetséges, élőszó általi rövid közlése és terjesztése, sőt a gyűlések helyének változtatásával a hazai vidékek helybeli ismertetése is”.²⁽¹⁰³⁾

A Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat soproni csoportjának alakuló ülésén – melynek ismertetésére a későbbiekben visszatérünk – a társulat első soproni elnöke, Gyulay Zoltán professzor jelentőségteljes eseményként értékelte a soproni vándorgyűlést. Kiemelte, hogy a 473 részvevő közül 175 soproni volt. A Líceumban tartott értekezleteken orvos-sebész, mezőgazdasági s műtani, természettani, földrajzi, csillagászati s régiség- és történeti, földisme-, ásvány-, vegy- és gyógyszer-tani, élet-, állat- és növény-tani szakosztályok tanácskoztak. A város és környékének megtekintése, valamint a kirándulások elsősorban szakmai igényeket igyekeztek kielégíteni. Ezen a vándorgyűlésen hangzott el először az a javaslat, hogy alapítsanak egy „földisme bányászegyesületet”. E gondolatból született a mai Bányászati és Kohászati Egyesület, valamint a Magyarhoni Földtani Társulat. E soproni vándorgyűlés előtt pályadíjat tűztek ki a következő kérdésre: „Adassék elő a természettudomány jelentősége a két tesvérhon mind anyagi, mind szellemi jóléte kifejlődésére; egyszersmind mutattassanak ki azon eszközök és módok, melyek által hazánkban is általában, nem egyedül az iskolákban, de a nép között is ezen boldogító

természettudományok legcélszerűbben, azaz legkönnyebben és hasznosabban terjeszthetnének el”. Az egyik pályázó a természettudományok további haladását az egyesületektől és társulatoktól remélte. Keveset várt az iskoláktól és tanítóktól, csaknem semmit a papoktól és földesuraktól, mivel „utóbbiak nem adhatnak oktatást abból, amit nem értenek”.³⁽¹⁰⁴⁾

Több mint hét évtizednek kellett elteltie ahhoz, hogy egységes és messzire tekintő elgondolás alapján kidolgozzák hazánkban az iskolán kívüli oktatás, a szabadoktatás rendszerét. A Tanácsköztársaság kikiáltása után néhány nappal már megjelentek az első rendelkezések, melyek az ismeretterjesztés új rendszerét körvonalazták. Egy 1919. április 30-án kelt rendelet szerint a Közoktatásügyi Népbiztosság a felnőttek oktatásának egységes megszervezésével az addig működött polgári jellegű szabadoktatási szervezet megszüntetése, átvette azonban a Szakszervezeti Tanács kiküldötteiből alakult *Országos Ismeretterjesztő Bizottságot*.⁴⁽¹⁰⁵⁾ Sopronban ez a bizottság már a proletárállam első napjaiban is működött. Jellemző, hogy az akkor Selmecebányáról ideköltöztetett Bányászati és Erdészeti Főiskola már 1919. április 6-án szóbeli ígéretet tett az Országos Ismeretterjesztő Bizottság soproni csoportjának – majd ezt az ígéretet írásban is közölte április 9-én –, hogy a főiskola oktató személyzete készséggel hajlandó a munkások számára rendezendő ismeretterjesztő tanfolyamok keretében bizonyos ismeretkörökből előadásokat tartani. 16 tárgykörből ajánlkozott az oktatói kar az előadások megtartására.⁵⁽¹⁰⁶⁾

A proletárdiktatúra megdöntése után 1919 népművelési és ismeretterjesztési tervei megrekedtek. A Horthy-korszakban bár igen sokat beszéltek a munkások és parasztok kulturális szintjének emeléséről, a cél azonban nem annyira az igények felkeltése volt, hanem a „nevelés”. Ebben a tevékenységben az egyházak jártak az élen. Szervezeteik, egyesületeik az iskolás kortól végig kísérték az ember életét.

A Horthy-korszak második évtizedének elején Sopronban a következő egyházi, vagy egyházi befolyás, irányítás alatt álló szervezetek, egyesületek működtek:

Diakonissza Egylet (Halász utca). Alapítási év: 1894.

Egyesült Keresztény Nemzeti Liga Soproni Főosztálya. Alapítási év: 1920.

Evangélikus Helyi Gyámintézet (Templom u. 17.).

Élőrózsafüzér (Széchenyi tér 4.).

Izraelita Betegségélyző Egylet. Alapítási év: 1892.

Izraelita Nőegylet. Alapítási év: 1879.

Jézus Neve (Credo) Férfi egyesület (Széchenyi tér 4.).

Katolikus Bencés Diákok Egyesülete (Széchenyi tér). Alapítási év: 1923.

Katolikus Legényegylet (Várkerület 5.). Alapítási év: 1859.

Katolikus Népszövetség Soproni Csoportja (Várkerület 5.). Alapítási év: 1908.

Keresztény Alkalmazott Kereskedők és Tisztviselők Országos Szövetségének Soproni Csoportja. (Magyar u. 5.) Alapítási év: 1920.

Keresztény Nemzeti Egyesületek Soproni Titkári Hivatala és Népirodája (Erzsébet u. 7.). Alapítási év:

1926.

Kis Szent Teréz Szívgyárda (Fürdőház u. 1.). Alapítási év: 1926.

Középosztályú Leánykongregáció (Halász utca). Alapítási év: 1922.

Magyar Katolikus Nőegyesületek Országos Szövetsége Soproni Szervezete. Alapítási év: 1925.

Magyar Katolikus Nőszövetség Soproni Szervezete (Mező u. 14.). Alapítási év: 1925.

Mária Josefimum Egyesület (Bécsi u. 9.). Alapítási év: 1905.

Neolog Izraelita Nőegylet (Papret 12.). Alapítási év: 1885.

Orthodox Izraelita Nőegylet. Alapítási év: 1889.

Sopron és Sopron-Vidéke Keresztény-Szocialista Egyesület (Új utca 28). Alapítási év: 1907.

Soproni Evangélikus Gyámintézeti Nőegylet (Deák tér 13.). Alapítási év: 1864.

Soproni Evangélikus Leányegylet (Várkerület 4.). Alapítási év: 1922.

Soproni Evangélikus Líceumi Diákszövetség (Széchenyi tér). Alapítási év: 1914.

Soproni Evangélikus Lelkészek és Tanítók Segély- és Nyugdíjgyejeje (Templom u. 10.). Alapítási év: 1885.

Soproni Evangélikus Nőegylet. Alapítási év: 1853.

Soproni Evangélikus Olvasó és Ifjúsági Egyesület (Szentgyörgy u. 14.). Alapítási év: 1899.

Soproni Evangélikus Testvéregyesület. (Templom u. 10.) Alapítási év: 1849.

Soproni Főoltáregylet. Alapítási év: 1862.

Soproni Izraelita Chewra Kadischa. Alapítási év: 1855.

Soproni Katolikus Kör (Új utca 28.). Alapítási év: 1865.

Soproni Katolikus Testvérület. (Várkerület 26.) Alapítási év: 1751.

Soproni Nemes Szívek Egylete. Alapítási év: 1891.

Soproni Orthodox Izraelita Chewra Kadischa.

Soproni Szent Vincze Egyesület (Fürdőház u. 1–3.). Alapítási év: 1862.

Szent Domonkos III. Rendje. (Széchenyi tér 4.).

Szent Erzsébet Egyesület. Alapítási év: 1860.

Szent Ferenc III. rendje (Széchenyi tér 1.). Alapítási év: 1863.

Szeplőtelen Fogantatásról Címzett Mária Kongregáció (Fürdőház utca 5.). Alapítási év: 1869.

Tanárok Özvegyeit és Árváit Segítő Országos Egyesület Soproni Evangélikus Líceumi Fiókja. Alapítási év: 1912.

Úrinők Mária-Kongregációja. Alapítási év: 1911.

Soproni Concordia Férfidalegyesület (Balfi utca 1–3.).

Az egyesületek hivatalosan bejelentett taglétszáma megközelítette a 15 ezer főt. Az egyesületek egy része kétségtelenül nem foglalkozott neveléssel és ismeretterjesztéssel, többségénél azonban ez állt az első helyen. A felsorolt egyesületek megfogalmazott célkitűzései között ilyeneket találunk: keresztény hazafias iparosok nevelése, a katolikusság egy táborba tömörítése, tagjainak hasznos röpiratokkal, évi füzetekkel való ellátása, a tagok továbbképzése, öntudatos gyakorlatias keresztények nevelése, a héber nyelv és kultúra ápolása, a katolikus szellem terjesztése, a kultúra művelése, valláserkölcsei továbbképzés, a katolikus irodalom és művészet pártolása stb. Ezek a szervezetek, egyesületek tehát szervezett ismeretterjesztést is folytattak. *Jól szervezett, nagyvonalú, erkölcsileg és anyagilag is sokoldalúan támogatott akció folyt az idealista világnézet terjesztése érdekében*. Nagy szerepet kapott ebben a munkában a cserkészlet is. Ebben az időszakban Sopronban 11 cserkészcsapat működött, jól felkészült vezetőkkel. Ezekon kívül még 82 (!) bejegyzett egyesület volt a városban. Ezek között a sportegyesületektől kezdve a zeneegyesületen keresztül a dalkörökig, a hadastyán egyesülettől a sakk-körig minden rendű és rangú egyesület megtalálható. Több egyesület nevében szerepelt, hogy a munkások megnyerésével foglalkozik. Célkitűzéseik között tagjaik szakmabeli továbbképzése, „kulturális szükségleteik ápolása”, „szakkulturális célokat szolgáló előadások rendezése” stb. szerepelt. Itt is folyt tehát szervezett ismeretterjesztés, nagyon sajátos módon ugyan és többnyire az uralkodó osztályok ideológiájának alátámasztása érdekében. Külön kell megemlítenünk a Frankenburg Irodalmi Kör tevékenységét, amelynek rendezésében előre mutató és haladó jellegű előadássorozatokra is sor került, az irodalmi műveltség ápolása és terjesztése körül szerzett érdemeiről is jelent meg az utóbbi évtizedekben méltatás. Hibái ellenére az egyesület kétségtelenül jelentős tényezője volt a soproni ismeretterjesztésnek is.

1923-ban alapították a Természetbarátok Turista Egyesülete Soproni Helyi Csoportját. Céljaul a testnevelést és kirándulások szervezését jelölték meg, ennél azonban több folyt ebben az egyesületben. Tagjai között sok szervezett munkás foglalt helyet, akik főleg a kirándulásokat használták fel arra, hogy terjesszék a marxista eszmét és annak főleg külföldről becsempészett irodalmát. Az egyesületben erős befolyása volt a helyi Szociáldemokrata Pártnak, amelynek keretei között egyébként később ideológiai szeminárium is működött, Molnár József vezetésével.

Ezek a haladó jellegű törekvések sajnos nem tudták ellensúlyozni – az alapítási évekből is látható – a nagy tapasztalatokkal rendelkező, ismeretterjesztéssel is foglalkozó egyesületek befolyását a lakosság nagy tömegeire.

A szervezett ismeretterjesztést folytató szervek között kell megemlítenünk *Sopronvármegye Iskolánkívüli Népmvelési Bizottságát*, amely hivatalból folytatott ismeretterjesztő tevékenységet, természetesen az akkori tanügyi hatóságok és bizottságok [337](#) felfogásának szellemében. A bizottságnak Csuppy Lajos állami polgári leányiskolai igazgató volt a titkára, aki főleg ebben a minőségében vált ismeretessé Sopronban.

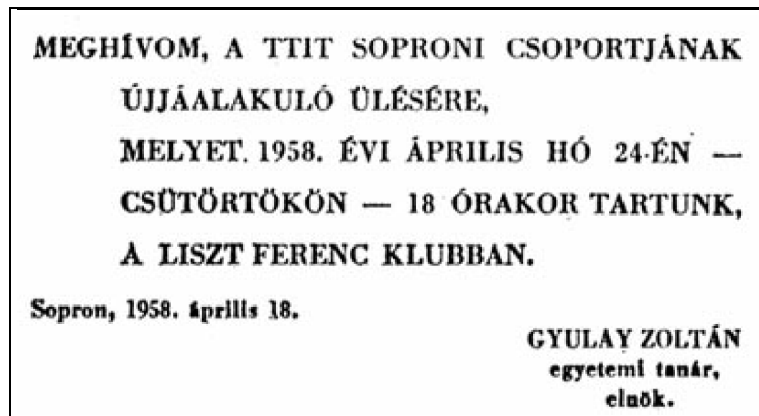
E hivatalból folytatott ismeretterjesztő tevékenység keretében hozták létre 1941 őszén érdekvédelmi és

kulturális programmal az úgynevezett Munkás Főiskolát, Horváth Péter tisztviselő irányításával és Varga Ferenc tanító segítségével. Az előadások a Kaszinó épületében hangzottak el, heti 2–2 órában, kedden és csütörtökön. Az előadók mind tanárok voltak, jobbra fiatalok.

1942-ben ugyancsak a Kaszinó épületében Munkás Olvasó Kör is alakult, alapszabályokkal, törvényes jóváhagyással. Az előadások kulturális témákról szóltak, kimondottan politikai jellegük nem volt, fő céljukban azonban haladó vonás az, hogy a munkásokat kívánták összefogni az egyre erősebben szervezkedő *Volksbunddal szemben*. Később a kör szép könyvtárra is szert tett, főleg adakozásból. Tagdíj nem volt, az előadók is többnyire honorárium nélkül szerepeltek.

A felnőtt oktatásra is tettek kezdeményező lépéseket a munkások körében. A polgári iskolát be nem fejezettek részére tanfolyamot indítottak, amely sikeresnek bizonyult. 46 jelentkezővel kezdtek, ebből 38 sikeres vizsgát tett.

1943-ban a Horváth Lajos és Horváth Péter által irányított szervezet tevékenységét politikai nyomásra megszüntették. „Vagyonát” más intézménynek adták át.

Meghívó a TTIT Soproni Csoportjának újjáalakuló ülésére

2. 1945 tavasza, a felszabadult országban új távlatokat nyitott és nagy lehetőségeket kínált a tudományos ismeretterjesztés terén is. Az első időszakban – a koalíciós politikai viszonyok közepette – Sopronban is elért mindenféle irányzat a kultúra közvetítésében, kivéve természetesen a fasiszta és népellenes szemléletű művek terjesztését. Ebben a mindenféle irányzatban viszonylag gyorsan felülkerekedett az előremutató. A 12.100/1945 számú rendelettel az *Országos Szabadművelődési Tanács* a szabadművelődés országos szerve megkezdte munkáját. A Tanács az ismeretterjesztés vonatkozásában is tanácsadó szerve volt a szakminisztériumnak. Hamarosan azonban megmutatkoztak a szabadművelődés gyengéi és hibái is. Egyoldalúan paraszti színezetűvé vált, nacionalista vonások jelentkeztek, hiányzott a természettudományos ismeretterjesztés. A gyorsabb fejlődés, a kikristályosodás folyamata a fordulat éve után kezdődött. Az egyesült munkáspárt határozott elképzelésekkel, koncepcióval vette kézbe az ismeretterjesztés irányítását. Bár az ösztönös művelődés nézetei még hosszabb ideig megmaradtak a népműveléssel korábban is foglalkozók között, *a tudományos ismeretterjesztés világnézete a marxizmus–leninizmus világnézete, a dialektikus materializmus lett.*

Éppen egy korai soproni példa mutatja, hogy a két munkáspárt egyesülése után alig három hónappal a Magyar Dolgozók Pártja kezdeményezte és szervezte városunkban is az első materialista világnézetű

tudományos ismeretterjesztő előadássorozatot.

338A Magyar Dolgozók Pártja Soproni Értelmiségi Csoportja 1948. szeptember 17-én hirdette meg 17 előadásból álló tudományos világnézeti előadássorozatát. A meghívón ez állt:

„A Magyar Dolgozók Pártja Soproni Értelmiségi Csoportja tudományos

világnézeti előadássorozatot

tart az alábbi munkaterv szerint, a Széchenyi-téri székház első emeletén:

szeptember 17. Dr. Proszk János egy. tan.: Az atomtól a csillagokig

szeptember 24. Dr. Szabó Tibor: A polgári társadalom válsága

október 1. Szádeczky–Kardoss E. egy. tan.: Az ember megjelenése a földön

október 8. Dr. Ujhelyi György: A civilizáció magyar úttörői

október 18. Dr. Esztó Péter egy. tan.: A klíma és munkaképesség

október 22. Mende Gusztáv festőművész: A művészi nevelés kérdései

október 29. Becht Rezső: Bevezetés a mai irodalmi problematikába

november 5. Fábján Lajos polgármester: Marx élete

november 12. Molnár József polgármesterhelyettes: A népi demokrácia művelődéspolitikája

november 19. Dr. Kup Gyula: Egysejtűtől az emberig

november 26. Dr. Tárczy–Hornoch Antal egy. tanár: Bányászati kutatások lehetőségei

december 3. Dr. Holló Lajos: Mai kultúrpolitika

december 10. Erdei László: Utópiától a tudományig. (A szocializmus története)

december 17. D. Egri Aranka: Népiség és népi romantika

Az előadások minden alkalommal este 6 órakor kezdődnek. Vendégeket szívesen látunk. Belépődíj nincs.

Sopron, 1948. szeptember 17.

Értelmiségi Csoport”

Az előadásokat az egyesült párt Széchenyi téri székházában tartották, ahol szívesen láttak vendégeket is. E magas színvonalú előadássorozat lendületet adott az ismeretterjesztő munkának és példát is más városoknak.

A történelmi tapasztalatok figyelembevételével – a Természettudományi Társulat átszervezése révén – 1953-ban megalakult a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat (TTIT). A Társulat elnevezésében is kifejezésre juttatta, hogy a természettudományok mellett a társadalomtudományok ismertetését is céljául tűzte ki. A soproni csoport 1954. június 6-án a Kaszinóban (ma Liszt Ferenc

Művelődési Központ) tartotta alakuló ülését.

A már idézett ünnepi szónok népes, lelkes hangulatú, napsütéses alakuló gyűlésre emlékezik, amely örömmel vállalta a Társulat célkitűzéseit, és amelynek energiájából – a derekas ismeretterjesztő munka mellett és azon felül – még olyan alkotásokra is telt, amilyen a Soproni Szemle életre keltése, vagy a képzőművészetek soproni barátainak tömörítése volt.⁶⁽¹⁰⁷⁾

A célkitűzéseket az ülés világosan megismerhette. A Társulatnak – a valóság összefüggéseinek megfelelően – a természeti-társadalmi törvényszerűségeknek ismeretében kellett közreműködnie a termelő és alkotó munkában, az új szocialista társadalmi rend kialakításának segítségével, a magyar nép nevelésében. A Társulat minden megmozdulását át kell hatnia a dialektikus materializmus serkentő és emberformáló szellemének – hangoztatta az alakuló ülés szónoka. Az új Társulatban a munka a következő tudományterületekre terjedt ki: biológia, agronómiai, egészségügyi, földrajzi-földtani, csillagászati-matematikai, kémiai-fizikai, műszaki, történettudományi, irodalomtörténeti, filozófiai, politikai és művészeti szakterületek. Az ³³⁹utolsó három szakterület új volt a felépítésben. A tevékenység alapja az egyes szakosztályok jó munkája volt. Éppen ezért a szakosztályi munkában való cselekvő közreműködésre kívánták megnyerni a város értelmiségét. Sopronban az ismertetett hagyományok mellett termékeny talaj kínálkozott az ismeretterjesztés modern alkalmazására. Sopron az egyik legműveltebb magyar városok egyikének hírében állt, harmonikus és termékeny kultúregységet képezett. Az iskolák városának is szokták nevezni Sopront. Középiskoláinak és egyetemének oktatóira méltán számíthatott a Társulat. Valóban ők vállalták az oroszlánrészt a szervezés és a megindulás nem mindig könnyű időszakában. A megalakulás kezdeményezésében elsősorban az egyetem, illetve főiskola tanári karának, valamint az akkor éppen jubileumára készülő Berzsényi Gimnázium igazgatóságának voltak nagy érdemei. Név szerint is meg kell említenünk a Bányamérnöki Kar akkori dékánját, Gyulay Zoltán professzort, aki a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat soproni szervezetének első elnöke lett, valamint dr. Augusztinovicz Elemért, a Berzsényi Gimnázium akkori igazgatóhelyettesét. A titkári teendőket Horváth Kálmánné általános iskolai tanár látta el.⁷⁽¹⁰⁸⁾

A megalakulás évében mindenekelőtt a tagok szervezése folyt, de már *négy szabadegyetemi* előadás rendezésére is sor került. Laza volt a kapcsolat a megyeszékhellyel és más vidéki társszervezetekkel. Szükség volt tehát ilyen irányú kapcsolatfelvételi munkákra.

Az 1955-ös esztendő az izmosodás éve volt. Sok bátor kezdeményezés született, többet közülük meg is valósítottak. Itt kell megemlítenünk egy országosan is jelentős eredményt; 1955-ben elkészült az első magyar műemléki film, ez éppen Sopronról szólt és nem véletlenül a TTIT javaslatára. Neves művészettörténészünk, Dercsényi Dezső ebből az alkalomból azt írta, hogy a jó műemléki film nemcsak ismeretanyagot ad át, hanem látni tanít, olyan részletekre hívja fel a figyelmet, amit laikus néző talán sohasem venne észre. „*Ismeretterjesztő lehet tehát a film a szó legszorosabb és legnemesebb értelmében*”. Dercsényi külön kiemeli, hogy az első műemlék-film hazánk fővárosa után a műemlékekben leggazdagabb vidéki városról készült, mégpedig „a Társadalom és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat művészi szakosztályának javaslatára és annak eszmei támogatásával”. Az ismeretterjesztés azonban a filmtől függetlenül is nagyot fejlődött, ezt Dercsényi a film kapcsán is megerősíti, amikor azt írja: „Sopron eddig is sokat tett saját műemlékeinek megóvásán túl az egész magyar műemlékügyért, amikor az ott üdülők tízezrei számára városnéző sétákat rendszeresített és ezeken bemutatta a legfontosabb egyházi és világi műemlékeit s így hatalmas tömeget nyert meg a műemlékvédelem ügyének.”⁸⁽¹⁰⁹⁾ Folytatódott a szabadegyetemi előadásorozat is. Ebben az évben is négy előadást rendeztek.

1956 tavaszán jelentős eredmények születtek, fellendült a munka. Ebben az időszakban hozta létre a Társulat az egykori Kaszinó épületében első klubját. A „Liszt Ferenc Klub” alapszabályokkal, házirenddel működő, főleg az értelmiségiek számára létrehozott klub volt, mintegy 120 személy részére. A klub az egykori kaszinókávéház, majd a Danis cukrászda helyén három helyiségben működött. Bútorokkal a Városi Tanács rendezte be, fenntartásáról ugyancsak a Tanács gondoskodott. Napilapok, folyóiratok álltak a klubtagok rendelkezésére, akik vasárnap kivételével minden nap délutánján klubéletet élhettek, igen kulturált körülmények között. A Városi Tanács rendkívül nagy anyagi támogatását külön ki kell emelnünk. Hetenként egy alkalommal előadást hallgathattak az érdeklődő klubtagok. A klubot dr. Augusztinovicz Elemér vezette társadalmi irányítóként.

Az ismeretterjesztő tevékenységet az ellenforradalom kirobbantása törte meg. Amikor a Társulat soproni vezetősége később értékelte a végzett munkát, hangsúlyozta, hogy az ellenforradalmi támadás következményei súlyos eszmei zavart és szakadást idéztek elő a lelkekben, különösen az értelmiségében. Mindennek ellenére a Társulatba tömörült soproni értelmiség tudta, hogy igaz életet, jövőt, boldogságot csakis hazájában, népével egybeforrva, a szocializmus kérdéseinek eredményes megoldása útján találhat,

A TTIT Országos Elnöksége az ellenforradalom után 1957 áprilisában ült össze először. Itt határozat született a társulati munka továbbfejlesztéséről. Viszonylag hamar helyreállt a Társulat működése és belső élete is. 1957. november 29-én az Országos Elnökség már megállapíthatta, hogy az ismeretterjesztő munka – bár mennyiségileg nem éri el az ellenforradalom előtti szintet – színességében, sokrétűségében már megközelíti, sok esetben pedig túl is haladja az október előtti.

Városunkban az ellenforradalmat követő hetekben már ismét folyt a munka. Lényegében a társadalmi és természettudományi ismeretterjesztés Sopronban nem szünetelt, bár nem a TTIT szervezett keretei között folyt. Igen hasznos szolgálatot tett ebben az időszakban a Liszt Ferenc Klub Augusztinovicz Elemér vezetése alatt. A klubban rendszeresen folytak a heti előadások, amelyek pótolták a TTIT feladatainak egy részét. A TTIT működési köre kétségtelenül szűkült, hiszen az ismeretterjesztés a klub falai közé szorult. A Városi Tanács ebben az időszakban is a legnagyobb anyagi és erkölcsi támogatásban részesítette a klubot. Amikor kiemeljük, hogy Sopronban megszakítás nélkül, folyamatosan és fáradhatatlanul folyt az ismeretterjesztés, azt is meg kell állapítanunk, hogy ez a munka elsősorban az általános és szakmai műveltség nyújtását célozta és kevésbé került előtérbe az ismeretterjesztés erkölcsi-politikai és eszmei nevelő hatásának érvényre juttatása, valamint a módszertani munka megjavítása.

Az ellenforradalom után a TTIT Győr-Sopron megyei elnöksége először 1957 decemberében ülésezett Győrött. Ezen az ülésen Sopron képviselőjében mint a TTIT 1954-ben megválasztott elnöke, Gyulay Zoltán professzor vett részt. Az ülésen beszámoló hangzott el az Országos Elnökség november 29-i határozatáról, amely szerint az ismeretterjesztő munkát eredményesen folytatni kívánták, ahol pedig ez még nem folyt, ott gyors megindítását szorgalmazták. Az elnökségi ülés határozata értelmében Győr-Sopron megyében 1958. március 25. és április 15. között megyei tisztújító és küldöttválasztó közgyűléseket írtak elő, 1958 májusának második felére pedig országos küldöttközgyűlést jelentettek be. A megyei elnökségi ülésen Gyulay Zoltán professzor hivatalosan bejelentette, hogy a soproni csoport örömmel vállalja annak a munkának folytatását, ami 1956 októberében kényszerűen megszakadt.

1958. április 24-én a Liszt Ferenc Klubban tartották meg a TTIT soproni csoportjának újjáalakuló értekezletét. Gyulay Zoltán elnök a feladatokról a következőket mondta: feladatunk „továbbra is népünk műveltségi színvonalának emelése, tárgyi tudásának növelése, tudományosan megalapozott ismeretek útján. Népünk segítése hazánk földjének, történelmünknek, kultúránk értékeinek, szocialista adottságainak

megismerésében, valamint a helyes, művelt nyelvhasználat szóban és írásban történő elsajátításában”.⁹⁽¹¹⁰⁾ Kiemelte a szónok, hogy „népünk”-ön a munkásosztályt, a parasztságot, az ifjúságot és az értelmiséget érti. Ez a tagolás egyúttal a munka területi tagolását is jelentette.

Az újjáalakult társulat első programtervezete a következőket tartalmazta: felújítani a Soproni Szabadegyetemet, folytatni az Ifjúsági Akadémia előadássorozatát, a győri titkársággal való esetenkénti külön megállapodás szerint belépődíjas előadások tartása. Folytatni kívánták az üzemi ismeretterjesztő munkát. Ennek elvégzéséhez 2–3 tagból álló munkabizottságokat kívántak létrehozni, amelyek hivatva voltak kidolgozni a társadalomtudomány és a természettudomány tárgyköreiből az egyes előadássorozatokat. A tagság számára klubesteket terveztek meghívott és helyi előadókkal. ³⁴¹Handlemez-klubot hoztak létre, a budapesti filmarchívum bekapcsolásával filmklub létrehozásán fáradoztak. Folytatni kívánták az országos viszonylatban Sopronban először kezdeményezett képzőművészeti mozgalmat, a művészeti ismeretterjesztés keretében. A korábban eredményesen működött szőlő- és gyümölcsstermesztési tanfolyamhoz hasonló szakismereti előadássorozatokat terveztek. Lehetőséget kívántak teremteni a TTIT–IBUSZ Országjáró Mozgalomba való bekapcsolódásra. A későbbi években e keretterv alapján folyt az ismeretterjesztő tevékenység Sopronban. A részfeladatokat hosszabb lejáratú munkatervekben dolgozták ki. A társulati célkitűzések megvalósításához a tagság sok kivitelezhető javaslattal járult hozzá.

1958 krónikájához tartozik, hogy ebben az esztendőben vette fel a Társulat mai nevét: *Tudományos Ismeretterjesztő Társulat* (TIT). A rövidebb elnevezés nemcsak praktikus célokat szolgál, hanem azt is kifejezésre akarja juttatni, hogy az ismeretterjesztés a tudomány minden ágára kiterjed.

1959 eredményei közül ki kell emelnünk a *Soproni Szabadegyetem* új alapokon való indítását. Ezt a nagy sikerű előadássorozatát a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és az akkori Erdőmérnöki Főiskola Művelődési Tanácsa szervezte Sopron dolgozói, középiskolai diáksága és főiskolai hallgatósága számára. A szervezési munkálatok eredményeként novembertől rendszeresen megindultak az előadások. A szabadegyetem előadói neves fővárosi és helyi tudósok, szakemberek voltak. A közművelődési előadássorozat hármastagoltságúnak indult: világnézeti, természettudományi és művészeti témákat ölelt fel. A figyelem felkeltő ízléses nyomtatványt a rendező bizottság többszáz helyre juttatta el. Az első nagyalakú falragaszok 1959 október végén jelentek meg a következő címmel: *Soproni Szabadegyetem 1959–1960. A Tudományos Ismeretterjesztő Társulat és a Soproni Erdőmérnöki Főiskola Művelődési Tanácsának Közművelődési Előadássorozata*. Az első években a Főiskola és a TIT között éppen ez a rendezvénysorozat is erősítette a gyümölcsöző kapcsolatot. A szervezés és a rendezés kifogástalan volt. A TIT Liszt Ferenc Klubja és az Erdőmérnöki Főiskola könyvtára készségesen állt az érdeklődők rendelkezésére. Az előadássorozat sikere a vártnál is nagyobb volt. A minden hónap második és negyedik szerdáján hat óráig tartott előadásokra 450–500 személy váltott bérletet és ami lényeges: a lakosság minden rétegéből. Az ismeretterjesztésnek ez a formája nagyon bevált. Ezt bizonyítja, hogy a Soproni Szabadegyetem ma is igen eredményesen, gazdag tematikával, országos híré előadókkal és változatlanul nagy számú, igen igényes, érdeklődő közönséggel működik, a TIT rendezésében. Az első időszakban az előadások a Liszt Ferenc Művelődési Ház nagytermében folytak. Később, amikor a házat veszélyessége miatt bezárták, illetve megkezdődött az átépítése, az előadásokat a Petőfi téri iskola nagytermében, a Pedagógus Kultúrotthonban tartották. Egyidejűleg bezárt a Liszt Ferenc Klub is. Az előadások helye ezentúl a Berzsenyi Gimnázium klubterme lett, majd 1965-től 1970-ig a Caesar-ház első emeletén megnyílt Művészklub. Miután másirányú rendeltetése miatt tovább ez sem fogadhatta be a Tudományos Ismeretterjesztő Társulatot, átmenetileg visszakerült a Berzsenyi Gimnáziumba.

Az ismeretterjesztés eredményességének elismerése is volt, hogy a TIT városi szervezete 1970. február 28-án reprezentatív otthonot kapott. A Városi Tanács jóvoltából és segítőkészségéből a Társulat az Új utca 18. szám alatti helyreállított műemlékház legszebb termeit és helyiségeit vehette birtokba. A környezethez illő és a sokoldalú munkát is tökéletesen kielégítő berendezésről a TIT országos központja gondoskodott.¹⁰⁽¹¹¹⁾

Szeretnénk kiemelni, hogy a soproni szervezet 1956 ősztől kezdve minden hét szerdáján klubelőadást tart, a nyári szünet kivételével, lankadatlanul színes műsoralkítással.

³⁴²Külön kívánunk szólni az 1972-ben tizenhetedszer megrendezésre kerülő *Nyári Egyetemről*. A Soproni Nyári Egyetem gondolatát először Heimler Károly vetette fel 1925-ben. Javasata azonban nem talált akkoriban támogatókra. Megvalósításra csak később kerülhetett sor. A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem tanácsa 1936. június 22-én határozta el, hogy 1937-től Sopronban Nyári Egyetemet fog szervezni.¹¹⁽¹¹²⁾ A korábbi Nyári Egyetemet ugyan nem a Természettudományi Társulat szervezte, azzal azonban állandó kapcsolatban állt. A Nyári Egyetem szervező bizottságának és vezetőségének például több tagja a Természettudományi Társulatnak ugyancsak elismert támogatója, előadója és munkatársaként szerepelt. A munkakapcsolat mindig igen szoros volt. A felszabadulás előtti Soproni Nyári Egyetem *országos szempontból is igen rangos helyet foglalt el a tudományos ismeretterjesztésben*.

Zimmermann Ágoston, a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem rektora, a Nyári Egyetem negyedik évében mondott ünnepi beszédében hangsúlyozta, hogy ennek az intézménynek a kiindulópontja a tudnivágyás, amely a gondolkodó embert ide vezet, ahol az ismeretterjesztés alapján felkelti és ébren tartja a figyelmet a tudományos kérdések iránt. „Amíg egyes kiválasztottak és beavatottak, többnyire azonban csak áltudósok, arisztokratikus szellemi elzárkózással, felsőbbeséssel, elefántcsonttornyaikba szeretnének bezárkózni, az igazi magvetők, gondolatok előharcosai nem elégedhetnek meg azzal, hogy a tudás birtokosai lehetnek, hanem *annak terjesztése is feladatuk*.” – mondotta hazai ismeretterjesztésünk kérdéseiről Zimmermann Ágoston 1940-ben Sopronban.¹²⁽¹¹³⁾

Még egy gondolatot meg kell említenünk. A sopronit megelőző magyarországi nyári egyetemek csaknem mind humán témájúak voltak, mert leginkább tudományegyetemek szervezték. A Soproni Nyári Egyetem főleg a műszaki és az alkalmazott tudományokból állította össze tematikáját. Ez abban az időben országos igényként jelentkezett, hiszen az akkori magyar közállapotoknak egyik nagy baja éppen az is volt, hogy a műszaki és gazdasági kérdésekben az úgynevezett középosztály, de az értelmiség „művelt közönsége” is nagyfokú tájékozatlanságot mutatott.

A felszabadulás előtt a Soproni Nyári Egyetemet a Műegyetem szervezte és Sopron város adta az anyagi támogatást.

1944-ben tartották a felszabadulás előtti utolsó Nyári Egyetemet. A József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 1948-ban a forradalom és szabadságharc centenáris évében, egyúttal a fordulat évében és a megújulás, az új magyar szellemi felvirágzás jegyében, a Magyar Mérnökök és Technikusok Szabad Szakszervezetének közreműködésével rendezte meg a Soproni Nyári Egyetem IX. tanfolyamát.

1965-ben újították fel a Nyári Egyetemet. Ezúttal és azóta a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, valamint az Erdészeti és Faipari Egyetem közös rendezvényeként, a TIT anyagi fedezet-vállalásával.

1970-ben a hagyományos ismeretterjesztő tevékenység mellett új igények kielégítésére is vállalkozott a soproni szervezet. 1970 októberében megkezdte munkáját a Kis Matematikusok Baráti Köre, valamint az Ifjú Matematikusok Baráti Köre.

Erősödtek a szervezet hazai és külföldi kapcsolatai is. 1970. június 26-án a TIT soproni szervezete és a Szlovák Szocialista Akadémia trnavai körzeti tanácsa együttműködési megállapodást kötött. Az együttműködés a következő főbb területekre terjed ki: ismeretek kicserélése a két szervezet között Nagyszombatban (Trnaván) és Sopronban, tanulmányutak szervezése, lektorok cseréje, kölcsönös részvétel szemináriumokon és nyári egyetemeken, tanulmányi anyagok cseréje. A csehszlovák testvérszervezet képviselői 1970 októberében látogatást tettek Sopronban, a TIT soproni képviselői pedig 1970-ben és 1971-ben két-két alkalommal ismerkedtek az ismeretterjesztő munkával Pozsonyban, Nagyszombatban és környékén. Eredményes munkakapcsolat jött létre a budapesti Kossuth Klubbal.

A TIT feladatának tekinti a képzőművészek támogatását is.

1970 óta három soproni festőművész kiállításának megszervezését és anyagi fedezet vállalását biztosította a Társulat (Szakál Ernő, Mühl Aladár és Gáspárdy Sándor).

3. 1971-ben a következő szakcsoportok működtek: Irodalmi, pedagógiai, művészeti, történelmi-közgazdasági, nemzetközi-jogi-filozófiai, hadtudományi, biológiai-földrajzi, matematikai-fizikai-kémiai, egészségügyi és műszaki. A Társulat tagjai szakképzettségük szerint különböző megyei szakosztályokhoz tartoznak. A szakosztályok helyi szervei a szakcsoportok. A tagok száma százon felül van. Szinte valamennyi részt vállal az ismeretterjesztő munkából. Nemcsak előadások formájában, hanem írásos formában is. Sopronban az aktív tagságon kívül 40 fős pártoló tagság is van.

A szervezet szorosan együtt dolgozott a város kulturális életét irányító Művelődésügyi Osztállyal, a kultúrházakkal és a tömegszervezetekkel. A Társulat a városnak csaknem minden üzemével, intézményével szerződéses viszony alapján biztosítja – az üzemek igényeinek megfelelően – az ismeretterjesztő munka előadóit.

Az ismeretterjesztés formái az elmúlt évben a következők voltak: munkásakadémiák, ismeretterjesztő előadássorozatok és egyedi előadások. A sorozatok közül ki kell emelnünk a közlekedési sorozatot, a Nőtanács és a Hazafias Népfront előadássorozatait. A Szabadegyetem közlekedési tagozatának első előadását 1971. február 15-én tartották. 8 előadás hangzott el meghívott előadókkal. A sorozaton 35 gépkocsivezető vett részt.

Az év folyamán a Klubban országos jellegű rendezvények előkészítő tanácskozásai is folytak. 1970-ben a soproni Társulat adott otthont az IBUSZ–TIT országjárás vezetőinek tanácskozásához, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Magyar Földrajzi Társaság vándorgyűlésének, a TIT Irodalmi és Földrajzi Választmánya tanácskozásának, 1971-ben pedig a szervezet a Dunántúli Belgyógyász Vándorgyűlés lebonyolítását vállalta.

A klubmunka gerincét a szakcsoporti munka képezte, de a klubban folytak a különböző munkabizottságok, kiadványok szerkesztő bizottságainak, a Lackner Bizottságnak, valamint a Soproni Szemle szerkesztői tanácskozásai is.

A MÜM Iparitanuló Intézetében csillagászati szakkört működtetett a szervezet.

1971-ben is folytatta tevékenységét a Soproni Nyelviskola. Az iskola kötött tantervvel működött, a

féléveket hallgatói indexben igazolták az oktatók. Alkalmanként szervezett bizottság előtt fakultatív nyelvvizsga tételére is volt lehetőség.

Az 1971. évi Soproni Szabadegyetemet a TIT és a Liszt Ferenc Művelődési Központ közösen rendezte. A nyolc előadásból álló sorozat erdészeti, társadalomtudományi, filmművészeti, irodalomtörténeti, nyelvtudományi, történelmi, építészeti és zenei kérdésekkel foglalkozott.

1971 márciusában a Magyar Szocialista Munkáspárt Városi Végrehajtó Bizottsága megtárgyalta a városban folyó ismeretterjesztő munkát és azt jónak ítélte. A TIT városi elnöke 1971-ben Munka Érdemrend kitüntetését kapott. Személyén keresztül az ismeretterjesztő munka is elismerésben részesült.

1971-ben a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat szervezésében városunkban 1091 előadás hangzott el, és ezeket 25 366 fő hallgatta meg. Az előadások magas színvonalon, jó előadókkal folytak. Az év utolsó előadását név és cím szerint is meg kívánom említeni, éppen rendkívül magas színvonala és igen nagy sikere miatt. Decemberben Jordáky Lajos, a kiváló romániai magyar történész Magyarok a romániai haladó társadalmi mozgalmakban címmel beszélt népes hallgatóságának.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK

344 KISEBB KÖZLEMÉNYEK

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Kovács József László: A Szent Mihály templom leltára 1551-ből

Kovács József László: A Szent Mihály templom leltára 1551-ből

A leltárjegyzékek mindig becses művelődéstörténeti adatokat rejtenek egy-egy templom, intézmény múltjáról. A soproni Szent Mihály templom eddig nem ismert leltára a reformáció soproni diadalának küszöbén mutatja be a templom egyházi felszerelését, a plébániaépület borkészletét és szőlőfeldolgozó eszközeit.

A leltár több (de szám szerint meg nem határozott) nagy monstranciát említ, egy öreg selyemleplet, aranyozott ezüst tokot, melyben a pap az ostyát a beteghez viszi, a *Reseruakl* alighanem az utolsó kenetkez szükséges olaj tartályát jelenti. Az eddiginél többet tudunk meg Laindel Bernát oltárjavadalmas aranyozott kelyhéről és paténájáról. A soproni származású oltárjavadalmas humanista képzettséggel rendelkezett, 1513-ban a bécsi egyetem hallgatója volt, majd felszentelése után Peck Kristóf városplébános káplánja. Később elnyerte a belvárosi Szent György kápolna Mindenszentek oltára oltárigazgatóságát, és ezt haláláig, 1541-ig megtartotta. Ekkor végrendeletében miseruháját békefeszületével együtt a Szent Mihály templomra hagyta (vö. SoprOkl. II/2, 134–138; Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete 223). Folyóiratunk nemrég könyvbarátként is felidézte Lainedt (Mollay: Többnyelvűség a középkori Sopronban II. A latin nyelv, SSz. 1968, 51, 55).

Nössner Ferenc városi jegyző inventariumából, melyet Hummel Kristóf polgármester rendelkezésére készített, azonban kiderül, hogy a kelyhet és paténát végrendeletétől függetlenül elzálogosította Raichzer Imre harmincadosnak, és ezért a kehely csak egy harmadik személy közbelépése után került a plébániatemplomba. Talán az ezüst láncos pacificale (békekereszt) is azonos lehet azzal, melyet Laindel végrendelete emleget. A leltár az 1960-ban elhunyt helytörténeti kutató, Thier László bibliográfiai gyűjteményével került a soproni Liszt Ferenc Múzeumba. Semmiféle jelzet nincs rajta, jó szemű gyűjtője alighanem kallódó lomok közt találta. E szövegkiadással Thier Lászlóról, Sopron múltjának hangyaszorgalmú gyűjtőjéről is megemlékezünk, akinek fő műve, Sopron bibliográfiája megjelenéséig még kéziratos formájában is jól segíti a város múltjában tájékozódó kutatót.

A négyrét hajtott irat címlapján, a jobb alsó sarokban az inventárium címe olvasható: Sanct Michaelis pfarrkirchen vnd kirchhauss Inuentari, so herren Cristoffn Hummel eingantwort worden Anno domini 1551 (*Az 1.^r vége, az 1.^v üres.*).

A leltár szövege a következő:

Inuentar der Kirchguetter Sanct Michaels Kirchen Vnd Kirchhauss, beschriben den 7. tag des Monats Aprilis Anno etc. 51-ten Vnd Herrn Cristoffen Hummell Burger Vnd des Rats Verordnten Kirchmaister gemellter Kirchen die et anno quibus Supra Eingantwort worden wie hernach volgt. Erstlich die gross Monstranzen, dabeÿ ein allts seydens schlaidl. Item Ain sylbrene vergullte khapsen, darÿnn das Sacrament Zu den krancken getragen wirdet, dabeÿ ain Reseruakl vnd ain schüssl, bede sylbren. Item Mer ein sylbrener Vergullter kellich mit ainer Vergullten paten, so herrn Emrichen Raichzer weillandt dreissiger Zu Odenburg, durch Herrn Bartlme beneficiatn versetzt gewesen vnd ain pacifical so Herrn Bernhart Laindl säligen Anno etc. 41 Zu der Kirchen geschafft. Mer ain pacifical mit ain sylbren khettlen. Item Zway silbrene Kreitz, Ist das ain Vergullt. Item bey 6 elln schwarz Samet Vnd bey 8 elln weisse Khemptner leynewadt vorhanden, so des Herren Dietrich von Hartitsch¹⁽¹¹⁴⁾ seligen par vnd grab decken gewesen (A 2.^r vége)

345Inn Sanct Michaels Kirchhauss Vorhanden: Item So sein noch Wein Im 50-ten Jar gewachsen Vnuersilbert Im Kirchkeller vorhanden, wie In Herrn Leopoldten Stainer vorigs Kirchmaister raittung lautter Vnd Vnderschildlich verschriben, befunden wirdet, mag derhalben besehen werden.

Less Vnd Pressassach

Item 4 poting, 3 gross, ain klainere.

Item 1 allte gütten, ain new tredtschaff,

2 allte tredtschaff

Item 2 mostschaffer oder handtschaffer

Item 4 allte stosser Vnd die press,

Item 2 Mostsechterle, ain schosskhar, ain kueffkhar, ain seihen

Item Ettlich allte Vass Zu 6 Vnd 7 Vrn.

Weingart Zeug ist nichts vorhanden.

Actum die et Anno quibus supra

Frantz Nössner Statschreiber Zu Odenburg Manupropria scripsit (A 2.^v vége).

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Kovács József László: Wirt Mihály soproni diák Wittenbergben (1555–1556)

Kovács József László: Wirt Mihály soproni diák Wittenbergben (1555–1556)

(A legrégebb magyarországi tanulmányi jelentés)

1. Évszázadokon át indultak fiatal diákok külföldi egyetemekre, kicsinyke csomaggal, kevés élelmiszerral, kevés, patrónusoktól összeadott útiköltséggel, csatlakozva külhonba igyekvő kereskedőkhöz, de nagy akarattal, őszinte tudásvágytól hajtva. Ha a peregrinációra indult soproni diákok jó részét jellemezni kívánnánk, róluk sem mondhatnánk egyebet.

„E nemes tanulni vágyást a renaissance és reformáció nagy szellemi mozgalmi rendkívüli módon fejlesztették. Különösen a protestánsoknál volt ez nagy mértékben szokásban. Az egyes főurak és városok az ilyen külföldre menő ifjakat segéllyel látták el, kik azután a nevezetesebb egyetemeken 1–2–3 évig tanultak. Kimenetelük előtt reverzálist írtak alá.”

Hellebrandt Árpád írta ezeket a sorokat a hollandiai, franekerai egyetemre járt diákok névsorát közölve, jellemző megállapítás ez azonban a XVI–XVIII. század közötti időszakra.

Érdemes idéznünk Szepsi Csombor Márton 1620-ban megjelent *Europica Varietas*-ának első sorait, az *Occasio Itineris*, azaz az utazás okát magyarázó bevezetésből. „GYERMEKSEGEMtől fogván kiválképpen való indulatimtul haytattam én az idegen helyeknek látására; de mivel hogy az mint amaz köz beszéd tartya peregrinatio absque aere est sui et temporis perditio, az járas kelés pénz nélkül mind magának embernek s’ mint penig az időnek veztegetése: semmiképpen kívánságomnak eléget, mint hogy res erat angusta domi nem tehettem, ...” Tehát szűkösen álltak otthon a dolgok, írja az az Európát „mindenkor sárga száras csizmá”-ban, „verőfény színű gránát posztóból csinált palást”-tal végiggyalogoló diák, akinél vándorévei alatt „semmi nem egyéb egy ingnél és egy imádságos könyvecskénél”, nehezebb úticsomagja nem volt.

Bölcs Frigyes választófejedelem 1502-ben alapította meg a wittenbergi egyetemet, Németország első hercegi alapítású egyetemét. 1508-ban hívták meg a morálfilozófia tanszékére Luther Mártont, 1518-tól a városban tanított Philipp Melancton is, akit az utókor Praeceptor Germaniae-ként emleget. 1533-ban már megjelenik az első soproni Wittenbergben Gregorius Faber Soproniensis személyében, 1545-ben Joannes Schreiner Suproniensis Ungarus az egyetem diákja.

A két első soproni származású wittenbergi diákot elfelejtette az a feljegyző, aki a krónikaszerkesztő Faut Márk kérésére a város régebbi nevezetes eseményeit a krónika [346](#)fogalmazásba kezdő humanistának összeírta. Az 1557. esztendőnél a következő olvasható az akkor Sopronból Wittenbergben tanulókról:

„Vmb dise Zeit haben zu Wittenberg studirt Michael Wirtt, Jacob Ratt oder Ruffinus, Hanss schreiner, Carolus Rosenkrantz, vnter Herrn Philippo Melanchtone von Ödenburg dorthin geschickt, Da zuuor kein Ödenburgerisch kindt ihemals Gehn Wittenberg gezogen ist”. Az idegen kéztől származó feljegyzésbe

Jacob Ratt nevét Faut Márk iktatta be, ő írta a következő kiegészítést is: „Vnd hat her Philippus mit einem schonen lateinischen schreiben den Michel Wirt einem Ehrsamem rath alhie commendirt”. A többi soproni diák wittenbergi tanulmányi körülményeiről nem tudunk többet. A Melanchton ajánlásával hazaérkező Wirt Mihály wittenbergi egyetemi éveiről saját tanulmányi jelentéséből alkothatunk valóságos képet.

Nem véletlenül idéztük az előbb Szepsi Csombor Márton szavait. Ha talán valamivel jobb anyagi helyzetben is, mégis valahogy így indult a legtöbb diák egyetemi peregrinációjára, mert ha indulatai idegen helyek látására, tanulásra hajtották, és „res erat angusta domi”, akkor vállalni kellett a tanulással járó nehézségeket.

Wirt Mihály esetében az a szokatlan, hogy tanulmányait saját vagyonára támaszkodva végzi. Tanulmányai idejére a város gondnokot jelölt ki, aki vagyonát kezelte, abból biztosította a tanulmányokhoz szükséges pénzt. Wirt tudatában is van ennek, hivatkozik is rá, hogy nem lenne köteles elszámolni, hiszen saját vagyonából tanul, „Sonderlich dieweill solchs von dem meinigen dargelegt wirdt,” azonban mégis készített elszámolást, mert így akarta a felesleges hangoskodást, fecsegést elkerülni. Bizonyára lehettek még rajta kívül örökösök, akik előtt a felesleges költekezés vádja alól tisztázni akarta magát.

Ha tutorjai mégsem tudnák a számára szükséges készpénzt küldeni, olvassuk a számadást bevezető levélben, úgy kéri a Belső Tanácsot, amelyet bizalmasan kedves urainak, hűséges atyáinak nevez, kölcsönözzék a szükséges pénzt sajátjukból, jól tudja, hogy a tutorság a megbízottaknak biztos pénz, („ein pfandt schilling”), így reméli, hogy hazaérkezéséig a pénzt kölcsönzik számára. A supplikáló, könyörgő diáklevelektől ugyancsak elütő hang ez! A segítségért testtel-lélekkel hűséges lesz, „will ich ... Vngespartes Guets vnd Bluets von wegen meines lieben Vatterlandts ... Zuuerdienen ...”, ugyanakkor humanista öntudattal hivatkozik arra is, mekkora haszna lesz Sopronnak majdan tanulmányaiból: „Es werde ... mit Der Zeit auss meinen Studieren Reipublicae grosser Nuz erfolgen”.

Az egyetemi tanulmányokat folytató Feurer János esetében 1601-ben kikötötte a Belső Tanács, hogy atyai és anyai örökségét azonos arányban felhasználva költsön tanulmányai folytatásakor. Talán ilyen indítéka is lehetett Wirtnek, amikor elszámolással igazolta magát. De szerencsénkre is készült ez a legkorábbi ismert neveléstörténeti emlékünkhöz. Wirt sorsa ugyanis annyiban is elütött a szokásos diákpályáktól, hogy kétszer is küldönc visz számára pénzt Wittenbergbe. „Mer hab ich den 17. Septembris von euch bei Dem Botten Empfangen – 30 taller. Mer habt ir mir negstmal bei dem Botten abermal geschickt – 50 tal. den.”

Az elszámolási időszakban (1555. február 17 – 1556. május 10.) a diák nem kevesebbről, mint 100 dénárfontról számol el, június nyolcadikán kelt levelében pedig újabb 100 dénárfont összeg küldését kéri, ebből vonja le a Belső Tanács a levelét átadó bécsújhelyi Hanss Kuttner 5 dénárfontját, amit az már előre kölcsönzött neki. Ha mindehhez hozzátesszük, hogy csak a hazaküldött küldöncnek egyszer másfél dénárfontot, másodszer pedig egy dénárfontot fizetett, láthatjuk, hogy Wirt jó anyagi helyzetben élt.

A részletes tanulmányi jelentés szinte feltérképezi a XVI. századi diákéletet. Utazásra készen állt, amikor először 15 dénárfontot kapott. *Bécsben* rájött, hogy a nagy útiládát nehéz szerrel cipelheti. Sebaj, útihordót szerzett be. Vett két ingéhez újabb kettőt, majd fizette az útihordó (*Vassl*) elszállítását Boroszlóba. Itt nyolc napig várt útitársakra, ruháit bőrnadrággal, meleg mellényel egészítette ki. Holmiját tovább vitette Lipcsébe, és mikor holmija nem érkezett utána Wittenbergbe, visszautazott 8 mérföldnyit érte. Tanulmányai színhelyén egy hétig vendégfogadóban lakott, majd [347](#)beiratkozott az egyetemre, szállást fogadott. Ha beteg volt, külön ételeket, italokat fogyasztott orvosi tanácsra.

Otthoni felkészültsége azonban nem bizonyult elegendőnek, ezért Melanchton utasítására külön praeceptort

fogadott. Tanulósztalt, padot, könyvespolcot vásárolt. Egy konc papírért 1 dénárfontot fizetett ki. Szükséges könyvekért 11 és fél dénárfontot adott ki, sajnos nem jegyzi fel a címüket. Kiadásai voltak cipőjavításra, ruhafoltozásra, fát vett a téli tüzeléshez, feltünteteti elszámolásában a borbélyköltéseket, a mosást. Több mint 11 dénárfontért nadrágokat, mellényt, kiskabátot, nagykabátot készített, és mindezekhez még egy „spanyol” sapkát is vásárol magának („Spanier oder pirett”).

Összehasonlításként érdemes megemlítenünk, hogy az az ösztöndíj, melyet Miedl Jakab felesége, Gering Lucia 1585-ben alapított két külföldön tanuló soproni fiatal számára, évenként összesen 100 dénárfont kiadását tette lehetővé. Említett számadásában Wirt Mihály több mint 100 dénárfontot használt fel másfél éves tanulmányai során, ugyanakkora összeg megküldését várja még.

A következőkben közöljük ezt a hazai neveléstörténeti szempontból egyedülálló tanulmányi jelentést, amely Melanchton és Magyarország korabeli kapcsolataihoz is újabb adalékot szolgáltat¹⁽¹¹⁵⁾:

2. Gottes genadt vnd fride durch Jesum Christum vnsern Herrn vnd Heylandt etc.

Mein gehorsame vnd vnderthenige willige Dienst sein Ewer Weisheit In allen guetten von mir zuoran alzeit willig bereit, Günstige, gebietunde liebe herrn vnd getrewe Vätter, Eur gesundt Samentlichen, Vnd meines lieben Vatterlandts glücklicher Wollstandt, erfreuete mich mit dem aller höchsten, Desselbigen gleichen wist mich auch noch von den genaden des Allmechtigen Gotts In Zimlicher gesundtheit etc.

Dits mein schreiben Sondere gebietunde herrn vnd liebe Vätter thuet An Ewer Weisheit Vndertheniglich mit freundlicher bitt langen, Ewer weisheit wölle dises Inhalts willig Zuuernemen genaigt sein, Vnd füeg Ewer Weisheit Zuwissen, wie das ich Zu auffenthaltung meines Studirens alhie Zu Wittenberg Vnuermeinte Zerung weitter hoh vnd seer Notturftig wäre. Ist derwegen nochmalss mein gehorsame vnd vnderthenige freundliche bitt an Ewer Weisheit, dieselben wollen meinen Neuverordnten Tutori Zuegeben vnd beuelchen, das ich vorgedachter Zerung noch vor Michaelis (*szept. 29.*) Teilchafftig werden möge, Vnd mich In meinen fürhaben vnd Studÿs, So mir Khunfftiglichen ein Solatium sein wurde, Zuerhindern mit dem allerwenigsten ein Vrsacher sein, Solchs will ich Vngespartes Vleiss Zuerdienen mein lebenslang In gedenckh sein. Wo aber Solchs nicht beschäch²⁽¹¹⁶⁾ Vnd ich VngeZweiffelter weiss, des Ainigherley schaden näme, Wuerdte ich einen Eigenen Botten mit grossen Vncossten Zu schickhen, oder Ja selbst auffss echist heim Zu khumen vervsacht werden, Versiech mich aber derer kheins Zu Ewer Weisheit, Sondern bin guetter Hoffnung Zu Ewer Weisheit, Das Irs von den Eurigen Darsträckhen wuerdet, Wo ichs anderst nicht vermöcht. Versiech mich auch gänzlichen Zu Ewer Weiheit Alss dieser Zeit meinen Lieben herren vnd Getreuen Vättern, Die wollen ob es meine Tutores Im parem geldt nicht vermechten, selber auff ein pfandt schilling, Vnd meine Ankhunfft die weil ³⁴⁸darstreckhen, vnd der Sachen Zum bösen Ratten. Solchs will ich wie vor gemeldt Vngespartes Guets vnd Bluets von wegen meines lieben Vatterlandts in Vn-Auss-schlieschlichen Diensten, wo mir Ie möglich vmb Ewer Weisheit vnd ettwo vmb Ewer Weisheit nachhomen Zuerdienen allZeit Im bösten Ingedenckh sein.

Sollen auch Ewer Weisheit nicht anderst gedenckhen, Es werde solche expenss woll, vnd alss vill nur die höchste Notturfft erfordert angewendt, Vnndt mit Der Zeit auss meinen Studiern Reipublicae grosser Nuz erfolgen, Werdet mich derwegen auffss aller Echist durch ein schreiben wess ich mich halten soll berichten etc. Datum Witteberg den 8. Junÿ Nach Christi gepuerdt Im fuffzehnhundert Vnd Sechs vnd funfzigsten Jar.

Ewer Weisheit Vnderthenigster Vnd gehorsamer pflegSon Michl Wierdt Manupropria³⁽¹¹⁷⁾

*Vermercht die Ausgab Solch Michael Wierdt
Sider meines Abzugss gethan hab etc.
Empfang*

Erstlichen, do ich wegferdtig gebesen bin, hab ich von euch Empfangen 15 tal. den.

Mer hat mir der Leopoldt Vethan zu Haimburg dargelihen 10 taller.

Mer hab ich den 17. Septembris von euch bei Dem Botten Empfangen 30 taller.

Mer habt ir mir negstmals bei dem Botten abermals geschickt 50 tal. den.

Voligt die Ausgab

Erstlichenn hab ich Eurem Wagenkhnecht dem Christoffl auf lang würiger Zusagung geschenckht 2 sol. 12 den.

Vnd do ich gheen Wien Kham, Khaufft ich mir ein Vässl, nachdem die Truchen zu fieren nicht füglich war, thuet 2 sol. den.

Latus der Ausgab 4 sol. 12 den.[4\(118\)](#)

Weitter nach dem ich mit mir nicht mer den 2 hemeter aussgeführt hab, ward ich verursacht noch ein par zu Kauffen, vnd also hab ich für zwei hemeter auss geben 12 sol. 20 den.

Mer hab ich von obgemeltem Vässl Von Wien bis geen Bresslaw zu füren geben 1 taller.

Demnach alss ich geen Bresslaw Kham, vnd alda In Die 8 Tag auf gfernten wartete, vnd kheine Liderne Hosen selbigmalss, wie Ihr wist, hette, liess ich mier Hosen vnd ein parchandtes Wammes machen, vnd dafür sambt dem macher loon geben 4 tal. den.

Mer gab ich von mergeltem meinem Vässl von Bresslaw biss geen Leipsig(!) Zufüren auch 1 taller.

Vnd do ich geen witteberg Kham, hab ich die Zerung, so ich allenthalben von dem 17. Februarÿ an biss auff den 1. Maÿ gethan, zusammen gerechnet, vnd thuet 4 taller 1/2.

Vnd Zu Wittemberg hab ich von dem ersten Maÿ an biss auf den 7. Im gasthoff verzert 6 sol. den. Latus 13 tal. 7 sol. X den.[5\(119\)](#)

Weitter nach dem mir der fuerman mein Vässl nicht gar geen Wittenberg gebracht. vnd mich die Zeit Zu lang In Wittenberg Täuchte, bin ich Zuruckh von Wittenberg geen Leipzig 8 meill wegs gezogen, vnd mein Vässl von dannen geen Witteberg geholet, dauon Zufüren geben 2 sol. den.

349*Die Ausgab Zw Witteberg*

Vnd die Zerung so ich selbigmalss gethan, ist 4 sol. den. Vnd alss ich Widerumb geen Wittenberg Kham, liess ich mich bei dem Herrn Rectore In der Vniuersität Zu Witteberg gewöndtlich Studenten Buch einschreiben, thuet 4 sol. den.

An den 10. May hab ich Zu Wittenberg einen Tisch angenommen, die woche per einen 1/2 gülden, vnd macht also das ganz Jar für Essen vnd Trinckhen, Vnd was ich sonst Vnder mittags biss weilen, Sonderlich wan

ich khranckh bin gewesen, aus Ratt des Doctors, VerEssen vnd Verdrunckhen hab 35 taller.

So thuet der ganz Jar Zinss auss der Stuben, darin ich wone, für meinen teill 3 tal. den.

Latus 45 tal. 20 den. [6\(120\)](#)

Demnach ist mir auss Verordnung Herrn Philippi Melanchtonis Ein Praeceptor Zugethan worden, dem ich für die Leer vnd Lectiones, so ich von Im dises ganzes Jar gehört hab, geben müessen 8 tal. den.

Mer hab ich auff ein ganz Jar Bettkleider gemüet, vnd dem Zinss darvon Entricht per 4 taller.

Vnd für einen Tisch, darauf ich Studier, für ein banckh, Bubprett, vnd Bücherstellen, hab ich aussgeben 1 tal. den.

Einen Riss papir Khaufft per 1 taller.

Mer hab ich Vmb die Nottwendigen Bücher, so ich mir alhie Khaufft, aussgeben 11 taller 1/2.

Mer vmb Schuach, so ich ein ganz Jar verpraucht hab, aussgeben 2 taller.

Mer das flückhwerig von meinen Khleidern ein gantzes Jar, thuet 1 taller.

Mer vmb Holz Zu Winters Zeit sambt meinem Stuben gesellen aussgeben 4 taller, thuet mein teill die aussgab vmb holz 2 taller. Latus 34 tal. 20 den. [7\(121\)](#)

Item das Palbier vnd Wasch geldt thuet ein ganzes Jar 12 sol. den.

Mer hab ich dem Botten, do er Zum ersten mall von meinet wegen bei Euch ist gebesen, geben 1 taller. Latus 2. tal 5 sol. X den.

Nu macht mein Aussgab Ee wen ich geen Wittenberg bin Khumen XV. tal. 1 sol. 22 den.

Vnd die Aussgab Zu Wittenberg macht 81 tal. 20 den.

*Voligt die Aussgab, So ich dits 56-isten
Jar Von dem 10. May widerumb an Zu rechnen
Zu Wittenberg gethan hab etc.*

Erstlichen hab ich dem Botten, alss er Zum andermall bei euch gewest, vnd dits mall meinethalben weiter den vorhin vmb lauffen hat müessen, geben 1 taller 1/2. Latus 1 tal. 6 sol. 0 den. [8\(122\)](#)

Demnach alss ich Kheine Khleidung hatte, liess ich mir Hosen vnd Wammes, Ein leib Röckl, vnd einen grossen Rock machen, für solche Khleidung hab ich sambt dem maker loon allenthalben aussgeben 9 taller.

Vmb einen Spanier oder pirett geben 1/2 taller. Latus 11 tal. 20. den.

Aller Empfang macht C tal. 11 tal., sambt 5 sol. X den.

Macht dargegen allenthalben mein Aussgab C 9 tal. 2 den.

Ihr habt one Zweiffel auss meinen nagsten an euch schreiben woll vernumen, wie das ich euch geschriben

hab. Ihr sollt mir auf dits mall bei dem Botten souill gelt schickhen, damit mein Empfang 100 taller machte, So ist mir noch 5 tal den. daran abgangen, vnd nach dem Iezundt mein guetter freundt vnd Brueder Hanss [350](#)Khuttner auss⁹⁽¹²³⁾ der Neustatt heim zogen ist, hat er die 5 tal. den. alchie dargelihen. Darumb Ihr ein beiligunde quittung finden weret etc.

Solche Rechnung hab ich auff das Treulichist vnd alss müglich gewest Khürzlichist Zusammen gebracht. Wiewoll ich dieselbige Zu thuen on sonders Zweiffl nicht schuldig wer, Sonderlich dieweill solchs von dem meinigen dargelegt wirdt, Doch Zuuerhüttung merers vnd Vnnottwendiger Viller böser leutt Sorg Vnd Nachredt, hab ich solches Zu thun mich nicht beschwärdt etc.

Gott weis, das ich nicht den waz, die höchste nott wie Ihr euch hierinnen Zuerbrieffen Vnd mit merern Von Hanss Khuttner Vberantworter der brieff mündtlichen vernemen werdt, aussgeben hab etc.

Beschlossen Zu Wittenberg den 10. May Anno etc. Im 56- isten Michl Wierdt Manupropria¹⁰⁽¹²⁴⁾.

3. Wirt Mihály későbbi működését részletesen össze lehetne állítani. 1563-ban már városi jegyző, 1565-ben Gerengel Simon, Sopron első evangélikus papja megerősítése ügyében utazik, a humanista bécsúj helyi Hartmann Ferenc tanító meghívását Sopronba is ő intézte. 1578-tól azonban már nem áll a város szolgálatában, ekkor kér működéséről hivatali igazolást utódától, Nussbaum Györgytől. A tanácsi jegyzőkönyvben is feljegyzik Wirt panaszát, „... dann er sey Ir notturftig in bedencckhung, das in ainer gescholten, darumb derselb gesagt, die von Oedenburg Redeten nichts guets von Ime, Wierdt”.

1575-ben úgy döntött a Belső Tanács, hogy Wirt hagyja el azt a belvárosi házat, melyben Lackner Ádámmal együtt lakik, Lackner viszont térítse meg Wirt esetleges költségeit.

A Wirt utáni évtizedekben universitasra induló soproni fiatalok tanulmányait nagyban segítette Miedlné tanulmányi alapítványa. Payr egyháztörténete szerint az alapítvány hamar elenyészett, 1597 után már nem esett volna róla szó. Az anyagi nehézségekkel küszködő, vejével perlekedő Faut Márk 1615. március 16-án kéri Regensburgban, gimnáziumban tanuló fiának, melyet már két éve is megkapott Faut Jakab. Az iskola rektorától kellett ajánló levelet kérnie, sőt, kivételesen az egész ösztöndíjat megkapta az 1615. évre. 1616. április 18-án Steiner Jakab tanácsos útján egyetemre induló fiának kérte az ösztöndíjat „allbereit dass Müetlische Stipendium seinen Sohn Jacob Faut nach RegensPurg erlangt, wolt er gern solchen auf ein Academiam Schicken, Vnd die Sumptus aber nicht vorhanden.” A Wittenbergben tovább tanuló Faut Jakabot a húszas évekig támogatta ösztöndíjjal a város.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Katona Imre: Merkur-keresztés soproni ház

Katona Imre: Merkur-keresztés soproni ház

A Lenin krt. 31. sz. ház kapujának zárókövén érdekes jel található. A jel lényege: szívből kinövő szárú 4-es számjegy, két közel azonos hosszú keresztzállal. Ilyen vagy ehhez hasonló jel gyakran feltűnik XVII–XVIII. századi emblémáinkon, faragott köveinken, zárókövek díszeként, pecsételen, bábsütőmintákon, habán edények ornamentikájaként. Korábban mester-, illetve bottega-jelnek vélték és jelentését külföldi analógiákkal próbálták megfejteni. Éppen ezért meglepő, hogy a jellel Sopron egyik

barokk házacskáján is találkozunk.

Csatkai topográfiájában (250. l.) úgy szerepel, mint „házjeggy (posztósé?)”, s ennek tartotta személyes találkozásunkkor Tompos Ernő is. Az Iparművészeti Múzeum egyik habán táján (ltsz.: 20.389) lévő jelben szinte teljesen azonos a szív, a belőle kinövő 4-es és a keresztoszál alakja, a szívben lévő betűk azonban mások. Ilyen alakú 351 címer-, illetve emblématartozék gyakori XVI., s főleg XVII. századi pecséteinken, címereinken. Egy másik hasonló jelű habán tájról is tudunk egyik budapesti magángyűjteményben (Krisztinkovich hagyaték, dr. Réti Gézáné tulajdona), sőt a Felsőmagyarországi Múzeum Egylet második évkönyvében (Kassa, 1876) szereplő három habán tál közül a harmadik „egy összefoglalt MP”-t ábrázol, az M fölött 4-es, valamint 1693-as évszám található. A selmecebányai kálvária egyik hasonló jelű stációja alapítójának nemcsak a címere maradt fenn, hanem a neve is. A stációt Johann Markini nevű kereskedő, selmeci polgár alapította a XVII. században. A szíven, illetve mellette lévő betűk megegyeznek nevének monogramjával. Többek között ebből is tudjuk, hogy a szívben vagy az e mellett lévő betűk a tulajdonos nevének monogramjai.

1. kép. Markini-embléma (Selmecebánya). Gyűrűspecsét-pacskolat (Országos Levéltár: Kam. lt. Acta Jes. Res. Schemn. fasc. 1, nr. 58, p. 205)

A furcsa alakú jel jelentését nem ismerjük. Annyi azonban bizonyos, hogy minden esetben kereskedők viselték emblémájukként. Éppen ezért, mert elsősorban kereskedők, árusok attributumául szerepel évszázadokig s a keresztet is magában foglalja, Merkur-keresztnek nevezik.

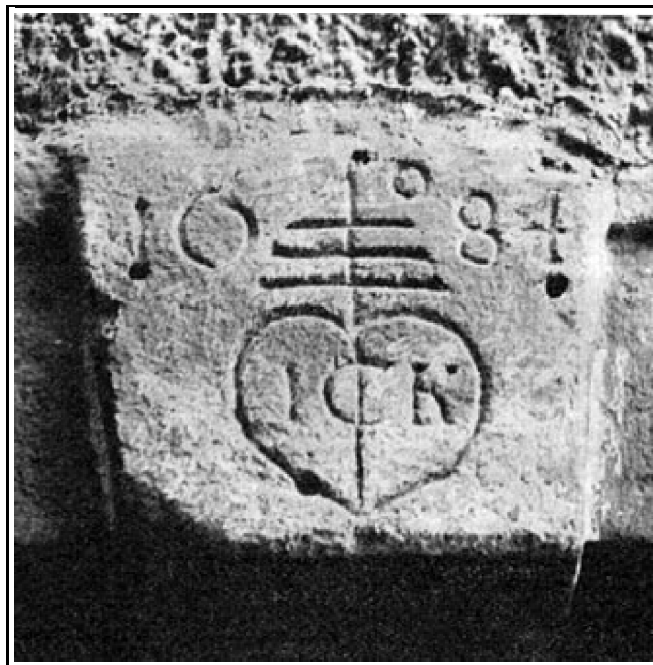
A soproni embléma szív-alakjában kivehetően három betű van: *I C K*. Az embléma fölött pedig *1684*-es évszám látható, szép kalligráfiajú betűkkel. Ebből, valamint a már mondottak alapján nyugodtan megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy a szóban forgó házat a XVII. században olyan kereskedő lakta, illetve bírta, akinek monogramja *I C K* volt. Sajnos Csatkai topográfiája és az Új Sopronvármegyében megjelent cikke (1940. XI. 17.) Thirring Gusztáv alapján csak a XVIII. századtól kezdődően részletezi a ház egykori lakóit, tulajdonosait, XVII. századi lakóira vonatkozóan viszont semmiféle támpontot nem nyújt.

352. kép. Johann Christop Klein gyűrűspecstjének pacskolata

A kövön lévő 1684-es évszám világosan mutatja, hogy a ház ekkor, illetve alig ezután épült, vagy esett át alaposabb átalakításon, tehát a város 1686/87. évi telekösszeírásakor már állnia kellett. Az összeírásban néhány tájékozódó pont segítségével hamar sikerült azt a külvárosi környéket felismernünk, ahol az említett emblémás háznak emberi számítás szerint állnia kellett. Az összeírásban a lakók foglalkozására nincsen utalás, az adó összegéből mégis következtethetünk a lakó vagyoni állapotára, viszonyaira, sőt bizonyos vonatkozásban foglalkozására is. Közismert, hogy a város leggazdagabb, tehát legadózóbb rétege a kereskedők közül került ki. Az összeírásban legmagasabb adót fizető polgárok tehát – az esetek többségében – kereskedők voltak. A Lenin krt. 31. sz. ház a Katolikus Konvent és az Ikvahíd közötti negyedben állt. Ha a mai Lenin krt. 25-tel, a Konventtel – egykor céhházzal – kezdjük az összeírás alapján a negyed ismertetését, akkor két olyan névvel is találkozunk, melyekből viselőjük vagyoni helyzete alapján nyugodtan feltételezhetjük, hogy kereskedéssel foglalkoztak. Ilyen volt Johann Andreas Preininger és Cristoph Klein, akik egyaránt 3–3 forintra adóztak, szemben szomszédaikkal, Z. Huggerrel és M. Hartmannal, akikről az összeírás szerint csak 1–1 forint járt. Az említettek közül mindössze egynek, Cristoph Kleinnek monogramjában szerepelnek az említett embléma betűi (C K). Már pusztán ez a körülmény is azt bizonyítja, hogy benne kereshetjük legnagyobb biztonsággal annak az emblémának tulajdonosát, mely a Lenin krt. 31. sz. ház kapuzárókövéen található. Hogy mégsem őrá, hanem Johann Andreas Preiningerre terelődött figyelmünk, az elsősorban annak tulajdonítható, hogy a zárókő emblémájának pusztán első betűje, az *I* olvasható egyértelműen, a középső betű *M*-nek vagy *A*-nak ugyanúgy olvasható, mint az utolsó betű *K*-nak vagy *P*-nek, esetleg *R*-nek. A fizetendő 3 frt-os adó jómódú, gazdag, feltehetően kereskedő-embert sejtet Preiningerben, ezért ebből a megfontolásból indultunk ki, hogy Preininger címerének ugyanolyannak kellett lennie, mint az említett ház emblémájának, ha valóban ő volt a Lenin krt. 31-es számú ház gazdája a XVII. század végén. A legtöbb gyűrűspecsttel 353 végrendeleteken találkozunk, hiszen ezeket szinte minden esetben ellátták bélyegzőjükkel a nagyobb hitelesség kedvéért. Preininger János András 1688-ban végrendelezett (Lad. P. Fasc. 5. N. 332), felesége, Steiner M. Ágnes 1681-ben (Lad. P. Fasc. 5. Num. 213), fivére, Preininger Jakab pedig 1695-ben (Lad. P. Fasc. 5. Num. 242). Számításunk szerint a három okmány valamelyikén találkozunk kellett a Preininger címerével, ill. gyűrűspecstjével. A véletlen azonban úgy hozta, hogy Lad. P. ötödik fasciculusából nem Preininger 213.

sz. végrendeletét kaptuk kézhez, hanem a 201-est. Ez pedig Peingärtner György feleségének, Erzsébetnek a végrendeletét tartalmazta, melyet 1675. febr. 26-án tett a városi szenátus előtt. Meglepetésünkre a tanúk gyűrűspecstjei között ott van a szívből kinövő keresztszálás 4-es forma is, még hozzá Hanntz Christoph Klein aláírásával. Egyébként Christoph Klein is ott van az 1686/87. évi összeírásban mint Preining második szomszédja. A köztük lévő házban M. Hartmann lakik.

Johann Christoph Klein egykori háza (Lenin krt. 31.) kapujának záróköve

A zárókövön lévő embléma teljesen azonos Johann Christoph Klein gyűrűspecstjével. A szívben lévő betűk a tulajdonos nevének kezdőbetűi, melyek a pecséten ugyan úgy megvannak, mint a zárókövön, az évszám azonban nem az embléma kelléke, mert csak a zárókövön található, így feltehetően a házzal összefüggő jelentésű. Johann Christoph Kleinnek nemcsak a Lenin krt.-on, az egykori Kisvárkerületen állott háza, hanem a Szt. György utcában, illetve a Várkerületen is, a mai Lenck-ház helyén. Ezt „Klein und Lochnerisches hauss”-ként említi ugyanez az összeírás és évi adóját 6 frt-ban állapítja meg.

Ez a ház már a belvárosban állt, s így Házi Jenő gondosan összeállította a két családra vonatkozó legfontosabb XVII. századi adatokat. Ebből idézünk a Kleinekre vonatkozóan (A soproni belváros házai és háztulajdonosai 1687-ben. SSz. 1965, 127–141, 223–232, 132): A család őse: Jobst bécsi kereskedő volt, aki 1640-ben tette le [354](#)a polgáresküet. Megalapítója lett az egyik virágzó soproni családnak, amelynek leszármazottjai közül Jakab és Keresztély aranyművesek 1810-ben egy napon lépnek a polgárok soraiba. Az összeírás már Jobst fiát, János Kristóf kereskedőt találta a Szt. György utcai házban ugyanúgy, mint a kisvárkerületiben. Ez a János Kristóf 1668-ban nyert polgárjogot.

A Szt. György utcai ház Várkerületre néző traktusa a XVII. század végén Lochner János Bernáté, aki 1648-ban emelkedik polgárrá. Szülei – miként Kleiné – bécsi kereskedők voltak, akik evangélikus hitük miatt kényszerültek elhagyni a császárvárost. A ház 1734-ben Reisinger Menyhért birtoka, aki azonban már csak 5 frt 18 dénár adót fizet utána.

Ez a ház csak átépítve maradt fenn, s így rajta a tulajdont bizonyító embléma nyomai már nem találhatóak meg. Érdekes feladat lenne a XVII. századi városi polgárcímerek közzététele, publikálása. Ezek segítségével sok olyan probléma oldódna meg, mely Sopron történetét teljesebbé, pontosabbá tenné.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Hárs József: Az első idegenvezető-képzés Sopronban

Hárs József: Az első idegenvezető-képzés Sopronban

A Soproni Idegenforgalmi Rt. 1933. évi üzletmenetéről az 1934. március 24-én tartott XIV. rendes közgyűlésen számoltak be. Az erre készített igazgatósági jelentés végén toldalék található, mely a közgyűlés jegyzőkönyvéből kimaradt. Szövege:

„Fennti beszámolómat megtoldjuk még azon bejelentésünkkel, hogy a vállalat a lefolyt esztendőben több napos idegenvezetői tanfolyamot rendezett, amelyen 42 résztvevő közül 19, az ezen célra összeállított és Dr. Heimler Károly elnökle mellett működő vizsgálóbizottság előtt a vezetői szerep vállalására alkalmasnak lett minősítve. Ezen vezetők a filléres vonatokkal érkezett vendégek kalauzolását általános megelégedéssel végezték.”

A tanfolyam ténye eddig sem volt ismeretlen, de hiányzott hozzá a korabeli bizonyíték. Ennek előkerülése után már könnyebb volt újabb anyagra bukkanni az újságokban. A szóban forgó filléres gyors 1933. április 9-én, vasárnap 10.14-kor érkezett Sopronba. Az állomáson Heimler fogadta az 1400 budapesti vendéget (Soproni Hírlap 1933. ápr. 9; Sopronvármegye 1933. ápr. 11.)

A Soproni Hírlap most idézett 1933. április 9-i számában olvasható Tanfolyam idegenvezetők számára címmel az alábbi közlemény is:

„Megírtuk annakidején, hogy Sopronban párhetes tanfolyamot tartottak az idegenvezetők kiképzése végett. Persze sokan jelentkeztek a tanfolyamra olyanok is, akiknek semmi kilátásuk sincs arra, hogy valaha is idegenvezetők lehessenek, mert még a tanfolyam elvégzése után sem alkalmasak arra, hogy idegeneknek adjanak felvilágosítást városunk történeti és művészeti viszonyairól. E tanfolyamon Pötschacher Rudolf, Csatkai Endre és Heimler Károly voltak az előadók. Tegnap este tartották meg a záróvizsgálatot, melyen a 43 jelentkező közül kiválasztották azokat, akikre idegenek vezetését rá lehet bízni. A város nevezetességeit vetített képekben mutatták be és azokra kellett a jelölteknek megtenniük észrevételeiket.”

A jelentkezők számát a toldalék, az újság és Csatkai Endre (akinek közlését használtam fel a SSz. XXI, 112–113 oldalain) másként adja meg. Az első kettő közti eltérés lényegtelen, Csatkai viszont 52-t mond. Ez nem szükségképpen rossz szám, lehetséges, hogy a hallgatóság soraiban olyanok is ültek, akik eleve nem akartak vizsgára menni. Nagyobb az eltérés a források közt a tanfolyam idejét illetően. Az újságcikk első mondatának mindkét állítása pontatlan: a tanfolyam nem volt „párhetes”, és nem is olyan nagyon „annakidején” írtak róla a Soproni Hírlapban. 1933. március 30-án jelent meg Tanfolyam idegenvezetők részére címmel ez a minden bizonnyal fizetett közlemény:

355„Az idegenvezetők részére április 4-én ingyenes tanfolyam nyílik. A tanfolyamra csak azok jelentkezhetnek, akik kellő helyismeretekkel rendelkeznek és legalább a magyar és német nyelvet tökéletesen bírják (!). Több nyelven beszélők előnyben részesülnek. Idegenvezetőknek a jövőben csak azokat fogják

alkalmazni, akik a tanfolyamot sikerrel elvégezték. A tanfolyam egy hétig tart, előadások minden nap este 6–7-ig lesznek. Azok, akik a tanfolyamon részt akarnak venni, jelentkezzenek Hell Rezső irodaigazgatónál (Városháza I. em 8.) vagy az Idegenforgalmi irodában (Várkerület 47.)”.

Ha 8-án már vizsgáztak is, nem az ismeretanyag közlésén volt a hangsúly, hanem a megfelelő emberek kiválasztásán, tudásuk bizonyos fokú összehangolásán és talán azon, hogy útját állják annak, hogy a feladatra alkalmatlan protekciók kerüljenek a csoportok élére. Ez a védekezés a vizsga szigorúságában is megmutatkozik.

További részletekkel egyelőre csak Csatkai Endre 1966 tavaszán kelt írásbeli közlése szolgál. Eszerint a jelentkezők között volt „kb. 15 érettségizett állástalan, állástalan iparossegéd (molnár), vagy elszegényedett iparos (köteles); számos állástalan, néhány városi tisztviselő (pl. Gereben Béla, a későbbi idegenforgalmi iroda vezetője). Tantárgyak voltak: Sopron látnivalói és kérdések a zene, irodalom múltjából, helyszíni és vetítettképes előadások (Csatkai Endre), gyakorlati tudnivalók (Pöttschacher Rudolf). A vizsgán kb. 25-en feleltek meg. (Bizottság: Heimler, Pöttschacher, Storno Miksa, Csatkai Endre, Lederer Gyula.)”

Csatkai engedékenysége tükröződik az átengedett „kb. 25”-ös számában, nehezebben magyarázható a márc. 30-i közlemény előadási óraszámára és a visszaemlékezés közti nyilvánvaló különbség. Heimler bizonyára belátta, hogy négy nap négy órájában mindenről nem lehet beszélni, az állástalanok idejéből is tellett, s így elképzelhető, hogy Csatkai közismert lelkes önzetlenségével a tőle kért előadások többszörösét tartotta meg – részben a helyszíneken is.

A tanfolyam helye Csatkai egy későbbi szóbeli közlése szerint a Kaszinó Schlaraffia-terme volt.

Most már csak az a kérdés, hogy ennek az idegenvezető-képzésnek mi az országos jelentősége s helye a magyar idegenforgalom történetében.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Kunszery Gyula: Aszaly József és Melczer István

Kunszery Gyula: Aszaly József és Melczer István

A Soproni Szemle 1971. évi 4. száma közli Csatkai Endrének Sebestyén Gábor soproni anagramma-szerzőről szóló cikkét. Ebbe azonban – a mellékszereplőket illetően – két téves adat csúszott bele; legyen szabad ezeket az alábbiakban korrigálnom.

A cikk Sebestyén Gábor 264 anagrammát tartalmazó „Álmatlan könyv”-ét ismerteti, amelyet a szerző saját bevallása szerint „T. cz. Kanonok Aszalay József úr felszólítására készített Sopronban no. 30. 1857.” Csatkai ehhez hozzáfűzi: „Ami Aszalayt illeti, a derék sugalmazó egri kanonok volt, egyébként nagy műgyűjtő és efféle tréfák írója. 'Szellemi röppentyűk' című 1859-ben megjelent könyvében külön fejezetben hajtja meg a zászlót Sebestyén előtt.” Aszalay azonban nem volt valóságos egri kanonok, csak tiszteletbeli címzetes kanonokja volt az egri káptalannak, természetesen minden javadalom nélkül. (Erre utal Sebestyén „T. cz.” jelzése). *Aszalay József* (1798–1874) civil ember volt, ám a múlt században még lehetséges volt laikus híveket is egyházi címeikkel kitüntetni. Aulikus érzelmű köznemes volt, előbb kancelláriai fogalmazó, majd helytartótanácsi titkár. Mintegy „másodállásként” térképészettel is foglalkozott, megcsinálta Magyarország nagy térképét, s ezért számos kitüntetésben részesült. Kuriozitásokat tartalmazó könyvein

neve után fel is sorolja a főbbeket: „a portugal Krisztusrend vitéze, a luccai sz. Lajos-érdemkereszt tulajdonosa, a párisi statistikai tudós társaság tagja.” A „Szellemi Omnibus” c. műve (Pest, 3561861), amelyben szintén történik említés Sebestyén Gábor anagrammáiról, Aszalay könyvmatos arcképét is közli, s ez egy magyarosan pödrött bajszú, díszmagyaros, mokány férfiút ábrázol. Legkevésbé sem papos megjelenés.

Csatkai cikkében említést tesz *Kellemesi Melczer István*ról is, akinek nevéből Sebestyén szintén számos anagrammát gyártott. Róla Csatkai csak annyit mond: „régészeti és címertani író”. Holott Kellemesi Melczer István (1810–1896) ennél sokkal rangosabb valaki volt. Ő volt az utolsó „királyi személynök”, azaz a régi idők legfelsőbb bíróságának, a hétszemélyes táblának elnöke. Mikor pedig a felső bíróságok átszervezése után a hétszemélyes táblából magyar királyi kúria lett, ő lett ennek első elnöke. Főrendiházi taggá is kinevezték. Az ő kúriai beosztott bírója volt e sorok írójának dédapja, ezen a réven kerültek családunk birtokába Kellemesi Melczer István eredeti fényképei és életnagyságú olajportréja. (Az életrajzi adatokat Szinnyei József írói lexikona is közli).

S hogy a cikk „főhőséről”, *Sebestyén Gáborról* (1794–1864) is szóljunk valamit, ő olyan különleges anagrammát is csinált, amelyben betűcsere nélkül ugyanaz a szöveg – más-más szótagolással – kétféleképpen volt olvasható. A kuriozitás kedvéért érdemes egy ilyen idézni, amely még nem soproni termés, jóval korábbi Sebestyénnek 1850–1861 közé eső soproni tartózkodásánál. Még 1821-ben jelent meg „Rejtett vers” címmel a Szépliteratúrai Ajándékban (65. l.) „Hangzik és visszhangzik” a következőképpen:

*Boris, te! nem ámor ostoba
Nyila zörömböl. Tsője
Meg tompult a lángon.
Domboru tán Bora kedvellője.*

Más olvasattal:

*Bor Istene! mámoros tóba
Nyíl az öröm böltsője.
Megtompul talán gondom
Bor után. Bora a kedv Ellője.*

És még valamit. Csatkai idézi a Vasárnapi Újság 1863. évfolyamából Sebestyénnek ugyanazon évre szóló négy sorosát:

*Boldog új évet, Magyar
Ha csattog is az agyar,
Mely feléd nyúlni akar,
Ne félj, véd egy égi kar.*

A vers sajátossága, mint erre Csatkai is rámutat, az, hogy minden sora 18 betűből áll, amennyi az 1863 számjegyeinek összege. Csatkai felteszi a kérdést: „Mire számíthatott a derék ember 1863-ra? Nem közölte...” Választ mi sem tudunk adni, csak általánosságban rámutathatunk: abban a korban elterjedt nézet volt, hogy a 63. év ún. „clymacterikus”, azaz válságos esztendő az ember életében. Erről éppen Aszalay

értekeznek hosszan a Csatai által is megemlélt „Szellemi röppentyű”-jében. Sebestyén úgy látszik, ezt a hiedelmet az évszázad 63. évére is vonatkoztatta. A lengyelekre nézve valóban válságos volt ez az esztendő, vérbe fojtott szabadságharcuk miatt; Magyarországnak csak a gazdasági életét rázkódtatta meg a vidékenként valóságos éhínséget okozó katasztrófálisan rossz termés. Vagy talán éppen sejtette az író, hogy (Csatait idézve) „ez lesz életének utolsó teljes esztendeje, mert 1864-ben Pesten elhalálozott.”

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Winkler Gábor: Soproni műemlékek építési idejére vonatkozó adatok

357 Winkler Gábor: Soproni műemlékek építési idejére vonatkozó adatok

Magyarország műemléképületeinek pontos jegyzékét az Országos Műemlék Felügyelőség által szerkesztett „Műemlékjegyzék”-ek tartalmazzák. A megyei bontásban kiadott épületjegyzékek az épületek építéstörténetével kapcsolatban is fontos adatokat tartalmaznak. A jegyzék a műemléképületekkel foglalkozó tanácsi szervek, a műemlékeket restauráló műtörténészek és építészek részére egyaránt fontos támpont, a műemlékvédelem egyik fontos okmánya. Győr-Sopron megye műemlékjegyzéke 1966-ban jelent meg, ez a kötet tartalmazza Sopron műemlékeinek, műemlékjellegű épületeinek és a városképi jelentőségű házak névsorát is. Sopron 19. századi építéstörténetével foglalkozva nagy számú levéltári kutatást végeztem és ezek során kiderült, hogy a jegyzék adatai közül néhány hiányos, pontatlan, egyes esetekben téves. A levéltári kutatások eredményeképpen szükségesnek látom ezeket az adatokat közzétenni, már csak azért is, mivel tudomásom szerint a Műemlékjegyzék új kiadás előtt áll, és ebben célszerű lenne már a helyes adatok felsorakoztatása. A közölt adatok nagyobb része a Győr-Sopron megyei 2. sz. levéltárból (Sopron) származik, a felsorolásban az épületek építésével kapcsolatos levéltári aktaszámok szerepelnek. A Műemlékjegyzék alábbi adatai szorulnak kijavításra:

1. Előkapu 3. A lakóház átalakításának időpontja: 1837 (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 3.).
2. Halász u. 38. Az épület átalakításának időpontja: 1883 (Fasc. XXIV. 8413).
3. Hátsókapu 6. A lakóház 1837-ben épült (Fasc. XXIV. 4927).
4. Ikvahíd 1. A lakóház 1828-ban épült (Tanácsjegyzőkönyv 2857, 3888).
5. Lenin krt. 10. A lakóház 1851-ben épült (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 32).
6. Lenin krt. 20. A lakóház nem 1860 körül, hanem 1846-ban emeletréépítéssel nyerte el mai formáját (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 146).
7. Lenin krt. 21. A lakóház 1881-ben épült (Fasc. XXIV. 8239), 1885-ben átalakították (XXIV. 8578).
8. Lenin krt. 37. A lakóházat 1896-ban alakították át (Sopron és környéke műemlékei, 1953, 251).
9. Lenin krt. 49. A lakóházat nem 1860 körül, hanem 1850-ben építették (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 33).
10. Lenin krt. 54. A lakóház 1885-ben épült (Fasc. XXIV. 8317).

11. Lenin krt. 56. A lakóház 1861-ben épült (Fasc. XXIV. 5453).
12. Lenin krt. 62. A lakóház nem 1860 körül, hanem 1883-ban épült (Fasc. XXIV. 8411).
13. Lenin krt. 72. A lakóház 1862-ben épült, második emeletét 1883-ban építették (Fasc. XXIV. 5454 és 8345).
14. Lenin krt. 74. A lakóház 1859-ben épült (Fasc. XXIV. 4658).
15. Lenin krt. 77. A lakóház 1868-ban épült (Fasc. XXIV. 6232).
16. Móricz Zsigmond u. 10. A lakóház 1846-ban épült (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 6).
17. Ógabona tér 12. A lakóház 1851-ben épült (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 7).
18. Ötvös u. 13. A lakóház 1846-ban épült (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 8).
19. Petőfi tér 2. A lakóházat nem 1835 körül, hanem 1844-ben építették (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 174).
20. Szt. György u. 9. Az iskolát 1874-ben építették.
22. Szentlélek u. 3. A lakóház 1849-ben épült (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 2).
23. Széchenyi tér 5. A lakóház nem 1840 körül, hanem 1855–61 között épült, 1879-ben átalakították (Fasc. XXIV. 8198).
35824. Széchenyi tér 14. A lakóház 1849-ben épült (Fasc. XXV. 7559).
25. Széchenyi tér 20. A lakóház 1855-ben épült (Fasc. XXIV. 3881 és 3964).
26. Széchenyi tér 21. A lakóház (ma kollégium) 1857-ben épült (Fasc. XXIV. 4162).
27. Színház u. 3. A lakóház nem 1860 körül, hanem 1850-ben épült (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 9.).
28. Színház u. 22. A lakóház 1852-ben épült (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 68).
29. Színház u. 29. A lakóház 1847-ben épült, egy ütemben létesült, nem alakították át (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 1).
30. Színház u. 31. A lakóház 1839-ben épült (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 57).
31. Templom u.: Evangélikus templom. A torony 1862–63 között épült meg (Allgemeine Bauzeitung, Wien, 1868, 17–19).
32. Templom u. 10. Az iskolaépület 1866-ban épült (Fasc. XXIV. 6024).
33. Új utca 5. A lakóházat nem 1880 körül, hanem 1841-ben építették, nem került átalakításra (Bau- und Verschönerungs Commission iratai 93).

A 19. század építészetének kutatása az épületek építéstörténetének pontosabb megismerése mellett néhány olyan épületre hívta fel figyelmünket, amelyek véleményem szerint nemcsak helyi, hanem országos

viszonylatban is különös jelentőséggel bírnak a magyar építészet fejlődése szempontjából. Az említett épületek egy része nem szerepel a Műemlékjegyzékben, pedig jelentőségüknél fogva ugyancsak védelmet érdemelnének. Az érdekes építészeti emlékeket a Soproni Szemle egy következő számában szeretném ismertetni, ahol műemléki, műemlékjellegű, ill. városképi védettségük kiterjesztésére is javaslatot kívánok tenni.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Berecz Dezső: A Nemzeti Színház és Sopron

Berecz Dezső: A Nemzeti Színház és Sopron

A Pesti Magyar Színház a Kerepesi út elején, kívül a Hatvani-kapun, rosszhírű kocsmák, vásári bódék, mutatványos sátrak szomszédságában 1837. augusztus 22-én nyitotta meg kapuját, s Vörösmarty Mihály ébredő Árpádjaként id. Lendvay Márton mondta ki az első szavakat: „Ki kelt föl engem?” A színháznak Pest megye volt a gazdája, országos jellegűvé csak az 1840. évi 44. törvénycikk alapján lett, „Minek következtében ettől fogva az eddigi igazgatóság felügyelősége alatt a színháznak minden számadása a nemzet rovására vitetik”. Az 1840. aug. 8-i színlapon szerepel először a Nemzeti Színház neve.

A soproniak is új színházépületet avattak 1841. október 9-én, német társulat játszott benne 1842 május közepéig, ezután vonult be Győrből Fekete Gábor magyar társulata. Ennek keretében szólalt meg a nemzet színházának első fecskéje, Egressy Gábor 1842. június 5-én a Hamlet címszerepében. E darabnak ez volt az első magyar nyelvű előadása Sopronban (Első német nyelvű előadása: 1794. aug. 26).¹⁽¹²⁵⁾ Egressy a Hamletet Vajda Péter fordításában játszotta csakúgy, mint a Nemzetiben. Egressy június 6-án id. Dumas Kean avagy a könnyelműség és lángész c. darabjában lépett fel, amely a kötéláncosból lett nagy angol színészeiről szól. Harmadik este is fellépett még, de milyen darabban, az ma már nem állapítható meg. A vendéjátékról a Regelő c. pesti divatlap közölt tudósítást, nem hallgatva el, hogy Fekete színészei bizony gyengék voltak, s nem tudtak Egressy mellé emelkedni. A harmadik előadásról a Regelő nem írt tudósítást. A vendéjáték adatait a Regelő forrásanyaga alapján először Csatkai Endre dolgozta fel a Sopronvármegye 1925. szept. 23-i számában, ³⁵⁹majd soproni színháztörténetében is.²⁽¹²⁶⁾ Megjegyzi, hogy Egressy párizsi tanulmányút előtt állott, s ennek költségei miatt vette nyakába a Dunántúlt.

Egressy Gábor (1808–1866) kora egyik legnagyobb és legműveltebb színésze volt, színháztörténetünk legértékesebb alakjai közé tartozik. Shakespeare-szerepei közül legnagyobb becsvággyal Hamletet játszotta. Ennek pesti bemutatója (1839. nov. 16.) előtt cikksorozatban magyarázta. A kritika eleinte kifogásolta érzelgős felfogását, de bécsi tanulmányútja után Vörösmarty már nagy haladást észlelt alakításában. Később Egressy és id. Lendvay Márton felváltva játszotta a szerepet, s a közönség szenvedélyes hangon vitatta egyikük vagy másikuk elsőbbségét (Rédey Tivadar: A Nemzeti Színház története. Bp. 1937.). Egressy a magyar írókat is pártolta. A Bánk bán az ő jutalomjátékaiként szólalt meg Kolozsvárott is (1934. aug. 30.), a Nemzeti Színházban is (1939. márc. 23.). Egressy Kolozsvárott még Ottót, a Nemzetiben már Bánkot játszotta, de Újházi Ede írja róla, hogy Katona tragédiájának minden szerepét eljátszotta.

A Hölgfutár 1853-ban foglalkozik Szuper Károly és Szöllösi Mihály társulatának soproni működésével. E társulat jún. 11-től játszott Sopronban, a közönség eleinte támogatta, de később megszűnt az érdeklődés. Még id. Lendvay Márton (1807–1859) vendégszereplése alkalmával is üres maradt a színház olyannyira,

hogy még a kiadások sem térültek meg. A Hölgyfutár persze nem tudhatta, hogy a soproni közönség a szép nyári estéket inkább a szabadban tölti, mint a színházban s ez a sajátosság, mint látni fogjuk, nem egy balsikert okozott. Lendvay Czákó Zsigmond Végrendelet c. darabjában lépett fel, amely 1845-től kezdve elég gyakran szerepelt a Nemzeti színpadán.

Prielle Kornélia (1826–1906), színháztörténetünk egyik legszínesebb, regénybe kívánczó alakja 1860-ban rándult ki Sopronba Hidassy Elek színikazgató meghívására. Május 14-én a Cigány c. népszínmű (Szigligeti) Rózsiját alakította, 15-én Melindát (ez volt a Bánk bán első soproni előadása), 16-án igazi elemében, egy francia darabban lépett színpadra (Ch. de Courcy és Dupeuty: Angyal és démon), 17-én Szigligeti Pütkösdi királynőjét játszotta, 19-én pedig, amikor valami énekes bohózat került színre, a felvonásközökben verseket mondott.

A soproni vendégszínház idején Prielle Kornélia nem volt tagja a Nemzeti Színháznak, bár korábban többször szerepelt annak színpadán, sőt 1844-ben tagja is volt, ezt követően a vidék, főleg Kolozsvár ünnepelt primadonnája lett, és 1861-ben vonult be véglegesen a Nemzeti Színházba. Először Szerdahelyi Kálmánhoz, mindenkori ideáljához ment feleségül, de rövid együttlét után elváltak, és „Nelly” Hidassy Elek huszárcapitányhoz ment feleségül, s egy időre férje birtokára vonult vissza. Amikor aztán Hidassy egy huszárvágással felcsapott színikazgatónak, felesége elvált tőle. Soproni szereplésekor tehát már nem volt Hidassy felesége, de még Szerdahelyié sem. 1864 júniusában ugyanis ismét Szerdahelyivel lépett házasságra. A kép teljessége kedvéért hadd tegyük hozzá, hogy Prielle Kornéliának a harmadik esküvője előtt szakítania kellett Radnótfáy Nagy Sámuellel, a Nemzeti Színház nagyhatalmú és jószándékú intendánsával. A szakítást bejelentő érdekes levelét M. Császári Edit közli Egy színészházaspár élete c. kitűnő könyvében (Bp. 1956.), amely a Szerdahelyi-pár élettörténetét foglalja magában. Ismét a kép teljessége kedvéért említem, hogy Prielle Kornélia Szerdahelyi korai halála (1872) után életét szeretett Kálmánja emlékének és saját művészetének szentelte, de 80 éves korában, halála előtt néhány hónappal, negyedszer is férjhez ment.

1867-ben Szerdahelyi Kálmán vándortársulatot szervezett, ezzel hosszabb vendégszínházra indult Pozsonyba, Sopronba és Szombathelyre, majd Szombathelyről visszatérve Sopronba itt fejezte be a körutat. Ennek a rendkívül jelentős művészi eseménynek voltak előfutárai azok a művészek, akikről eddig szó esett. Talán voltak mások is, nem tudjuk, mert 1820-tól, a hivatásos magyar színészet soproni megjelenésétől kezdve több mint félszázadig, pontosan 1873-ig csak hézagos forrásanyag áll rendelkezésre.

³⁶⁰Kugler Alajos³⁽¹²⁷⁾ röviden jelzi és nyomában Gantner Antal⁴⁽¹²⁸⁾ is, hogy „1867-ben Szerdahelyi Kálmán a pesti Nemzeti Színház művészeivel egy hétig nagy hatással és telt házzal tart itt előadásokat”. Csatkai színészettörténetében már részletesebbek az adatok, Szerdahelyin kívül még Lendvayné, Nagy Imrét, Paulay Edét említi a gárdából, és a következőképpen közli hitelesen a vendégszínház műsorát: Júl. 13-án A király házasodik (Tóth Kálmán), 14-én II. Rákóczi Ferenc fogsága (Szigligeti), 15-én a Benoiton-család (Sardou), 16-án Az égben (Balázs Sándor) és Az elkényeztetett férj c. francia egyfelvonásos (Thiboust), 17-én A jómadár vagy a megbukott civilizátor⁵⁽¹²⁹⁾ (Szigligeti), 18-án A halottak emléke (Szigligeti), végül 25-én A csapodár (Sardou).

E vendégszínház történetét M. Császár Edit említett könyvében dolgozta fel, de ezt is ki tudjuk egészíteni néhány soproni adattal. Császár Edit ezt írja: „1867 nyarán Szerdahelyi nagy vállalkozásba fogott, a kiegyezés évében Pozsonyba és Sopronba vezette a Nemzeti Színház tagjaiból összeállított társulatot, mintegy kesztyűt dobva az itt még mindig első helyet elfoglaló német színjátszásnak.” Utal a Fővárosi Lapok és a Pesti Napló cikkeire, melyek Szerdahelyi vállalkozásával foglalkoztak. Ezek szerint az

előadásokat jún. 29-én kezdik Pozsonyban, innen Sopronba, azután Szombathelyre mennek, s mindenhoza Horváth Boldizsár miniszter ajánlólevelét viszik magukkal. A Pesti Napló közli a társulat névsorát is, és pedig: Prielle Kornélia, ifj. Lendvay Mártonné Fánccsy Ilka,⁶⁽¹³⁰⁾ Niczkyné Szöllősy Rózsi,⁷⁽¹³¹⁾ Szerdahelyi Kálmán, Paulay Ede és felesége Gvozdanovics Julia,⁸⁽¹³²⁾ Szigligeti Ede,⁹⁽¹³³⁾ Benedek Lajos,¹⁰⁽¹³⁴⁾ Komáromy Alajos,¹¹⁽¹³⁵⁾ Sántha Antal,¹²⁽¹³⁶⁾ a „jóízű” Egressy Árpád,¹³⁽¹³⁷⁾ a Hubenai Ferenc,¹⁴⁽¹³⁸⁾ Udvarhelyi,¹⁵⁽¹³⁹⁾ Nagy Imre.¹⁶⁽¹⁴⁰⁾ A névsorban szerepel még Korcsek Leopoldina, Gábor Irma, továbbá a színiképezde három legjobb növendéke: Dulka Sarolta, Megyeri Emma, Tolnai Mari, ezekről további adatokat nem tudunk. Szigligeti neve sajtóhiba lehet, mivel a kiránduláson csak darabjaival vett részt. A Pesti Napló említi még, hogy Szigeti József¹⁷⁽¹⁴¹⁾ felülmúlhatatlan Pater Knitéliusát „látandja” még a közönség s így tehát nem Szigligeti, hanem Szigeti tartozott még a társulathoz. Nagy szomorúsága volt Szerdahelyinek, hogy felesége, Prielle Kornélia betegsége miatt nem tudott részt venni a vállalkozásban. Pedig Prielle akart, még később is csatlakozott volna, de nem lehetett. Viszont betegségének köszönhetjük a múlt mi önző feszegetőit, hogy Szerdahelyi sűrűn írogatta haza leveleit, szorgalmasan beszámolt a vállalkozás állásáról, levelei megmaradtak, s ezekből hiteles kép tárul elénk.

Császár Edit könyve az előadásra kerülő darabok közt nem említi Szigeti Egy jómadár c. darabját, viszont a Csatkai-féle felsoroláson kívül említi még Romeo és Juliát, a Kaméliás hölgyet, A szövetségeseket (Paul Moreau), A falusiakat (Szigeti) és A fény árnyait (Szigligeti), ez érthető, hiszen Pozsonyban a társaság két héten át ³⁶¹ vendégszerepelt, ott terjedelmesebb műsorra volt szüksége. Szombathelyen csak öt előadás volt: A király házasodik, Benoiton-család, Az égben, II. Rákóczi Ferenc fogsága és A halottak élén.

Pozsonyban jún. 29-én indult a vendégszereplés, a közönség érdeklődése azonban mérsékelt volt. Szerdahelyi panaszos leveleket ír, cudarul állunk, írja, és kérleli feleségét, menjen utánuk, mert szükség van rá. Panaszolja, hogy Lendvayné és Niczkyné sokat primadonnáskodik. Bizonyára Prielle szerepein marakodtak. Prielle Kornélia még nem állt talpra, csak messziről aggódik és igyekszik férjét bátorítani: „Elmennék én ha lehetne, mert szent előttem az olyan akaratom mindig, mellyel művészi hírneved, hiteled van kapcsolatban”. A pozsonyi mérleg mégse kétségbeejtő. 2471 Ft volt a bevétel, s bár a német társulat igazgatójának 840 forint bért kellett kifizetni, a tiszta jövedelem mégis 1400 forint. Sopronban „mindig növekvő részvét” mellett játszott a társaság, az anyagi eredmény is jó, ennek bizonyossága, hogy Szombathelyről még egy előadásra visszatértek Sopronba. Szombathelyen nehezen melegekedett a közönség, írja Szerdahelyi, azért minden este megtelt a színház, sokan nem is tudtak helyhez jutni.

Szerdahelyiek vendégszereplése idején Sopronban még nem volt magyar nyelvű újság, az Oedenburger Lokalblatt pedig nem vett tudomást a magyar színészek szerepléséről. Ellenben többet tudunk meg az Oedenburger-Kanizsaer Bote c. hetenként kétszer megjelenő lapocskából, amely szerény terjedelméhez képest igen tisztességesen foglalkozik Szerdahelyiekkel. Így köszönti (fordításban) a pesti színészeket: „Hazafias kötelességünk felhívni az intelligens közönség figyelmét, hogy támogassa ezeket az előadásokat annak igazolására, hogy a kitűnő hírű hazai művészeket olyan meleg rokonszenv fogadja, mint amilyenre jogosan igényt tartanak.” Az első három előadásról összefoglaló tudósításban írja a Bote, hogy a Nemzeti Színház művészei igazolták hivatottságukat s remélhető, hogy a színház látogatottsága továbbra is megfelelő lesz, mind a három előadás kitűnő volt, minden részletében kidolgozott, a szép jelmezek a Nemzeti Színház ruhatárából valók, a színészek teljes rátermettséggel alakították szerepeiket, de részletes jellemzésükre a lapnak nincsen helye. Megjegyzi, hogy a felvonások közti zene gyalázatos volt s nagyon helyes, hogy a harmadik előadáson már elmaradt. (Miféle zene volt, nem tudjuk.) A további előadásokról szintén összefoglaló tudósítást olvasunk, mely szerint a közönség érdeklődésével a művészek meg lehettek elégedve, a műsort jól válogatták össze, csak Szigeti Egy jómadár c. darabja volt üres, unalmas, ennek

nincs helye ilyen kitűnő művészek műsorán, a színészek se játszottak benne olyan lelkesen, mint a többi estén. A búcsúelőadásról is megemlékezik a Bote: Sardou A csapodár c. finom vígjátékában minden szereplő kitűnő volt, de különösen Szerdahelyi játszott mesterien, mint Campignac, a darabot is ő fordította, a felvonásokközben a Dalfűzér énekelt „kellemes kiegészítésképpen” Altdörfer Keresztély vezényletével, a közönség koszorúkkal, virágcsokrokkal halmozta el a művészeket, akik szép emlékekkel távoztak. A lap megkockáztatja azt a véleményét, hogy a magyar színészek bármily elsőrendűek is, mégse érezhették magukat otthonosan a számukra idegen, francia hangulatokban. Hát ez tévedés, mert a Nemzeti Színház színpadára már a 40-es években betört a francia színjáték, a 60-as években pedig már teljes a francia hatás, Molière mellett Hugo Victor, a két Dumas, Scribe, Sardou, Feuillet Pesten is diadalmaskodik, sőt már Offenbach zenéje is megszólalt, s a francia játéktípus két legnagyobb képviselője ebben az időszakban éppen Szerdahelyi Kálmán és Prielle Kornélia.

Szerdahelyi vállalkozásának eredményét így foglalta össze a pesti sajtó: „A vállalkozás anyagilag nem volt káros, erkölcsileg pedig sok nyereséggel járt. Mindenütt felébresztették a magyar színészet becsülését s ha egy év múlva visszatérnének, mindhárom városban tárt karokkal várnák őket. Szerdahelyi e vállalkozásában is megmutatta, hogy nem a maga hasznát, hanem a színészet érdekét szokta főképpen tekintetbe venni.” (Idézet Császár Edit könyvéből.) A vendéjáték sajnos nem ismétlődött meg. Szervezője, Szerdahelyi Kálmán (1829–1872) a Nemzeti Színház egyik legkiválóbb művésze volt, a természetes játék, az egyszerű beszéd úttörője. Negyvenhárom éves korában a szíve ölte meg, s amikor halálhíre tűzként terjedt el [362](#)a Nemzeti Színház nézőterén, a színpadon éppen Donizetti Don Sebastianjának gyászmenete vonult végig, s a zenekar a gyászindulót játszotta.

1885 őszén az első három hónapos önálló magyar színházi szezon megnyitásakor a Nemzeti Színház hivatalosan látogatott el Sopronba. Paulay Ede mint a színház igazgatója érkezett második feleségével, Adorján Bertával, Prielle Kornéliával, Szigeti Józseffel, „a humor örökifjú Nesztorával”, Vízváry Gyulával, Vízvárynéval, Újházi Edével és Bényei Istvánnal, a színészek központi irodájának titkárával. A szept. 26-i díszelőadáson Almásy Tihamér Aranylakodalm c. dramolettjében Prielle Kornélia, Szigeti és Újházi szerepelt s a közönség, miként Latkóczy Mihály a „Sopron”-ban írja, el volt ragadtatva „a fenomenális összejáték hatásától”. A darab után dr. Bognár Géza, az Irodalmi és Művészeti Kör elnöke nyílt színen üdvözölte a vendégeket s Paulaynak babékoszorút adott át. Paulay válasza kis remekmű, írja Latkóczy.[18\(142\)](#) A vendégek nagy része másnap már tovább utazott Bécsbe, Jókai Könyves Kálmán c. darabjának bemutatójára. Csak Újházi[19\(143\)](#) és Vízváry maradt Sopronban, az ő vendéjátékukkal került színre szept. 27-én Tom Taylor Barátságból c. egyfelvonásosa, és R. Hahn A miniszter előszobájában c. dramolettje, melyben Újházi vonultatta fel Knabe Jeremiás hozzáértő szerepét, 28-án pedig John Pool Pry Pál c. nagyszerű vígjátéka.

Prielle Kornélia, aki 1881 óta örökös tagja volt a Nemzeti Színháznak, még egy alkalommal látogatott el Sopronba: 1892-ben három estén át szerepelt Somogyi Károly társulatánál. Három valóban parádés alakítását mutatta be: szept. 26-án Csiky Gergely Nagymama c. darabjának címszerepét, 27-én ugyancsak Csiky Buborékok c. darabjában Szidoniát, 28-án Pailleron Ahol unatkoznak c. vígjátékában Réville hercegnőt, idős korának ezt a legemlékezetesebb szerepét. A „Sopron” tárcarovatban méltatja a vendéjátékot: „Az egykori szőke fürtök színezüstté váltak, de Prielle Kornélia még mindig hódító, elragadó és művészete még mindig emelkedő. A naivák után következtek a drámai hősnők, majd a szalonhölgyek arcképcsarnoka, most pedig a nagymamák és anyósok legnagyobbika.” A társulat tagjai közül, írja tovább a tudósító, Dezséri Gyula, Szilágyi Vilmos és egy kezdő színész, Pethes Imre önmagát multa felül.

Ha egy nagy művésznő kedvéért kicsit előreszaladtunk az időben, akkor egy másik nagy művész, Újházi

Ede kedvéért megtehetjük, hogy kicsit visszakanyarodjunk az időben, mert Újházi Ede 1885. évi szereplésekor már nem volt ismeretlen a soproni közönség előtt, de nem volt az Knabe Jeremiás sem. Újházi már 1881 tavaszán szerepelt a soproni színpadon Beódy Gábor igazgató meghívására. Május 28-án mutatkozott be Az őszi napsugár c. francia egyfelvonásosban (Meilhac és Halévy), ezután következett Knabe Jeremiás, „az ágról szakadt napidíjas”. A „Sopron” megírja, hogy nem volt nagy közönség, hiszen szép nyári idő volt, a soproniak nem is nagyon ismerhették Újházi nevét, az igazgató se verte eléggé a dobot, sőt maga az újság se jelezte Újházi vendégszolgálatát. Pedig olyan művész, írja a tudósító, aki bármely európai színpadon megállná a helyét, alakító tehetsége, az életből merített természetes játéka és finom komikuma elfelejtetik velünk, hogy mindez csak játék. Másnap már megtelt a színház, amikor Újházi Szigetinek A nagyalátó c. népszínművében Ferenc mindenest alakította, harmadnap pedig A sevillai borbélyban (Beaumarchais) Bartoló orvost játszotta „minden túlzás nélkül”.

1882-ben ismét visszatért Sopronba, május 12-én ismét Knabe maszkjában lépett színpadra, utána az Egy játszma piquet c. egyfelvonásos (Fournier és Meyer) következett. „Elegáns mozdulatai, finom játéka, a szókijtés, a hangsúlyozás minden a nagy művészt igazolta” – írja a „Sopron”, hangsúlyozva, hogy a közönség ismét nem értesült idejében a vendégszolgálatáról, s hogy Bogdy Alajos helybeli társulata botrányosan készülétként volt. Második este a „Vén bakancsos és fia, a huszár” c. sokat játszott 363 Szigeti-darab került színre, melyben a sváb Frici volt Újházi egyik legjobb szerepe. A színház megtelt, de a soproni színészek megint nem tudták a szerepüket. A vendég május 14-én Pailleron Ahol mulatnak c. egyfelvonásosában búcsúzott.

Arról is van hírünk, hogy Újházi Ede Sopronban lépett a színészi pályára. A Színészeti Lexikonban (Bp. 1930.) írja Rédey Tivadar, hogy Újházi szüleivel szakítva 1864-ben Szigeti Imre soproni társulatánál lett színésszé. A Magyar Életrajzlexikon (Bp. 1969) szerint Újházi Ede 1864-ben kardalosnak állt Szigeti Imre soproni társulatába. Csatkai színház történetében ezt olvassuk: „Kis híja, hogy Újházi nem Sopronban lépett színpadra először. Hajlama a színházhoz vonzotta és itt csatlakozott a 60-as évek egyikén Szigeti Imre társulatához, de fellépésre a következő állomáshelyen, Veszprémben került sor.” A Soproni Hírlap 1937. szept. 17-i számában Csatkai a százéves Nemzeti Színház és Sopron kapcsolatairól írva ezt közli: „Egy bécsi diák, Újházi csapódott Szigeti társulatához, amikor már éppen indulóban voltak Veszprém felé.” A közlések forrását nem ismerjük. Különös, hogy a soproni sajtó Újházi ismertett látogatásai alkalmával, de később sem tesz említést, nyilván Újházi sem emlegette, talán akkor senki se tudta és ma is kevesen tudják, hogy Újházi színészi pályája Sopronban indult el. Ő maga egyetlen könyvében (Régi színészekről. Bp. 1918.) önmagáról nem beszél, a könyv előszavában Bródy Sándor azt írja, hogy Újházi nem szeretett emlékezni, a memoárokat öreges kedvtelésnek tartotta, a jelenben élt, a jövőbe tekintett. Indulásáról nyilatkozott-e valahol, nem tudom. A fenti adatokból mindenesetre azt a következtetést kell levonni, hogy Sopronban történt a döntő lépés, Újházi itt szakított a filiszterséggel s rálépett arra az útra, amelyen a magyar színészet legnagyobbjai közé emelkedett. Lehet, hogy lába nem érte akkor a soproni színpadot, ha érte, akkor is csak a kórusban, de kétségtelen, hogy itt jelentkezett színésznek. Ha valóban Bécsben tanult, akkor ez megmagyarázza, miért a közeli Sopronban jelentkezett; de az is lehet, hogy Szigeti Imre (1831–1902) személye vonzotta, aki Szigeti József öccse volt, maga is jellemkomikus, mint később Újházi.

Újházi szívesen, sokat járt vidéki vendégszolgálatokra. Sopronban ismét 1896-ban találkozunk vele Komjáthy János érdemes társulatánál. Legjelentősebb szerepeiben szerepelt négy estén keresztül, mindig zsúfolt nézőtér előtt. Márc. 18-án Constantin abbét alakította (Halévy és Decourelle). „Játékát érzelmes művészi egyszerűség jellemezte s valami természetes báj ömlött el rajta” – írja a Soproni Újság. Másnap a Pont-Biquet-családban bővült el a soproniakat (Bisson darabja), márc. 20-án Vahot Imre Országgyűlési

szállás c. darabja került színre. Ennek egyetlen értelme, írja a soproni lap, hogy szegényes szerepet formált, amely Újházinak egyik legkitűnőbb produkciója lett. Negyedik este Lessing Bölcs Náthánjában búcsúzott a vendég s alaposan megérdemelte a tapsokat és tisztelői babérkoszorúját. 1905-ben Szendrey Mihály igazgató meghívására két menetben is szerepelt. Febr. 27-én Pierre Weber A titok c. bájos vígjátékában Juvenelt játszotta, másnap megismételte Constantin abbét, végül A lengyel zsidó (Erckmann és Chatrian) öreg kocsmárosaként búcsúzott. Márc. 17-én tért vissza idősebb korának egyik legnagyobb sikerével, Crampton mesterrel (G. Hauptmann), s ezúttal is mély hatást keltett annak ellenére, hogy az 5 felvonásos darab lerövidítve már 9 óra után végetért, írja a Soproni Napló. Másnap a Point–Biquet-családot ismételte meg, márc. 19-én pedig A falu rosszában (Tóth Ede) remekelt mint Gonosz Pista. Göndör Sándort ezúttal Hunyadi József játszotta, aki ugyanebben a szezonban indította el mint ideális Kukorica János a János vitéz soproni diadalútját. Gonosz Pistának az irodalmi kör küldött babérkoszorút. A következő évben ismét megjelent Újházi, márc. 25-én eljátszotta az elmaradhatatlan Constantin abbét, másnap Lebonnard apó (Aicard) c. újdonság címszerepében lépett fel, 27-én még Bölcs Náthán alakját ismételte meg. A soproni közönség nagyon szerette. Ezúttal Nádasy volt az igazgató, színészei bizonytalankodtak a vendég mellett, írja a sajtó.

1885-től kezdve a Nemzeti Színház sok vezető színésze szerepelt a soproni színházban, így Jászai Mari, Blaha Lujza, Náday Ferenc, Márkus Emília, Csillag Teréz, Beregi Oszkár, Ódry Árpád, hogy csak néhány nevet említsek, ezekhez a szereplésekhez 364emlékezős sikerek járultak, de Szerdahelyi-féle kirajzások nem adódtak és teljes együttesek csak négy évtized múltán jelentek meg. 1927. jún. 29-én a Nemzeti Színház tagjai Garamszeghy Sándor vezetésével előadták a Gyermek c. darabot, amelyet dr. Erdős László orvos írt, s melynek tárgya az egyke elleni küzdelem. Az előadás fővédnöke a népjóléti miniszter volt, ámde hiába voltak az öles plakátok, hiába harangozott a sajtó, a hivatalos propaganda-darabra a közönség nem volt kíváncsi, pedig a Sopronvármegye szerint a színészek teljesítménye művészi élvezetet jelentett. A gárdában az idősebb korosztályt két örökös tag képviselte, Bakó László és Mihályfi Károly, szerepelt még Szatmáry Lajos, Pethes Sándor, Cselényi József, Ráday Dénes, Ónódy Ákos, Rab Antal és a színház legifjabb tagja, Szabó Margit. Júl. 2-án a Nemzeti egy rangosabb együttese Bourdet A szerelem órája c. darabját adta elő kitűnő színészekkel, szintén gyenge látogatottság mellett. (Nyár volt!) A Sopron-vármegyében sz. 1. (Szentimrey Lajos) írja a kritikát: „Bájos, finom játék, pláne ahogy ezek a szeretetreméltó színészek csinálják: Mátray Erzsébet olaszos zománcú okos szépsége, finom humora, Uray Tivadar végtelenül vonzó férfiportréja, Abonyi Géza telivér kamasza, Vízváry Mariska kedvessége, Gabányi László felejthetetlen humora, Ághy Erzsébet párizsi divatillusztrációja”. Másnap ugyancsak francia komédia került színre, Maurice de Valier A kölcsönkért feleség c. tipikus nyári darabja Mátray Erzsébettel, Ághy Erzsébettel, Abonyival, Gabányival, Urayval. Utána Tóth László Májusfa c. verses egyfelvonásosa következett, benne Mátray, Ághy és Abonyi, de a poétikus, minden akció nélküli darabocskát a színészek minden igyekezete se tudta sikerre vinni, írja a Sopronvármegye. A közönség szívesen tapsolta a szereplőket.

A következő évben, 1928. jún. 25-én a Nemzeti Színház hatalmas együttesel adta elő Sopronban Arnoul Greban francia költőnek 1451 körül írt Igazi passióját Váradi Antal fordításában és színpadi átdolgozásában. Az előadást Ráday Dénes rendezte, Jézust Abonyi Géza, Máriát Tasnády Ilona, Magdolnát Pethes Margit, Veronikát Rózsashegyi Mária, Péter apostolt Ónódy Ákos, Kalifást Mihályfi Károly, Judást Mihályfi Béla, Pilátust Lehotay Árpád, János apostolt Somodi Kálmán alakította, aki néhány évvel előbb a Bodonyi-társulat drámai színésze volt. A többi szerepben Vízváry Mariska, Turányi Alajos, Pethes Sándor, Szőke Lajos, Szőke Sándor, Losonczy Zoltán egészítette ki az együttest. Az előadás tökéletes volt, a sajtó elragadtatott jelzőkkel dicséri, de inkább azzal foglalkozik, hogy a közönség megint nem mutatott nagy érdeklődést (Nyár volt!). Egyik lap felrója, hogy bezzeg egy héttel korábban zsúfolt

nézőtér tapsolt egyik budapesti kabarétásulatnak.

A színlapon a rendezőség kérte a közönséget, hogy a passió végeztével tartózkodjék a tetszésnyilvánítástól a kegyeletes hangulat megőrzése végett. Így is történt, a passiót néma csend követte. Azután 20 perc szünet, s akkor következett Az igazi törvény c. falusi idill Rózsahegy Kálmán és Abonyi Géza remeklésével. Az Oedenburger Zeitung meg is írta, hogy a passió megrázó hangulata után stílustalan befejezés volt. A passió szereplői közül Abonyit, Tasnádyt, Rózsahegy Máriaát, Ónódyt, Lehotayt, Pethest, Vízváry Mariskát emelte ki.

A soproni közönség, legalábbis az idősebb korosztály, még emlékezhetett Vízváry Mariska és Bakó László századeleji vendégszerepléseire, Mátray Erzsit, Pethes Margitot, Szabó Margitot pedig az irodalmi kör pódiumáról ismerhette. Rózsahegy Kálmán (1873–1961) is a közelmúltban szerepelt Sopronban. Először 1925. febr. 9-én a Cigányban (Szigligeti) Bodonyi Béla meghívására, aki súlyos anyagi helyzetén vendégek beiktatásával igyekezett enyhíteni. „Az elismerés elsősorban a páratlan emberábrázolásnak és a humoristának szólt, de káprázatos bűvésze sem maradt hatás nélkül, mely a hangfestés, árnyalás, a meglepő gesztusok gazdag hangszerén is virtuozitással játszik” – írja a Sopronvármegyében Szentirmay. Másnap Zilahy Lajos Süt a napjában egyik leghíresebb szerepét, a falusi tanítómestert szólaltatta meg. Ugyanezen év őszén, nov. 18-án Faragó Sándor társulatához tért vissza s A vén gazemberben (Mikszáth–Harsányi Zsolt) mint Borly Gáspár aratott sikert. Nemcsak a közönséget ragadta magával, hanem színésztársait is. Másnap a Te csak pipálj, Ladányi c. vígjáték (Csathó Kálmán) következett s Rózsahegyinek tisztelői remekbe készült tajtékpipával kedveskedtek. A passió ismertetett előadása után még egy alkalommal, 1934. nov. 22-én szerepelt Sopronban, bemutatva Gárdonyi dramatizált regényalakját, az Öreg tekintetést. A Soproni Hírlapban (bd.) jelzéssel írtam: „A darab legfőbb érdeme, hogy megszorítja azokat az egyedülálló, ízig-vérig magyar genre-alakok sorát, amelyekkel Rózsahegy Kálmán művészete ajándékozta meg a magyar színjátszást. A színházban nemcsak a nagynevű színész tehetsége szárnyal, hanem a jó ember lelke, aranyos humora is előmlik a szíveken.”

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / KISEBB KÖZLEMÉNYEK / Ferenczy Imre–Trostl Rudolfné: A SOPRONI ESZPERANTÓ MOZGALOM KEZDETEI (1910–1914)

Ferenczy Imre–Trostl Rudolfné: A SOPRONI ESZPERANTÓ MOZGALOM KEZDETEI (1910–1914)

1. A világnyelv (nemzetközi nyelv, egyesek szerint műnyelv) problémája egyike azoknak a kérdéseknek, amelyek a világot régóta foglalkoztatják. Eddig közel háromszáz nyelvtervezetről, kísérletről tudunk. A nyelvalkotók között több magyar származású is akad.

A mesterséges nemzetközi nyelv fejlődésében három korszakról beszélhetünk. Az első korszak az utópisták korszaka. Filozófusok foglalkoznak a nemzetközi nyelv megalkotásának gondolatával. Figyelmen kívül hagyják a már meglévő nyelveket, és rendszereiket saját tudományos elgondolásaik szerint alkotják meg. Ide sorolható közel 100 kísérlet, többek között Descartes (1629), Leibnitz (1666), Delormel (1785), Comte (1854) kísérlete.

A második korszakban már a modern nyelveket is tekintetbe veszik. A kapitalizmus már kifejlesztette a világkereskedelmet és ez szükségessé teszi egy világnyelv megalkotását. E korszakra esik a volapük nyelv

megjelenése, amely főleg angol, német, francia és olasz eredetű szavakat foglalt magában. Több mint 200 egyesület és 25 lap foglalkozott a volapükkel. A nyelv szerzője Schleyer volt (1879).

A harmadik korszakban már tisztán a meglévő nyelvekből indultak ki. E korszakra esik dr. Zamenhof Lázár Lajos lengyel szemorvos 1887-ben kiadott eszperantó nyelvtana. Az eszperantót ma már több mint 20 millió ember beszéli és ismeri.¹⁽¹⁴⁴⁾

Hazánkban Bálint Gábor kolozsvári egyetemi tanár ismertette meg a nyelvet 1897-ben. A következő évben jelenik meg Barabás Ábel eszperantó nyelvkönyve, majd két év múlva, 1900-ban kiadják az első magyarországi eszperantó újságot LINGVO INTERNACIA (Nemzetközi Nyelv) címmel. A nyelvkönyv és az újság megjelenését követte 1901-ben az első eszperantó csoport megalakítása Budapesten, Marich Ágost vezetésével.

2. Sopron város első eszperantistája Zsigmond Antal tanár volt. Már gyermekkorában nagy érdeklődést tanúsított az idegen nyelvek iránt. Ikervár községben született 1868-ban. Bécsben, Párizsban és Londonban tanult, majd visszatért Budapestre, tanári oklevelet szerzett. Az eszperantóról Fogarason hallott először, ahol a kereskedelmi iskolában tanította a francia nyelvet. Megvásárolta Bálint Gábor eszperantó nyelvkönyvét, majd autodidaktaként 1898-ban meg is tanulta az eszperantó nyelvet. Ebben az időben sokoldalú elfoglaltsága miatt nem tudott részt venni az eszperantó mozgalom szervezésében, de lelkes támogatója volt a kibontakozó nyelvi mozgalomnak.

Zsigmond Antal 1910-ben kezdte eszperantó mozgalmi tevékenységét Sopronban.²⁽¹⁴⁵⁾ Kapcsolatot létesített a győri, a pozsonyi és a bécsi eszperantistákkal. Számos cikket írt, kiállítást is rendezett az eszperantó népszerűsítésére.

A soproni eszperantó mozgalom kibontakozása az 1912. évre esik. Május 25-én ³⁶⁶Budapesten megalakul a Magyar Országos Eszperantó Egyesület.³⁽¹⁴⁶⁾ Június 2-án Pozsonyban zászlóavató ünnepséget rendeznek az eszperantisták.⁴⁽¹⁴⁷⁾ Mindkét rendezvényen a soproni eszperantisták is képviseltetik magukat. A pozsonyi ünnepségen 14 országból közel kétszázan vettek részt. Az ünnepi beszédet Zsigmond Antal tartotta, Katalin lánya pedig eszperantó nyelvű szavalattal járult hozzá az ünnepség sikeréhez. A korabeli soproni sajtó részletes beszámolót közölt az ünnepség lefolyásáról.⁵⁽¹⁴⁸⁾

Az I. Magyar Eszperantó Kongresszust 1912. augusztus 21–23 között rendezték meg Budapesten 300 résztvevővel. Itt is jelen voltak a soproni eszperantisták.

Az országos és külföldi eszperantó rendezvényeken való részvétel fokozta az eszperantó iránti érdeklődést Sopronban. Ennek tulajdonítható, hogy ugyanezen év szeptember hó 12-én a Royal-kávéházban megtartották első összejövetelüket a soproni eszperantisták és a nyelv iránt érdeklődők.⁶⁽¹⁴⁹⁾ A szervezési munkával Zsigmond Antal polgári iskolai tanár és Röttig Odó, a Soproni Napló felelős szerkesztője, valamint Steiner György postatiszt foglalkozott.

A már említett első összejövetelen mintegy 40 fő vett részt. Steiner György először eszperantó nyelven, majd utána magyarul köszöntötte a megjelenteket. Röviden ismertette a nyelv alapját és elterjedtségét. Zsigmond Antal vállalta, hogy az érdeklődők részére ingyenes tanfolyamot fog vezetni. Röttig Odó a Soproni Napló részéről ígérte, hogy a lapban külön rovat nyílik a helyi eszperantisták részére. A résztvevők elhatározták, hogy a soproni eszperantó kör „Rondeto esperantista en Sopron” néven fog működni.

A díjmentes tanfolyam kezdők számára 1912. szeptember 22-én nyílt meg 40 fővel a Halász utcai polgári

fiúiskolában.⁷⁽¹⁵⁰⁾ A nyelvtanfolyam sikere, a mozgalom iránti érdeklődés tette lehetővé, hogy a soproni eszperantisták hivatalos csoport szervezését kezdhették el. A Halász utcai iskolában 1912. november 17-én megalakították a Pacemo (Békeszeretet) elnevezésű eszperantó csoportot.⁸⁽¹⁵¹⁾ Elnökké Leitner Ferenc polgári iskolai igazgatót, alelnökké Zsigmond Antal tanárt, titkárrá Röttig Odót választották meg. A lelkes hangulatú gyűlés az eszperantó himnusz eléneklésével zárult.

A Pacemo eszperantó csoport megalakulásáról a soproni levéltárban két dokumentum olvasható. Az „Esperanta Grupo Pacemo – Sopron” nyomtatott fejlécű kéziratot levélpapíron az alábbiak olvashatók:

„Tekintetes Rendőrkapitányi Hivatal!

Van szerencsénk tisztelettel bejelenteni, hogy a soproni társadalom néhány tagja, számszerint körülbelül 30 közös megállapodás szerint minden szerdán este 7 órakor és minden vasárnap délután négy órakor a polgári iskolában összegyűnünk, hogy az esperanto-nyelvet elsajátítsuk, azonkívül több társat is gyűjtünk ezen tanfolyamra. Egyelőre ezen összegyűveteleinknek semminemű célja nincsen, az egyesület most még kifelé nem működik és csakis a házirend kedvéért történt, hogy Páris Ferencz díszelnökké, Leitner Ferencz elnökké, Zsigmond Antal alelnökké és Röttig Odo titkárrá választatott. Ha idővel a tagok száma tekintélyesen emelkednék és látnók, hogy a nyelv terjesztésének itt alapjai vannak, szervezkedni és alapszabályszerűleg megalakulni fogunk. Addig is kérjük ezen bejelentésünk alapján tudomásul venni működésünket. Röttig Odo titkár, Leitner Ferenc elnök.”

A csoport (bár nem rendelkezett hivatalos működési engedéllyel) levelezéseivel a már említett eszperantó szövegű levélpapírt és körbélyegzőt is használt.

A rendőrkapitányi hivatalhoz küldött beadvány a polgármesterhez került, aki az egyesületekre vonatkozó alapszabályokra hivatkozással nem vette tudomásul a bejelentést. ³⁶⁷Felhívta az elnök figyelmét, hogy az egyesület alapszabály-tervezetét „a kir. kormány által leendő láttamozás végett a 1508/1875 B. M. rendeletben írt módozatok betartása mellett” minél előbb terjessze be.

Feltehető, hogy önálló alapszabály-tervezet nem készült, ugyanis az 1912. május 25-én alakult Magyar Országos Eszperantó Egyesület alapszabályainak megfelelően működött a Pacemo eszperantó csoport, az országos egyesület irányításával.

A Pacemo megalakulásának és működésének híre az országhatárokon túlra is eljutott. Zamenhof, az eszperantó nyelv szerzője is üdvözölte a csoport tagjait.⁹⁽¹⁵²⁾ A ma már muzeális értékű postai levelezőlap évtizedeken át Zsigmond Katalin soproni eszperantista birtokában volt, tőle került a szegedi eszperantó múzeum és könyvtár tulajdonába.

3. Az első világháború kitörésével megszűnt az eszperantó mozgalmi tevékenység Sopronban. A két világháború közötti években azután ismét megindult a nyelv tanítása, a csoport szervezése.¹⁰⁽¹⁵³⁾ Ennek ismertetését egy másik dolgozatunkban adjuk közre.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Domonkos Ottó: A LISZT FERENC MÚZEUM 1971. ÉVI MUNKÁJA

Domonkos Ottó: A LISZT FERENC MÚZEUM 1971. ÉVI MUNKÁJA

A múzeum munkájában továbbra is az anyaggyarapítás és nyilvántartás volt az elsőrendű feladat. Ez következik a városban folyó ásatásokból, műemléki feltárásokból; másrészt a tervszerű és módszeres helytörténeti és néprajzi kutatást napjaink gyors ütemű változása, régi háztartások felszámolása teszi sürgetővé és egyben eredményessé is.

Gyűjtemény gyarapítás. Régészeti szempontból kiemelkedő az OMF ásatásokban való részvétel az Előkapunál, a Városház utcában. Nagy tömegű az itt előkerült leletanyag, melynek restaurálása folyamatban van. Eredményes volt és folytatást kíván a Nemeskér–Tüskés forrás közelében, a vasolvasztó kemencék feltárása. Nagyszámú terepbejárásra és kisebb leletmentésre is sor került, ami részben már a Megyei Régészeti Topográfia előkészületi munkáit is jelenti. Különösen dicséretes a múzeum új régészének, a középkor-szakos Gömöri Jánosnak szorgalma és munkabírása, aki 14 hónapja került múzeumunk állományába.

Néprajzi vonatkozásban kettős feladat szerepelt az előzetes tervekben. Az egyik egy soproni pékműhely anyagának megvásárlása, illetve a Bécsi u. 5. számú pék-ház megvásárlása, ennek előkészítése, a helyreállítás feltételeinek biztosítása. Ezzel nemcsak az egyébként is jelentős kisipari gyűjtemény további gyarapítására törekedtünk, hanem az egykori céhes ipari emlékek helyszínen való megőrzését és bemutatását tartottuk szem előtt. A másik kiemelt feladat a Sopron környéki magyar, német és horvát népcsoportok viseleti és népművészeti emlékeinek gyűjtése egy későbbi állandó kiállítás és feldolgozás érdekében. Itt rendkívül jelentős eredmény egy kapuvári fiatalasszony teljes ruhatárának (27 öltözet és kellékei) megvásárlása. Az anyagot a kapuvári múzeum igazgatója derítette fel, a begyűjtést és az egyes darabok viselésére vonatkozó szokások lejegyzését Laczkovics Emőke néprajzos muzeológus látta el nagy gondossággal. Utóbbi 1971. szeptember 1-e óta tartozik a múzeum állományába. A nemzetiségek anyagából az ágfalvi német viselet és bútorzat több darabja, Kópházáról pedig horvát vallásos képek kerültek a gyűjteménybe.

Helytörténeti tekintetben kiemelkedő gyarapodás a Csatkai-hagyaték megvásárlása a Megyei Tanács és a Városi Tanács közös anyagi támogatásával: Csatkai Endre teljes könyvtára 2300 kötetet tesz ki, ebből kiemelkedő értékű a több mint 1000 kötetnyi művészettörténeti mű. Az 1800 körüli időtől szinte napjainkig élt művészek, írók, zeneszerzők, művészeti írók kézírataiból az 1920-as évektől módszeresen gyűjtött anyaga szintén múzeumunkba került (730 tétel). Tovább folytatódott a több éve megkezdett gyűjtés a város és környékének gazdasági, társadalmi és politikai életére vonatkozóan: közel 700 tárgy és dokumentum került leltárba. Jelentős még a volt Orsolyita iskola anyagából átvett közel 500 pedagógiai és helytörténeti könyv és dokumentum. Külön is méltánylandó a híres soproni csellóművész, Scholz János ajándéka, aki öt

Bartók-levelet, több megyei vonatkozású metszetet és néhány családtörténeti vonatkozású emléket juttatott a múzeumnak.

Művészettörténeti vonatkozásban gyér volt a gyarapodás, amit az a körülmény magyaráz, hogy a múzeumi művészettörténeti munkakört csak heti 12 órában látja el Dávid Ferencné művészettörténész; másrészt a rendelkezésre álló hitelek, korlátozzák a jelentősebb gyarapítást. Mégis kiemelendő a soproni katolikus egyház műkincseinek jegyzékbe foglalása, ami alapja lesz egy, az egyház helyi vezetőivel egyetértésben rendezendő egyházművészeti kiállításnak.

Nyilvántartás. Rendkívüli teljesítménynek számít a korábbi években vásárolt Diebold-fotók leltározása, szakszerű raktározása és ezzel a kutatás számára hozzáférhetővé tétele. A munka során közel 25 000 negatívot dolgoztunk fel. Hasonlóan jelentős a soproni Levéltártól átvett közel 1100 db pecsételő megtisztítása és leltározása. A volt Sopron megye községeinek az idők során változott pecsételői váltak így kutathatóvá. Mindkét munkát Környei Attila helytörténész végezte el, segéderők bevonásával. A *régészeti* anyagból a korábbi évek Nagy-rondella ásatásának anyaga, valamint az OMF feltárásokból előkerült kályhacsempe töredékek 670 tételben kerültek nyilvántartásba. A néprajzi és művészettörténeti gyűjteményben is naprakész a leltározottság. Megkezdődött az országos múzeumokban őrzött, Sopronból és környékéről elszármazott műtárgyak jegyzékbe foglalása (Nemzeti Galéria, Szépművészeti Múzeum, Iparművészeti Múzeum).

Népművelés. Kiállítások: Csatkai Endre emlékkiállítás (március–június. Főépület). Liszt Ferenc emlékkiállítás (június–szeptember. Főépület); XV–XVIII. századi kályhacsempék (október–december. Főépület); Habán kerámia (Iparművészeti Múz.): október (Fabricius-ház). Az állandó és az időszakos kiállításokat összesen 59 169 fő tekintette meg (ebből a szombati és állami ünnepek ingyenes látogatása 20 621 főt tesz ki). A csoportoknak 916 tárlatvezetést tartottunk. *Előadást* a múzeum munkatársai összesen 24 alkalommal tartottak a legkülönbözőbb szervezésben, így a Nyári Egyetemen, a TIT, a KISZ, idegenvezetők továbbképzése, kapuvári honismereti napok, üzemi művelődési házak keretében stb.

Irodalmi munkásság: a múzeum munkatársai 7 tudományos dolgozatot készítettek el és ugyancsak 7 dolgozatuk jelent meg az Arrabonában, a Soproni Szemlében, Műemlékvédelemben. Részt vettek a Fertő bibliográfia néprajzi, régészeti, történelmi, művészeti, irodalmi és zenei anyagának feldolgozásában.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Környei Attila: A LISZT FERENC MÚZEUM DIEBOLD KÁROLY EMLÉKKIÁLLÍTÁSA

370 Környei Attila: A LISZT FERENC MÚZEUM DIEBOLD KÁROLY
EMLÉKKIÁLLÍTÁSA

Diebold Károly önarckpe

Diebold Károly, a kitűnő soproni fotóművész három éve halt meg. [1\(154\)](#) Széles körű, de mindig Sopronra összpontosító munkássága, hatalmas életműve helytörténeti forrásértékű, ezért hátrahagyott munkáit az elmúlt években a múzeum megvásárolta. Így került a múzeumba 25 000 negatív és több ezer jó minőségű nagyítás, amely értékes bázisát alkotja a jövő helytörténeti és műemléki kutatásainak. Az óriási anyagból (rendezése után) kiállítást rendezett a múzeum, amivel az elhunyt mesternek kívánt emléket állítani és felhívni a figyelmet a fényképezés tudományos, helytörténeti értékeire. A kiállítás a Festőteremben 1972.

május 21-től június 25-ig volt látható.

Diebold Károly mestere, művésze volt a fényképezésnek, ismerte és művelte annak minden művészi stílusirányzatát, ismerte és nagy rutinnal használta minden technikai újdonságát. Nem volt idegen tőle a különféle festészeti hatások és látásmódok felhasználása a fényképezés műfajában és a fényképezés technikai bravúrjainak sajátos képi megvalósítása sem. Ilyen képeiből azonban csak színesítőnek használt néhányat a kiállítás, gerincét a realista művek alkotják, amelyek Dieboldot mint Sopron kutatóját, történészét mutatják be.

A kiállítás tematikusan tárja eléink Diebold Károly munkásságát: ez nem mesterséges, nem erőszakolt csoportosítás. A 30-as évek elejétől kezdve Diebold tudományos alapossággal és sokoldalúsággal, technikailag is rendkívül szívós és igényes munkával tárt fel egy-egy témát és eredményeit albumokban rögzítette. Ezek az albumok összességükben a városképnek és a soproni életnek egészét adják. A fényképezés nem kereseti forrás volt Diebold Károly számára, még csak nem is a szépségésmény keresése, hanem igazi munka, a megismerés tudományos eszköze és alapvető formája.

Sopron lényegének megértéséről tanúskodik, hogy munkájának legnagyobb részét a műemlékfelvételek teszik. Topográfiai aprólékossággal fényképezte végig a várost és Sopron megyét, s a művészetben, a művészettörténetben jártas művész az ábrázolt műemlékeket, műtárgyakat dokumentációs hűséggel tudta megfogalmazni a fénykép nyelvén úgy, hogy egyben adta a tárgy művészi lényegét, atmoszféráját is. A soproni élet témáját is tematikusan gyűjtötte fel (üdülés, munka, piac, építkezések stb.) és különösen nagy szeretettel ábrázolta a soproni ember természeti környezetét, az erdőt. A népeletet bemutató albumai (szüret, cigányok, falusi életképek) és a Sopron vármegyei népviseletek egészét bemutató felvételei szintén a tudományos kutatás értékes forrásai. Nincs Sopronnak, egy emberöltő soproni életének olyan témája, amelyre ne találunk a Diebold-életműben néhány kitűnő felvételt. Ezeknek a kiállítás csak szűk válogatását, úgy érezzük, mind Sopronra, mind a művészre jellemző válogatását adta.

Diebold Károly munkáinak tudományos és illusztratív értékeit nem most fedezte fel a helytörténeti kutatás. Erről tanúskodnak azok a kiállított könyvek, amelyeket Diebold-fotók illusztrálnak. A legjelentősebbek:

Heimler Károly (szerk.): Soproni képeskönyv. Bp. 1932; uő.: Sopron belvárosa. Sopron műemlékei. I. k. Sopron, 1939;

Endrédy Zoltán Sándor: Boldogasszony Sopron felett. Sopron, 1948;

Csatkai Endre–Dercsényi Dezső stb.: Sopron és környéke műemlékei. Bp. 1953, 1956²;

Csatkai Endre: Sopron. Bp. 1953, azóta több kiadás.

371A Soproni Szemle képeinek zömét ő készítette 1937-től haláláig s azóta is és ezután is sok képével fogunk a folyóiratban találkozni.

Diebold Károly a színes technikának is mestere volt, ezt bizonyítják a kiállított nagyítások, amelyek eddig az idő romboló hatásának is ellenálltak. Ezeknek a képeknek nagy részét az Egyetem adta át a múzeumnak. A felszabadulás óta Diebold Károly az Egyetem fotólaboratóriumát vezette. Itt tudományos szinten művelte a mikrofényképezést. A témáról megjelent tudományos dolgozatait a művész özvegye adta át a múzeumnak.

A kiállításon még válogatást láttunk Diebold Károly kitüntetéseiből és kiállítási díjaiból, amelyek

dokumentálják a kor fotóművészetében itthon és külföldön egyaránt elfoglalt jelentős helyét.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Losonci Miklós: „Művésztelep '72”

Losonci Miklós: „Művésztelep '72”

*(A XV. Soproni Ünnepi Hetek képzőművészeti kiállítása)*¹⁽¹⁵⁵⁾

A mű gyönyörködtet, a mű boldogságot ígér. E megállapítások klasszikus fogalmak, s napjainkban azzal a módosítással vallhatjuk igaznak, ha részt vállalnak az emberi gondolkodás törvényeinek megismerésében. Századunk képzőművészete két részre szakad. Az egyik megmaradt a valóság rögzítésénél, a másik a felület minden lehetőségének kutatásával valóságfeltáró szerepre vállalkozik a jelképes tárgyiasság és az informale alakzat közegeiben egyaránt. Ez általános mérce, a megismerés bővülését a képzőművészet ezzel a módszerrel regisztrálja.

Vajon a magyar művészet ebben a sodrásban munkálkodik-e, vagy a periférián maradt? Képirásunk és plasztikánk európai szolgálata ott kezdődik, ahol a látvány megőrzésének és az elvonatkoztatások optimális arányrendszerének helyes mértékét kutatta, s ezzel egyszerre végzett századunk magyar festménye és szobra Csontváry, Derkovits, Egry, Medgyessy, Borsos Miklós közreműködésével valóságábrázoló és valóságfeltáró, regisztráló és teremtő tevékenységet, ezzel találta meg művészet, társadalom és a megismerés komplex követelményeinek együttesét. Mindez nem középszer, hanem a képzőművészet többrétű hivatásának vállalása, mely a gyönyörködtetést és történelemalakítást egyszerre tűzi ki céljaul.

Napjainkban ez a kérdés még bonyolultabb: mi lehet a magyar művészet speciális feladata Jean Dubuffet, Alberto Burri, Antoni Tapies, Soulages, Henry Moore után, akik a műfaj szinte végső határáig jutottak el; mi a teendő egy olyan általánosan riasztó pillanatban, amikor a 35. és 36. velencei biennálé is a képzőművészet ipari felhígulását, a naturális kényelem és a botránykeltés asszociatív zavarainak ellentétes pólusait jelzi, azt a tényt, hogy a cézanne-i, picassói műfogalom visszaszorult a képépítés nemzetközi gyakorlatában. Mindez még fontosabbá teszi művészetünk alapvető eszméken nyugvó és a közép-európai festői modellre eddig is hatást gyakorló kollektív munkáját. Nyilvánvaló, hogy hivatásunk: tájékozódás és teremtés, jó irány kutatása és jó minőség építése, melyet a századfordulón a Nyolcak, Nagybánya, Vásárhely együtt munkáltak, s ezt a megosztott vállalást szükséges ma ³⁷²is végezni az általános célkitűzéseknek és az egyéni ambícióknak, képességeknek megfelelően, elkötelezve, de szabadon, az általános és személyiséghez kötött esztétikai normák szellemében.

A soproni művésztelep kiállítói a festői, szobrászi kibontakozás felderítői, akik a konstruktív irányok folytatóiként azt a termő folyamatot építik, melynek áramlása révén a mű, Lützel szellemes megállapítását kölcsönözve, nem előttünk, hanem bennünk jelenik meg. Egységen belüli sokrétűséget látunk, több műhely összegező tanulságait, a festői igazság sajátos megközelítését. Az adott pillanatban mindennél fontosabb, hogy egyéni formarendszerek asszociatív burjánzását tisztítva, meghaladott irányzatokat elhagyva, a festészet létrehozza azt az egyetemes felfogást, mely úgy biztosít szabadságot minden művész részére, hogy a valóságfeltárás elkötelezettjévé teszi. Íme ez a Sopronba érkezett útkeresők konstruktív szerkesztésen és látványkubizmuson érlelt kollektív vallomása. Ez a műhely mozgalom, a gondolkodás eredményeinek képzőművészeti átköltésén fáradozik, ehhez keresi eszközeit, esztétikai

normáit, ebben s nem csupán a formában látja a korszerűséget, arra a kérdésre ad választ, hogy ma, 1972-ben mire való a festészet?

Barcsay Jenő e nemzedék alapvető kiindulása, nemcsak eszmesugallatként, hanem művekkel is jelen van a kiállításon, mintegy jelezve az alapozás fontosságát. Freskótérven az emberi csoport tektonikus erővonalait vizsgálja, a festői előrenyomulást rendezett rajzhálózattal biztosítja. *Kmetty János* a másik fókusz, akinek életműve a helyes mérlegelés és önkontroll példája. Festői laboratóriumában élményeit képi hódítással alakítja, az összegezést szentendrei motívumok segítik.

A mai középnemzedék derékhadának jelentős része képviseli magát a soproni tárlaton. A magyar festészet európai törvényeit fogalmazzák, emblematikus sűrítésekre törekszenek, a valóság kiemelt központjainak képét teremtik a költői realizmus különböző mértékű elvonatkozásaival. *Bartl József* madárban tömöríti az ég-föld találkozását, *Baska József* sebességben feloldott alakzatok összetett mozgását figyelő sajátosan értelmezett festői violinkulcsaival, önkéntesen szabad társulások jelírásával. *Blaskó János* a hangszert és a női test anatómiáját egységesíti úgy, hogy a melltagolások holdfogyatkozás-ábraként rögzítődnek a faintarzia felületén.

Csik István tördelt síkjai fokozatos gyorsításokkal jelenítik a „Reggel” energikus mozgásirányait, madárröptéje tavasztöredék. *Tassy Klára* gobelinjének csöndes örvénylése hegyek-völgyek ritmusát követik, *Eigel István* konstrukció és képzelet kardos terjeszkedését villantja föl az „Agavé” fölfelé törő lángolásában. Ellentétes egyéniség *Gerzson Pál* és *Hock Ferenc*. Gerzson emlékképeit geometrizálja, Hock „Kék táj”-a a meghosszabbodott tavasz fájának katedrális formáját jelzi a dunabogdányi táj motívumaival.

A csendélet külön erőssége a tárlatnak. *Kántor Lajos* ipari formái nyugtalanító aszimmetriájukkal hatnak, *Miskei László*, *Szabó István* művei lehetőségükkel.

A festői anyaghoz rokon szemléletű szobrok társulnak. *Kovács Ferenc* cápaalakú „Ciklon”-ja belső mozgalmakra utal az óceánt idéző, csiszolt, de monumentális cseppformátumával, *Segesdy György* színnel mozgatott kristályai a környezet továbbteremtő „részcseke-gyorsítója”, eszmélésünkig ér, fölismerésekkel gazdagít.

Sopron a szellemi kapcsolatok hídjá, nemcsak értékgyűjtő, hanem értékröppentő hely. Most is Kazinczy-szerepre vállalkozott e kiállítás patronálásával, s ezzel szerepet játszik képzőművészetünk fejlődésében, mely az új szintézis megteremtéséért fáradozik. Sokféle esztétikum létezik, még több születhet eltérő irányokban különböző minőséggel. Ki tudja számát a festőknek, akik a művészet aranyszarvasát kergetik; de nemcsak az a győztes, aki érinti, aki eléri a nagy „vad”-at, hanem az is, aki átélte az üzés iramának gyönyörűségét.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRON KULTURÁLIS ÉLETE / Jancsovics Antal: Fertődi zenei napok (1972. jun. 17–júl. 2)

373 Jancsovics Antal: Fertődi zenei napok (1972. jun. 17–júl. 2)

Kéthetes zenei sorozat zajlott le a fertődi Esterházy kastélyban: hangversenyek, zenei találkozók, előadások követték egymást 1972. június 17-e és július 2-a között. Az első napon rendezték meg a fertődi Haydn Kórus 15 éves jubileumi hangversenyét, amely egyben minősítő hangverseny is volt. Az eredmény:

aranykoszorús oklevél. Méltó jutalma ez a kórus munkájának, egyben Kovács Sándor karnagy lelkesedését és lankadatlan szorgalmát is megfelelően értékeli. A hangversenyen a győri Zeneművészeti Szakközépiskola zenekara működött közre. A műsoron először hangzott fel az Esterházyak egyik kitűnő zeneszerzőjének, Wernernek egy elfeledett nyitánya. A műsört Haydn Vihar című kompozíciójának és Kodály Kállai kettősének közös előadásával fejezték be Jancsovics Antal vezénylete alatt.

Június 18-án a megye kórusai léptek pódiumra. Közös műsorszámuk Kodály Forr a világ kezdetű kánonja volt, melyet kitűnően vezényelt Lomoschitz Pál karnagy. A találkozó jelentőségét, a legjobb együttesek teljesítményét kiváló zsűri értékelte Turcsányi Emil elnökletével.

Harmadízben gyülekeztek az ország legjobb muzsikus fiataljai Fertődön, hogy részt vegyenek a KISZ Zenei Táborának ének- és zenekarában. A megnyitó ünnepségen a Soproni Leánykar és a Győri Szakiskola fűvősegüttese szerepelt, majd fáklyás felvonulás és Haydn emlékművének megkoszorúzása következett.

A két hét programjában Gábry György, Turcsányi Emil, Eöszé László és Homolya István zenei tárgyú előadásai, Pécsi Sebestyén és Werner Mária ének-organahangversenye, valamint a Fertődi Kórus életéről szóló kiállítás jelentett színvonalas eseményt. A tábor idejére kiállított régi hangszerek még fokozták a kastély csodálatos termeinek, bútorainak lenyűgöző hatását. Vendégekben sem volt hiány: a Stájer Férfikar, a Győri Filharmónia, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola Győri Tagozatának Zenekara adott nagy sikerű koncertet. Tarjáni Ferenc kürtművész, Sándor János és Németh Gusztáv karmesterek tudásuk legjavát adták a lelkes közönségnek, amelynek soraiban több grazi muzsikus is ült.

Június 24-én mutatkozott be a tábor zenekara: Peter Michalica pozsonyi hegedűművész közreműködésével Mozart Figaro nyitányát és Mendelssohn hegedűversenyét játszották nagy sikerrel. A betanítás és a vezénylés Németh Gusztáv tagozatvezető remeklése volt, ugyanis mindössze hat nap állt rendelkezésére az először együttjátszó zenekarral, mégis kitűnően oldotta meg az új együttes a nehéz műsört. Vehner Tibor zongoraművész néhány Bach, Mozart és Beethoven mű előadásával színesítette az est programját.

A tábor 120 résztvevője június 25-én felejthetetlen kiránduláson vett részt. Sopront keresték fel, ahol Friedrich Károly és Szabó Lajos a Liszt Ferenc Művelődési Központban fogadta őket. Organabemutató, vetítettképes előadás Sopronról ejtette rabul a fiatalokat, akik közül sokan még nem jártak a városban.

A hátralévő napok komoly munkával teltek. Kovács Sándor és Valastyán Mihály karnagyok vezetésével énekkari bemutatóra készült a kórus. A zenekar vezetését Jancsovics Antal vette át. Július 2-án került sor a záróhangversenyre, amelyről a Südost Tagepost zenekritikusa, Kurt Hildebrand Matzak július 13-án számolt be. „Nagyszerű hangverseny, felejthetetlen környezetben!” – írta. Kiemelte Maros Éva hárfajátékát, Failloni Donatella közreműködését Beethoven Kórusfantáziájában. A legnagyobb élményt számára azonban Pröhle Henrik fuvolaművész játéka jelentette, aki hihetetlen finomsággal és bravúrral oldotta meg Haydn ritkán hallható fuvolaversenyének előadását. A műsor befejező száma, Berlioz Rákóczi-indulója a nagyzenekar lelkiismeretes felkészülésének köszönhető átütő erejét. Megérződött a közös próbákon túl is gyakorló fiatalok lelkesedése s egy különös érzés: valami újfajta hazafiság áradt a műből.

374A Fertődi Kórus is részt vett a hangversenyen, jelezve, hogy szívébe zárta a zenét, s nemcsak mint házigazda, hanem aktív szereplőként is egybeforrt ezzel a lassan hagyományossá váló rendezvénnyel, mely elsősorban az Esterházy-muzsikuskok, ezek közül is főleg Haydn József művészetének adózik, de a zenetörténet nagy mestereinek művészetén keresztül az ország és a megye zenekultúrájának immár ismert

és vonzó zenei eseményévé vált.

E zenei napok kedves és megkapó epizódja volt Nyugat-Magyarország zeneiskolai növendékeinek találkozója. Aki hallotta a veszprémi, a szombathelyi, a győri zeneiskolák küldötteinek bemutatkozását, a kisebb létszámú iskolák ragyogó produkcióit, az teljes képet kaphatott országunk zenei neveléséről. Kodály Zoltán munkássága nyomán zenei életünk átformálódott. Alap-, közép- és felsőfokú intézményeinkben magas szintű művészeti képzés folyik. A múlt és a jelen mestereinek kompozíciói tisztán, üdén, elragadóan csendülnek fel a dalosok ajkán és a hangszereken. Büszkék lehetünk a csendesen, lelkiismeretesen dolgozó tanárookra, az áldozatot vállaló szülőkre és a tehetséges, szorgalmas ifjú muzsikusnemzedékre, amelynek éppen Haydn működésének egyik színhelyén nyílik módja arra, hogy tudása legjavát adva, a magyar zenekultúra fejlettségét bizonyítsa.

László Balázs megyei kultúrfelelős búcsúszavait örömteli arccal hallgatták a táborozás résztvevői: „Amit itt láttatok és hallottatok, vigyétek tovább saját iskolátokba, falvaitokba és városaitokba” – mondta, s ezzel mintegy kimondta a Fertődi Zenei Napok és a vele összeforrt Zenei Tábor feladatát, célkitűzését: erjesztő, élményt nyújtó, tanulságos, felemelő érzéseket kelteni, amelyek kihatnak közművelődésünk minden területére, elsősorban a komoly zenére.

Kívánjuk, hogy a Fertődi Zenei Napok további szép sikerekkel töltsék be nemes hivatásukat.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLEKEZÉSEK

MEGEMLEKEZÉSEK

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / MEGEMLEKEZÉSEK / Becht Rezső: Kónya Lajos (1914–1972)

Becht Rezső: Kónya Lajos (1914–1972)

*Sopron! Jaj, hányszor hajt a vágy hozzád ...
... itt fogtam én egyszer dologba, te tüzeltél fel.*

Ő is azoknak a soproniaknak egyike volt, akik ugyan nem Sopronban születtek, mégis ezt a várost érezték szellemi szülőjüknek, nevelőjüknek, ihletőjüknek, képességeik kibontójának. Ide kapcsolódott minden idegszálával, ide vágyott hűséges természete minden melegével. Ide tért vissza küzdelmes élete folyamán meg-megpihenni, friss alkotóerőt és vigaszt meríteni. „Sopron nekem a Pihenőkereszt” – vallja egyik versében.

Tavaly májusban járt itt utoljára, hogy átvegye a Sopronért érdemeket szerzettek számára alapított *Lackner Kristóf-plakettet*. Boldog volt, hogy szeretetét és költészetét városa a nagy humanista polgármester emlékére vert éremmel jutalmazta, ahogy jólesett neki, hogy a soproni erdőben, a Kecsepatak völgyében, a Bécsi-dombon, útmenti fatörzseken az ő soproni vonatkozású verseiből vett idézetek emlékeztetik [375a](#)

turistát az egykori soproni tanítóképzősből kétszeres Kossuth-díjas költővé magasodott hallgató fia.

Kónya Lajos 1914. november 2-án született Felsőgallán, ahol a bányászok nehéz létharca és a háború nyomasztó légköre a nyiladozó gyermeki értelmet észrevétlenül a későbbben vallott és hirdetett eszmék irányába terelte. Az I. világháborút követő gazdasági válság a családot vándorlásra kényszerítette, majd másfél évre Franciaországba üzte. Mivel az apa, kinek főfoglalkozása a szabóság volt, reményeiben csalódott, a család visszatelepedett és folytatta vándoréletét a Dunántúl községeiben, úgyhogy Lajos minden esztendőben más iskolába járt. Végre mégis sikerült Sárvárott elvégeznie a polgári iskolát és Sopronban az Ev. Tanítóképzőbe kerülnie.

Ezzel elérkezett élete első nagy fordulópontjához, mert Sopron sok évszázados kultúrájában megkapta azt a táptalajt, amely a serdülő diákban rejtőző több irányú tehetséget szárba szökkenett és az első gyümölcsöket is megérlelte. Tanult, figyelt, tépelődött, olvasott. Gyűjtötte az élet színeit, örömeit és fájdalmait. Vasárnap délutánonként elhozta hozzám új verseit és csöndben hallgatta észrevételeimet. Majd kérdezett, nem mohón, de konokul és halkán minden felől, ami a szellemi élettel kapcsolatos. Szelleme a szemem előtt növekedett hétről hétre egy belső irányzék parancsára, tisztán, öntudatosan. Ekkor, 1936-ban jelent meg Sopronban első vékonyka verseskönyve, az *Úti sóhaj*, melyet maga illusztrált linómetszetekkel. A következő év a *Te vagy-e az?* kötetet hozta, amelyben önmagát keresi.

A tanítói képzés elnyerése és a katonai év után évekig a falusi tanítók rögös dűlőútjait járta, most már kettesben, feleségével. Ennek az időnek költői tükre lett 1962-ben a *Virág Márton boldogsága* című regénye. Következett az erdélyi bevonulás, majd Voronyezs, a Don-kanyar minden keserve, a II. magyar hadsereg pusztulása és [376](#)a visszavonulás pokla, amelyből beteg tüdővel került vissza Sopronba. Idehaza aztán még a hátrországi embertelenség tömény orgiái dúlták fel lelkét és idegrendszerét.

Ezek az évek hozták életébe a második fordulatot és végleg kijelölték számára az utat, melyet követnie kell. Költészete kitágult. Szerelem, család, emberi sorsok, táj, önvizsgálat mellett és felett az új eszmények, új remények, új emberek, az új élet- és világszemlélet alakította ki politikai világgképét és immár ezt szolgálta költészete teljes erejével.

Termékeny évek következtek. Az új társadalomban csakhamar szárnyára kapta a hírnév, és ő szerénységében nem is értette, hogyan lett közéleti emberré, oktatásügyi miniszterhelyettség, képviselővé, majd az Írószövetség főtítkárává.

Most már egymás után jelentek meg verskötetei, egy pattanásig feszült lélek költői megnyilatkozásai: *Hazug éjszaka*, *Szegény emberek*, *Honfoglalók*. Az 1950-ben megjelent *Fények a Dunán* c. verskötete (benne a *Szerelmes dal a soproni erdőhöz*) meghozta számára az első Kossuth-díjat, melyet 1953-ban a második Kossuth-díj követett a *Bányáslámpák* című verskötete jutalmazásaként. 1956-ban hozta nyilvánosságra második prózai művét, a *Hej, búra termett idő* című vádiratot az „eladott hadsereg” sorsáról, a Don-kanyar borzalmairól, élete legmegrázóbb élményéről.

Szokatlanul bátor hangú cikkei jelentek meg az irodalom és az írók felelősségéről. Költészetébe szelíd szeme sugara helyett tompább, komorabb fények vegyültek. Így érkezett el élete harmadik fordulópontjái, amikor halk és szelíd természete védőburkában kellett évekig elviselnie a félreállítottság keserűségét. Ezekben az években lettek vigasztalóivá a művészi kifejezés más eszközei: az ecset, a grafika és a faszobrászat.

Lassan derengeni kezdett körülötte, neve újra feltűnt a folyóiratok egy-egy verse alatt, sőt egy-egy könyve címlapján is a kirakatokban. Az *Emlék és intelem* című kötete 1960-ban jelent meg, voronyezsi és soproni ihletésű versekkel, szabadabb ritmusban. Hangja lágyabbá, fátyolosabbá vált. A táj, a föld, a természet adományai és az emberek iránti segítő szeretet mintegy beüzüsti következő kötetét, a *Hazai tájat*, benne legszebb vallomásai: az *Ének a szegénységről* és a *Soproni harangok* 25 verset magába záró sorozata. 1967-ben megjelent az *Aszú*, amely költői génuszát már az érés fokán mutatja. Két évvel későbbi kötete, a *Szálló magvak*, a boldog balatoni nyaraktól a „hűséges szegénység” fájdalmas lírájáig ível. Ez a búcsúzás sejtelmét viselő, megrendítő líra lengi be utolsó verskötetét, az 1971 őszen megjelent *Kései ábrándot*. Ugyanez év tavaszán adta ki önéletrajzi regényének első kötetét, *Kicsi a világ* címen. A próza józanabb nyelvén ebben elmondja mindazt, amit verseiben már a líra felforrósodott zenéjével fejezett ki. A könyv a soproni tanítóképzőbe történt felvételével, tehát az 1932-es évvel zárul. Folytatása kéziratban kiadásra vár.

Kónya Lajos alkotóereje teljében állott, amikor testi ereje váratlanul cserbenhagyta, és a költő olyan szerényen, amilyen szerényen élt, csöndesen eltávozott. Néhány héten belül elhervadt, mert vörösvérsejtjei elapadtak. Utolsó öröme fadaragásainak kiállítása volt júniusban, de a balatonboglári Szabadság-telepen lévő nyaralója annyira áhított csöndjét és az esti úszások gyönyörűségét már nem élhette meg. Július 13-án hunyt el.

Benne a mai magyar irodalom egyik legtisztább lelkű költőjét veszítette el, kinek 377 költői hitvallása volt, hogy verseinek mindenki számára érthetőnek kell lenniök, akármilyen hagyományos vagy modern formában fejezi is ki az emberi élet mélységeibe és magasságaiba vezető, mindig emberközeli, emberségért küzdő, forradalmi érzéseit és gondolatait.

Sopron egyik leghűségesebb barátját gyászolja benne.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / DERCSÉNYI DEZSŐ-ENTZ GÉZA-HAVASSY PÁL-MERÉNYI FERENC (SZERK.): MAGYAR MŰEMLÉKVÉDELEM 1967-1968. BUDAPEST, AKADÉMIAI KIADÓ 1970, 446 LAP + SZÁMOS KÉP.

**DERCSÉNYI DEZSŐ-ENTZ GÉZA-HAVASSY PÁL-MERÉNYI FERENC (SZERK.):
MAGYAR MŰEMLÉKVÉDELEM 1967-1968. BUDAPEST, AKADÉMIAI KIADÓ 1970,
446 LAP + SZÁMOS KÉP.**

Az Országos Műemléki Felügyelőségnek ez az ötödik évkönyve lényegesen többet nyújt, mint amennyit a címben megadott két esztendő műemlékvédelmi és műemlékhelyreállítási eredményeinek összegezése jelentene. A magyarországi műemlékvédelem 1972-ben ünnepelt 100 éves jubileumára való tekintettel már ez a kötet is visszapillant a múltra. Borsos Béla a „Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága”-nak működéséről, gyűjteményének kezdeteiről, Merényi Ferenc a felszabadulás utáni 25 év műemlékvédelméről ír, Barcza Géza pedig folytatja „A magyar műemlékvédelem fejlődése a jogszabályok tükrében” című, a negyedik évkönyvben megkezdett tanulmányát. Visszapillantó, de már konkrét műemlékvédelmi feladatokat tárgyal Román András tanulmánya a budapesti városkép alakulásáról. A többi 17 tanulmány egyes magyarországi műemlékek vagy műemléki együttesek műemlékvédelmi vagy műemlékhelyreállítási kérdéseivel foglalkozik, 12 jelentés pedig a 60 esztendő Dercsényi Dezsőt és munkásságát méltatja, ill. a Műemléki Felügyelőség 1967-1968. évi munkásságáról tájékoztat. Soproni vonatkozása több tanulmánynak is van (60., 217., 355., 373-4., 386. lapok), ezen a helyen közelebbről Császár László „A kései gótikus, hajlított bordás boltozatechnika és magyarországi hatása”, valamint Dávid Ferenc „Gótikus lakóházak Sopronban” című tanulmánya érdekel bennünket.

„A gótikus építészet boltozatszerkezetei közül a legtöbb építési fantáziát és technikai tudást a hajlított bordás boltozatok árulják el, amelyek már a fejlődés végső szakaszához tartoznak, és széles körű alkalmazásuk általában a kibontakozó reneszánsz időszakára esik. E boltozatfajták műszaki-technikai teljesítménye példázza legjobban a kései gótika mesterének hihetetlen felkészültségét s ugyanakkor művészi invencióját is” – írja Császár László. Ausztriai példákön kívül felsorolja a korabeli magyarországiakat is (Somorja, Csütörtökhely, Ruszt, Siklós, Andocs, Máriavölgy, Körmöcbánya, Besztercebánya, Selmecebánya), ezek közül kiemeli a soproni Szt. János templom boltozatát: „Talán e boltozat mutatja típusán belül a legtöbb szakmai felkészültséget: az alaprajzi ívonalrajz fejlettségén túl ugyanis a *borda által összekötött vertikális távolságok növekedése jelzi a nagyobb tudást*. Ez azonban nem is csodálatos, hiszen elég késői létrejöttű, évszámát és a mester nevét is ismerjük abból [378a](#) feliratból, melyet a nyugati homlokfal külső oldalán helyeztek el”. E felirat szövegét a szerző Csemegi József (SSz. 1941, 18) után azonban pontatlanul idézi. Csemegi kifejezetten azt állítja, hogy a felirat Pullendorfer Mihály templomátya, tehát az építető nevét tartalmazza. Pullendorfer Mihály patrícusról, a Szt. György utca 3. sz. házának

tulajdonosáról (1507–1547) pedig tudjuk, hogy nem építőmester, hanem gabonanagykereskedő volt (SSz. 1959, 193–200). A feliraton szereplő 1519-es évszám nem a boltozat építésének idejét jelzi, amint ezt Csemegi József állítja, sem „új átépítés” kezdetét (Sopron és környéke műemlékei 349), hanem a boltozat építésének befejezését. Pullendorfer Mihály templomatyja számadáskönyvét Házi Jenő már 1938-ban közzétette. Ebből megtudjuk, hogy a belső térkiképzés 1518 júliusától 1521. márc. 26-ig, a templom beszenteléséig tartott, azután következett a mérnöves (*form, formwerich*) ablakok, a tabernaculum kiképzése, a külső vakolás, a cseréptető elkészítése, ill. javítása 1530-ig. Az átépítéshez szükséges köveket Hőflányból (ma: Grosshöflein), a boltozat, állványozásához szükséges fát (tölgyfát) a soproni erdőkből hozták. 1521. márc. 21-én már befejezték az állványok kihordását és a templom takarítását, márc. 21–26-ig, tehát a beszentelés napjáig az ismeretlen festő kifestette a boltozatot: „Item dem maller von dem gwelb zu mallen geben am erichtag nach Palmarum V tal. IIII sol. den” (SoprOkl. II/5, 275–282). Mindennek a felemlítését azért tartjuk szükségesnek, hogy igazolhassuk: középkori művészettörténetünk még szegényes irodalma számára itt szokatlan pontosságú adatokkal rendelkezünk (vö. még Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete 140). A boltozatot tervező építőmester személyére egyelőre nincsen adatunk.

Dávid Ferenc, aki Sopron középkori házainak feltárásával, építéstörténeti kutatásával és helyreállításával a legtöbbet foglalkozott és foglalkozik, a három helyiségtengelyű házak típusát tárgyalja (95–123). E típus soproni jegyeit állapítja meg, külön vizsgálva a már feltárt példákon a középkori építési periódusokat, az első periódus alaprajzát a földszinten, majd az emeleten, a végleges emeleti rendszert, megkísérli a feltárt emlékműanyag (pincehomlokzat, ülőfülkék, kőfaragványok, lépcsőzetes nyíláscsoportok, faburkolatos belső) datálását és rokonítását. A belváros házainak első ilyen jellegű vizsgálatából leszűrt legfontosabb várostörténeti tanulság Dávid Ferencnek az a megállapítása, hogy a XIII. századra datálható házfalazat eddig nem került elő: „A kőépítkezés elterjedését helytörténetileg a XIV. sz. második felének kialakult, gazdagabb város életével, a bortermelés és borkivitel fejlődésével hozhatjuk kapcsolatba”. Ebből a szempontból lényeges Dávid hivatkozása I. Lajos 1365. évi oklevelére, amelynek alapján helyesen állapítja meg, hogy ebben az időben a présházak jelentős része még a szőlőkben volt, „a présházak-pincés lakóház, kutatásunk tárgya, épp kifejlődőben lehetett”. Dávid az oklevél értelmezéséből következtet a soproni polgárok korábban elnyert kiváltságára, hogy a győri püspöknek tőlük a bordézmát még mustban, a szőlőkben lévő présházakban kellett beszédnie. E kiváltságot igazolhatjuk is, hiszen a város 1277. évi kiváltságlevele tartalmazza: „...decime vero vini tempore vindemie per decimatores cum musto iuxta consuetudinem approbatam exigantur vel denarii pro ipsis decimis vini eo modo persolvantur, sicut tempore vindemie in *torquulari* mustum comparatur” (UB. I, 103). Dávid Ferenc a vizsgált középkori háztípusról többek között megállapítja: „A présházpince lényegében a föld színén épül meg, bár nem ritka a tároló pincerész kismértékű süllyesztése”. A Szt. György u. 3. sz. ház pincéjéről ezt 1534. évi leírása alapján már 1959-ben megállapítottam 379(SSz. XIII, 194). Viszont a Fabricius-ház feltűnően mély pincéjéről 1964-ben állítottam, hogy eredetileg nem pincének épült (SSz. XVIII, 97–102). Dávid Ferenc nagyon tanulságos eredményei így további kérdéseket vetnek fel, többek között a város középkori határának, dülönévrendszerének kialakulását is.

Mollay Károly

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / HOCHENBICHLER EDUARD: REPUBLIK IM SCHATTEN DER MONARCHIE. DAS BURGENLAND, EIN EUROPÄISCHES PROBLEM. EUROPA VERLAG, WIEN–FRANKFURT–ZÜRICH 1971, 183 LAP.

**HOCHENBICHLER EDUARD: REPUBLIK IM SCHATTEN DER MONARCHIE. DAS
BURGENLAND, EIN EUROPÄISCHES PROBLEM. EUROPA VERLAG,
WIEN–FRANKFURT–ZÜRICH 1971, 183 LAP.**

A szerző az Osztrák Szövetségi Rendőrigazgatóság levéltárának vezetője Bécsben, aki érdekes adalékokat szolgáltat könyvében a burgenlandi kérdés történetéhez, elsősorban Johann Schober akkori szövetségi kancellár iratgyűjteményére támaszkodva. Munkájának a gerincét a velencei egyezmény története képezi, a mellékletek közt közli az 1921. október 11–13-a közt lezajlott tárgyalások jegyzőkönyvét is. Az utolsó Habsburg uralkodó második restaurációs kísérletével kapcsolatban nem mulasztja el ismertetni Schobernek Károly császárral szemben elfoglalt álláspontját, halálával kapcsolatos feljegyzéseit faksimilében is közlésezi. Új megvilágításban látjuk az olasz kormány és Benes küzdelmét a közép-európai hegemoniáért. Mind a Rennerrel kötött 1920. január 12-i, mind pedig a Schober által aláírt 1921. december 16-i prágai egyezményt megtaláljuk a szövegben. Ezeket annak idején mind a magyar, mind pedig az olasz diplomáciai körök nagy ellenérzettel fogadták. A csehszlovák külügyminiszter Ausztriát be szeretne volna vonni a kisantantba, függetlenül attól, milyen kormány van Bécsben, az olaszok pedig Nittitől az akkor még hatalomra nem került Mussoliniig egyaránt Magyarországot támogatták az adriai rivális Jugoszláviával és közvetve a kisantanttal szemben. Ausztria pedig fontos összeköttetést jelentett Budapest és Róma között. Valójában ezen múlt fél évszázada Sopron és környékének sorsa is. Schober nem tudta hazájának Sopront megszerezni, viszont sikeresen dolgozott a génuai nemzetközi konferencián.

A szerző helyesbíti Walter Goldingert, aki könyvében jóhiszeműen Benest tartja az első közvetítőnek az osztrák–magyar határpörben. Ez egyébként a közzétett aktákból és Bánffy magyar külügyminiszter kéziratos emlékezeiből is kitűnik.

Amellett, hogy a mellékletben közzétett okmányszövegek közel hatvan oldalt tesznek ki, a tulajdonképpeni szövegben közzétett okmányok is figyelmet érdemelnek: így a velencei egyezmény jegyzőkönyve (ez németül először Miltschinsky közölte), báró Cnobloch budapesti osztrák követ jelentései a második királypucsról, Schober hosszas demarsa Pietro Tomasi della Torretta márki olasz külügyminiszterhez, amelyet egyidejűleg Párizsba, a Nagykövetek Tanácsához és Prágába, dr. Benes csehszlovák külügyminiszternek is elküldött, a soproni Szövetségközi Tábornoki Bizottság hirdetménye a népszavazásról, valamint Schobernek a népszavazási előkészületek folyamán küldött tiltakozó jegyzékei. Ezekhez kapcsolódik Ferrario tábornok Guglia könyvéből már ismeretes levele Schoberhez, amelyben figyelmezteti, hogy az antanttábornokok már 1921. november 6-án kiürítettnek nyilváníthaták volna Burgenlandot, amivel közel egy hónapot nyertek. Az osztrák népszavazási biztosok [380](#) visszavonásának stb. a Nagykövetek Tanácsánál negatív visszhangja volt, csak Benes támogatta az osztrák álláspontot. Ezt Schober 1921. december 19-én kelt memorandumában igyekszik igazolni, amelyet a szerző tizenkét oldalon teljes terjedelmében közöl.

Talán jó lett volna, ha a szerző figyelembe vette volna a Budapesten kiadott angol nyelvű okmánygyűjteményt.

Fogarassy László

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / MARKOS GYÖRGY: VÁNDORLÓ

FEGYHÁZ. BP., MAGVETŐ KIADÓ, 1971, 489 P. +5 KÉP ÉS 1 TÉRKÉP.

MARKOS GYÖRGY: VÁNDORLÓ FEGYHÁZ. BP., MAGVETŐ KIADÓ, 1971, 489 P. +5 KÉP ÉS 1 TÉRKÉP.

Mindvégig izgalmas és tanulságos olvasmány Markos György könyve, melyben negyedszázad után idézi élete legválságosabb hónapjait. Az idő: 1944 október–1945 május. A helyszín: a Margit körúti fegyház, Sopronkőhida, országút. Műfajilag leginkább memoárnak nevezhető, a műfajra jellemző szubjektív részletekkel, ítéletekkel. De egyúttal hiteles korrajz is a hazánk felszabadulását közvetlenül megelőző válságos hónapokról. A szerző naplót írt a jelzett időszak eseményeiről, s munkája közben – emlékei mellett – erre is támaszkodhatott.

A könyv első fejezete a Margit körúti fegyházban töltött hetekről szól. Markos kommunistaként mint a fővárosi antifasiszta ellenállás polgári vonalának (városháza és kapcsolódó intézményei) szervezője került Szálasi „nemzetvezető” csendőrnymozóinak fogságába.

A soproni helytörténetírás számára értékes a könyv második fejezete (185–334. p.). 1944. december 11-én, hétfőn éjjel előtt a szovjet hadsereg közeledése miatt a nyilas kormány utasítására megkezdődött a Margit körúti fegyház kiürítése. A foglyokat és a védőőrizetes személyeket járműveken és gyalogmenetben nyugat felé irányították. Markos György Bajcsy-Zsilinszky Endrével együtt tette meg a több mint 24 órás utat Sopronkőhidáig, ahová december 12-ről 13-ra virradó éjszaka érkezett meg.

Számunkra megkülönböztetett figyelmet érdemelnek a szerzőnek Bajcsy-Zsilinszky Endrére vonatkozó sorai, amelyek mögött kimondatlanul, de mindvégig ott izzik a nagy hazafi iránt érzett őszinte tisztelet. Találkoztak már a Margit körúti fegyházban: „... a folyosón fehér hajú férfit pillantottam meg, aki mereven, arccal a fal felé fordulva állt” (95. p.). Együtt érkeztek Sopronkőhidára: „Bajcsy-Zsilinszky Endrével együtt az első autóbuszba kerültem” (182. p.).

Itt külön megemlíjtük Markos észrevételeit arról az állítólagos szökési lehetőségről, amely útközben adódott volna és Bajcsy-Zsilinszky Endre nem élt vele. A szerző álláspontja ebben a kérdésben meggyőző és hiteles, hiszen ő itt koronatanú. Nem volt ilyen könnyű, sikerrel kecsegtető szökési lehetőség! Az autóbuszon erős fegyveres őrizet tartózkodott, hideg december volt, Bajcsy-Zsilinszkyt a Margit körúton kegyetlenül megkínózták és emiatt nehézkesen tudott járni is, és ismerve jellemét, a honvédtisztek kivégzése miatt (1944. december 9-én a nyilasok Budapesten felakasztották Kiss Jánost, Nagy Jenőt és Tarcsay Vilmost) nem is gondolt szökésre. Tudta és vállalta sorsát.

381A Sopronkőhidáról szóló fejezet részleteinek ismertetése helyett csak felsoroljuk a bennünket különösen érdeklő és helytörténetileg is fontos részeket: séták és találkozások a sopronkőhidai börtön udvarán, Bajcsy-Zsilinszky kivégzésének végrehajtása és hatása a foglyokra, a kőhidai zárkaélet, több fegyőr tárgyilagos bemutatása, foglyok és védőőrizetesek (Kállay Miklós miniszterelnök, Rajk László kommunista vezető, Antal István, Henyey Gusztáv, Hardy Kálmán miniszterek, Nagy Vilmos, Vattay Antal, Vöröss Lajos, Lázár Károly tábornokok, Révay Kálmán, Almásy Pál honvédtisztek, Töreky Géza kúriai bíró, Jávor Pál színművész), vesztegzár a fegyházban, Csáktornya környékén elfogott horvát partizánok Sopronkőhidán. Az itt található részletek, adatok, nevek értékét még inkább növeli az a körülmény, hogy a nyilas katonai szervek Sopronkőhidát szinte teljesen elzárták a külvilágtól, az ott történekről még a közigazgatás felelős vezetőit sem tájékoztatták.

Markos György könyvének harmadik fejezete a fegyház kiürítésével és a foglyok 21 napig tartó gyalogmenetével foglalkozik. A menetoszlop 1945. március 29-én indult, 5 szakaszból állt, (nők, tisztek, súlyosabb polgári foglyok, egyszerű polgári foglyok, horvát partizánok), létszáma 316 fő volt, a vezénylest az SS vette át. A menetvonal: Ruszt, Kismarton, Ebenfurt, Linz, Salzburg. 1945. április 18-án érkeztek meg a Chiemsee melletti Bernau (Kelet-Bajorország) városkába. 500 km-t gyalogoltak és 21 nap alatt tizennégyszer kaptak valami ennivalót. Április 20-án, egy bajor parasztház szérűskertjében megjelent Dominich Vilmos alezredes és feloszlatta a vándorló fegyházat, mondván „... a hátralévő büntetéseket le lehet ülni a háború után” (417. p.). Előttük az amerikai, nyomukban a szovjet hadsereg. Tragikomikus helyzet és bejelentés!

A fasizmus bukása és a fegyház feloszlata után Rajk László (és Rajk felesége, Földi Júlia) társaságában indult haza könyvünk szerzője. 1945. május 11-én Dunakiliti határában léptek magyar földre: „Mindhárman vettünk egy-egy kétkilós, frissen sült, jóféle magyar kenyeret” (480. p.).

Végezetül álljanak itt Markos György önvallomással felérő szavai: „Senki sem megy félreccapott kalappal, fütyörészve az akasztófa alá, vagy a kivégző osztag elé. Velem is kétszer közölték, hogy másnap reggel kivégeznek. Tudom jól, mi ez. Nem éreztem hősnak magam. Túléltem. Azt hiszem, 1945 májusában ez volt a legtöbb, amit magamfajta ember magáról elmondhatott” (119. és 488. p.). Hazaérkezése után évekig az Országos Tervhivatalban dolgozott, majd a Közgazdaságtudományi Egyetemen gazdaságföldrajzot adott elő.

Markos György memoárja megindítóan szép tisztelgés azok emléke előtt is, akik nem élhették túl a Szálasi-terror nemzeti létünket is válságba sodró hónapjait.

Papp István

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI KÖNYVESPOLC / KERESZTÉNYI JÓZSEF: AZ OLIMPIÁK TÖRTÉNETE. OLÜMPIÁTÓL MÜNCHENIG. MÁSODIK, JAVÍTOTT ÉS BŐVÍTETT KIADÁS. GONDOLAT, BUDAPEST, 1972, 238 LAP + SZÁMOS KÉP ÉS RAJZ.

382 KERESZTÉNYI JÓZSEF: AZ OLIMPIÁK TÖRTÉNETE. OLÜMPIÁTÓL MÜNCHENIG. MÁSODIK, JAVÍTOTT ÉS BŐVÍTETT KIADÁS. GONDOLAT, BUDAPEST, 1972, 238 LAP + SZÁMOS KÉP ÉS RAJZ.

Keresztényi József sporttörténész, a Testnevelési Tudományos Tanács, a Magyar Olimpiai Bizottság tagja, a Nemzetközi Olimpiai Akadémia tiszteletbeli tagja sopronlövői származású. Könyvét ezen a helyen nem ezért ismertetjük, bár a harmincas évek elején – mint soproni kisdíák – a X. nyári olimpiára készülő magyar sportolók soproni bemutatóján kapta az ösztönzést a sport minden ága, egyetemi tanulmányai révén pedig a sporttörténet iránt. Folyóiratunk legutóbbi számában egy ismertetés kapcsán szegényesnek neveztem a soproni sporttörténeti irodalmat. Ha figyelmen kívül is hagyjuk a XVI. század óta kimutatható lövészversenyeket, amelyeknek tulajdonképpen célja a városvédelemre kötelezett soproni polgárok „tréning”-je volt, a modern sportok történetének a XIX. századtól, a Soproni Tornaegylet alapításától kezdve szép hagyományai vannak városunkban. E hagyományokból helytörténetírásunk aránylag keveset dolgozott eddig fel. Pedig Keresztényi könyvéből is kiderül, hogy három olimpiai bajnok is került ki Sopronból: 1936-ban a most 60. életévébe lépő Soproni II. József (labdarúgás), 1952-ben Goráczné Temes

Judit (4 X 100 m-es női gyorsváltó) és 1968-ban Keglovich László (labdarúgás). A helyi sporttörténetnek természetesen a sportegyesületek, az egyetem és az iskolák sporttevékenységét kellene feldolgoznia. Ezt megelőzően össze kellene gyűjteni az egyes sportágak helyi meghonosodására, művelésére vonatkozó, még fellelhető emlékeket, ideértve az írásbeli forrásokat is. A magyar sporttörténeti irodalom, Keresztényi József kutatásai is azt mutatják, hogy e tekintetben még országos viszonylatban sem állunk jól. Különösen a kezdetek kibogozása nehéz, az utolsó évtizedek sporttörténetének feltárása aránylag a legkönnyebb feladat. Még sokan élnek azok közül, akik a két világháború közti, esetleg a régebbi soproni sportéletnek részesei voltak, akik a kutatónak segítségére lehetnek. Keresztényi József könyve ilyen szempontból is tanulságos lehet a helyi sporttörténet művelője számára.

Mollay Károly

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY

LEVÉLSZEKRÉNY

Fogarassy László (Pozsony) írja: A Szlovák Tudományos Akadémia kiadásában ez évben jelent meg Duka-Zólyomi Norbert orvostörténésznek „Z. G. Huszty, Mitbegründer der modernen Sozialhygiene” (Slovenská akadémia vied, Bratislava, 1972, 280 lap + 30 kép) című munkája. Huszty Zakariás Teofil (1754–1803), Pozsony város főorvosa, a soproni evangélikus gimnázium elvégzése után Bécsben és Nagyszombatban végezte orvosi tanulmányait. A felvilágosodás szellemében Pozsony határain túl is sokat tett az egészségügy, különösen pedig a gyógyszertárak fejlesztéséért, elgondolásait több munkájában is hirdette. Duka-Zólyomi könyve a soproni evangélikus gimnáziumból kikerült neves férfiokról szóló ismereteinket szaporítja.

1972. XXVI. ÉVFOLYAM 4. SZÁM / SOPRONI SZEMLE

383 SOPRONI SZEMLE

Ödenburger Rundschau
Lokalhistorische Quartalschrift
Redaktion: Karl Mollay

Inhaltsverzeichnis und kurze Auszüge:

Losonczy, Susanna: Geschichte der Laehne'schen Erziehungsanstalt und des Gymnasiums in Ödenburg (1853–1903) II. Teil

Szigeti, Kilian: Leben und Wirken des Orgelbauers Johann Holper (1817–1888)

László, Gyula: „Inter Sabariam et Carnuntum ...“ Vortrag an der III. Slawistischen Historiker- und Philologentagung in Salzburg (1–7. Juli 1970)

Aktuelle Fragen der Ödenburger Geschichtsforschung

Hiller, Stefan: Geschichte der populärwissenschaftlichen Tätigkeit in Ödenburg (1841–1972)

Kleine Mitteilungen

Kovács, Josef Ladislaus: Das Inventar der St. Michaeliskirche aus 1551

Kovács, Josef Ladislaus: Der Ödenburger Michael Wirt an der Wittenberger Universität (1555–1556). Der älteste Studienbericht aus Ungarn

Katona, Emmerich: Ein Torschluss-Stein mit dem Merkurkreuz in Ödenburg

Hárs, Josef: Der erste Kurs für Fremdenführer in Ödenburg

Kunszery, Gyula: Josef Aszalay und Stefan Melczer

Winkler, Gabriel: Berichtigende Angaben zur Bauzeit Ödenburger Kunstdenkmäler

Berecz, Desider: Das Nationaltheater und Ödenburg

Ferenczy, Emmerich–Trostl, Katharina: Die Anfänge der Esperanto-Bewegung in Ödenburg (1910–1914)

Kulturelles Leben in Ödenburg

Domonkos, Otto: Tätigkeitsbericht des Franz–Liszt–Museums fürs Jahr 1971

Környei, Attila: Die Karl–Diebold–Gedächtnisausstellung im Franz–Liszt–Museum

Losonci, Nikolaus: Die Ausstellung non-figurativer Kunst in Ödenburg

Jancsovics, Anton: Musikfestwochen in Fertőd (17. 6.–2. 7. 1972)

Nekrolog

Becht, Rudolf: Ludwig Kónya (1914–1972). Der Dichter und seine Beziehungen zu Ödenburg

Bücherschau

Mollay, Karl: Dercsényi, Desider–Entz, Géza–Havassy, Paul–Merényi, Franz (red.): Kunstdenkmalschutz in Ungarn 1967–1968. Bp., 1970 (ung.)

Fogarassy, Ladislaus: Hochenbichler, Eduard: Republik im Schatten der Monarchie. Das Burgenland, ein europäisches Problem. Wien–Frankfurt–Zürich, 1971

Papp, Stefan: Markos, Georg: Kerker auf Wanderung. Bp., 1971 (ung.). Memoiren des Verfassers (Oktober 1944–Mai 1945)

Mollay, Karl: Keresztényi, Josef: Geschichte der olympischen Spiele. Bp., 1972 (ung). Beziehungen zu

Ödenburg, Anregungen für Ödenburg.

Briefkasten

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

⁵³ Értesítő az 1884/85-ös tanévről, 11–12.

2 (Megjegyzés - Popup)

⁵⁴ Értesítő az 1879/80-as, az 1875/76-os tanévről.

3 (Megjegyzés - Popup)

⁵⁵ Értesítő az 1884/85-ös tanévről. 13, 11–22; 1887/88, 6.

4 (Megjegyzés - Popup)

⁵⁶ Értesítő az 1884/85-ös tanévről, 12; 1879/80, 4–7.

5 (Megjegyzés - Popup)

⁵⁷ Értesítő az 1884/85-ös tanévről. 15, 14,

6 (Megjegyzés - Popup)

⁵⁸ Értesítő az 1879/80-as tanévről, 10. stb.

7 (Megjegyzés - Popup)

⁵⁹ Értesítő az 1884/85-ös tanévről, 17, 18.

8 (Megjegyzés - Popup)

⁶⁰ Lähne i. m. 17, 16, 27.

9 (Megjegyzés - Popup)

⁶¹ Értesítő az 1877/78-as tanévről, 20.

10 (Megjegyzés - Popup)

⁶² Lähne i. m. 29; Értesítő az 1877/78-as tanévről, 22.

11 (Megjegyzés - Popup)

⁶³ Lähne i. m. 18.

12 (Megjegyzés - Popup)

⁶⁴ Értesítő az 1884/85-ös tanévről. 19, 21–22.

13 (Megjegyzés - Popup)

⁶⁵ Értesítő az 1885/86-os tanévről. 10–11, 20.

14 (Megjegyzés - Popup)

⁶⁶ Lähne i, m. 26.

15 (Megjegyzés - Popup)

⁶⁷ Lähne Frigyes: Házi szabályok zsinórmértékül növendékeink számára. Sopron, 1874, 11.

16 (Megjegyzés - Popup)

⁶⁸ Értesítő az 1880/81-es tanévről, 1, 6, 11.

17 (Megjegyzés - Popup)

⁶⁹ Értesítő az 1876/77-es tanévről. 4–5, 7.

18 (Megjegyzés - Popup)

⁷⁰ Értesítő az 1875/76-os tanévről. 7.

19 (Megjegyzés - Popup)

⁷¹ Értesítő az 1876/77-es tanévről, 8, 9.

20 (Megjegyzés - Popup)

¹ Halper vándorkönyve a soproni Liszt Ferenc Múzeumban (Néprajzi leltár 649) található. A vándorkönyvre Gábry György hívta fel figyelmünket és ő ajánlotta fel feldolgozásra, amit ezúton is köszönök.

21 (Megjegyzés - Popup)

² A lődösi plébánia anyakönyve alapján.

22 (Megjegyzés - Popup)

³ A lődösi plébánia anyakönyve alapján.

23 (Megjegyzés - Popup)

⁴ Kovács, T.: Das südliche Burgenland in den Konskriptionen aus der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts. Eisenstadt, 1967, 27, 46; Fényes E.: Magyar Országának 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben, I. k. Pesten 1836, 360–361.

24 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Dornerről lásd Szigeti K.: Dorner Gáspár Albert (1780–1858) szombathelyi orgonaépítő mester élete és munkássága. Vasi Szemle 1969, 288–299.

25 (Megjegyzés - Popup)

⁶ Lásd alább a „Rendelések és Rendtartások” szövegében.

26 (Megjegyzés - Popup)

⁷ A vándorkönyvét 1828-ban nyomták Komáromban Weinmüller Franciska betűivel.

27 (Megjegyzés - Popup)

⁸ A lődösi erkölcsi bizonyítvány szövege fordításban: A tekintetes Vas vármegyében fekvő és a tekintetes vörösvári urasághoz tartozó Lődös község bírói hivatala ezennel igaznak tanúsítja, hogy a fent nevezett vándor, Halper János valóban itt a községben született, és hogy mindenkor becsületesen és mindenkinek megalégedésére viselte magát. Ennek hitelességét aláírással és tanúval erősítjük meg. (Pecsét) Lődös mezőváros, 838. június 9-én. Jannisch Ferenc községi bíró, Halper István tanú, Hassl(er) Patrik esküdt, Kizmann Antal jegyző (Vándorkönyv 10. lap).

28 (Megjegyzés - Popup)

⁹ Az igazolást Golfuss 1838. július 30-án állította ki (Vándorkönyv 11. lap).

29 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ Orgonatörténeti kutatásaink alapján. Ezenkívül 1840-ben 10 változatú pedálos orgonát épített Tischler a somogydöröcskei evangélikus templom számára. Tudunk még az 1860-ban Monoszlón, a református templomban felállított orgonájáról.

30 (Megjegyzés - Popup)

¹¹ A vándorkönyv hivatalos kiállítása a keszthelyi városi jegyzőkönyv 22. száma alatt történt.

31 (Megjegyzés - Popup)

¹² A Wilde Józsefnél töltött idő igazolása a vándorkönyv 13. lapján található. A Wildére vonatkozó adatokat részben dr. Pfeiffer Jánosnak köszönjük, részben orgonatörténeti kutatásainkon alapulnak.

32 (Megjegyzés - Popup)

¹³ Vándorkönyv 14–15. lap.

33 (Megjegyzés - Popup)

¹⁴ A Seidelmann Károlyra vonatkozó adatokat dr. Házi Jenő volt szíves rendelkezésünkre bocsátani, kutatásai alapján. Hálás köszönetünket ezúton is kifejezzük.

34 (Megjegyzés - Popup)

¹⁵ Kőszegi Consriptiones az 1839/40. évről (Vas megyei Levéltár Szombathely, Kő 40–52.)

35 (Megjegyzés - Popup)

¹⁶ A ház azonosítását Sághegyi Ferenc Medárd végezte el.

36 (Megjegyzés - Popup)

¹⁷ Az igazolás szövege fordításban: „Ennek a vándorkönyvnek felmutatója, Halper János, az édesanyja, alulírt özvegy Halper Anna asztalosmesterné mellett 1839. október 14-től 1840. február 12-ig mindenkinek megelégedésére hűségesen és szorgalmasan dolgozott. (Pecsét) Lődös mezőváros, 1840. február 12. Hochwarter Egyed céhmester, Halper István mérőmester (Lotschreiber)”. Vándorkönyv 16. lap.

37 (Megjegyzés - Popup)

¹⁸ A Klügel (Kliegel) család orgonaépítő műhelyének történetét feldolgoztuk „A magyar orgonaépítészet történeti fejlődése Kőszegen” c. munkánkban. A kéziratot a Magyar Tud. Akadémia Zenetudományi Intézetében (Bartók Archívum) hozzáférhető mint dokumentációs anyag.

38 (Megjegyzés - Popup)

¹⁹ 1845. augusztus 30-án állította ki. Vándorkönyv 17. lap.

39 (Megjegyzés - Popup)

²⁰ Heiling, H.: Nachbarock und Klassizismus im Wiener Orgelbau. Singende Kirche 1968, 206.

40 (Megjegyzés - Popup)

²¹ Szombathely város tanácsülési jegyzőkönyve 1850. aug. 17. (409. sz. végzés). Vas megyei Levéltár (Szombathely).

41 (Megjegyzés - Popup)

²² Uo. 435. sz. végzés.

42 (Megjegyzés - Popup)

²³ A születési és halálozási anyakönyvek alapján; vö, még Horváth F.: Szombathelyi házsámozások (Savaria. A Vas megyei múzeumok Értesítője I, 1963). Szombathely, 1963, 257–277. lapjaival.

43 (Megjegyzés - Popup)

²⁴ Halper Vándorkönyve, Halmágyi Ferenc leányának, Halmágyi Margitnak levele, valamint a megfelelő anyakönyvek alapján.

44 (Megjegyzés - Popup)

²⁵ Halper orgonáira vonatkozó adatainkat helyszíni kutatásainkon kívül dr. Pfeiffer János és Horváth Cirill szíves közléseinek köszönjük.

45 (Megjegyzés - Popup)

²⁶ Stojalowsky Sándor szíves közlése.

46 (Megjegyzés - Popup)

²⁷ Helyszíni szemle alapján.

47 (Megjegyzés - Popup)

²⁸ A helyszínen szerzett ismeretek alapján.

48 (Megjegyzés - Popup)

²⁹ A helyszínen szerzett ismeretek alapján.

49 (Megjegyzés - Popup)

³⁰ Az eredeti pozitívot Kemenesi Sándor, majd Ádám József építette át. Ádám József szíves közlése.

50 (Megjegyzés - Popup)

³¹ Trajtler Gábor rendelkezésünkre bocsátott adatai alapján.

51 (Megjegyzés - Popup)

³² Helyszínen szerzett ismeretek alapján. Moser Lajosra vonatkozó adatainkat Hans Heiling személyes közlésének köszönjük.

52 (Megjegyzés - Popup)

³³ Helyszíni tapasztalatok alapján.

53 (Megjegyzés - Popup)

³⁴ A szerződés szövegét (Veszprém, Püspöki levéltár Acta dioec. 813/1887) dr. Pfeiffer János volt szíves rendelkezésünkre bocsátani.

54 (Megjegyzés - Popup)

³⁵ Horváth Cirill adatai alapján.

55 (Megjegyzés - Popup)

³⁶ Dr. Pfeiffer János szíves közlése.

56 (Megjegyzés - Popup)

³⁷ A „pozitív” orgona elnevezése a latin *ponere* igéből származik. Olyan kis térfogatú, pedál nélküli orgonát jelent, amelyet lehet ugyan hordozni (*portare*), de játszaskor mégis le kell helyezni (*ponere*). Ezzel szemben a „portatív” orgonán hordozás (*portare*) közben is játszhat az orgonista kis térfogata és könnyű súlya miatt.

57 (Megjegyzés - Popup)

³⁸ Lásd Heiling i. m.

58 (Megjegyzés - Popup)

¹ Előadás a III. szláv történész és filológus kongresszuson (Salzburg 1970, júl. 1–7). Vö. még Heinrich Koller dolgozatai közül elsősorban: Der östliche Salzburger Besitz im Jahre 860. Burgenl. Heimatbl., 22 (1960), 89–106; Der „mons Comagenus“. Mitt. d. Inst. für östr. Geschichtsforschung, 71 (1963), 237–245; Enns and Wien in der Karolingerzeit. Jb. für Landesk. von Niederösterreich, XXXVI (1964), 74–86.

59 (Megjegyzés - Popup)

² A kontinuitásról lásd Székely György: A pannoniai települések kontinuitásának kérdése és a hazai városfejlődés kezdetei. Különnyomat: Budapest Múltja, 1957, 7–23; Kiss Attila: Arch. Ért. 1968, 93–101. Sicambriáról Alexandre Echart: De Sicambria á Sans-Souci (Histoire et légendes Franco-Hongroises). Paris, 1943.

60 (Megjegyzés - Popup)

³ A megnevezések bizonytalanságára lásd H. Koller idézett dolgozatait (I. jegyzet) és Mollay Károly: Ödenburg. Bp. 1942, 28.

61 (Megjegyzés - Popup)

⁴ Richardi de Haldingham seu de Bello mappa mundi inter annos 1276–1283. p. Chr. conscripti. Herefordi Angalicae conservata. Lásd még: Bendeffy László dolgozatát: Vasi Szemle V, 163–168.

62 (Megjegyzés - Popup)

⁵ J. Deér: Karl der Grosse und der Untergang des Awarenreiches (vö. Karl der Grosse. Bd. I, 774–775). Úgy látszik, mintha ennek meglebbe az emlékezete a Conversio-ban (V), amikor arról ír, hogy a Dunától északra fekvő pusztákon lakó hunok átkeltek a Dunán és elűzték a rómaikat, gótokat és gepidákat. Végleges feleletet arra a kérdésre, hogy a capcan népe honnan telepedett új helyére, csak a szlovákiai és a morvaországi leletekkel való pontos egybevetés adhat. Annyi bizonyos, hogy akárhonnan jöttek, a kereszténységnek – legalábbis a temetkezésben – semmi jelét nem látjuk, ha ugyan nem tekintjük keresztényeknek a melléklet nélkül eltemetetteket, amint ezt a II. salzburgi kongresszuson megpendítettem (Acta: 141–152).

63 (Megjegyzés - Popup)

⁶ Urkundenbuch des Burgenlandes. I, 1955, 6, 10. Az oklevél kétségtelenül említ Duna-Raba közti helyneveket is (ilyen pl. maga *Sabaria civitas is*). Anélkül, hogy belemerülnék a részletekbe, hadd említsem meg, hogy egy Cundpald nevű avar térítőpüspök sírját találták meg az Ikva patak völgyében (lásd Bóna: Cundpald fecit. SSz. XVIII [1964], 320–321, ActaArch-Hung., XVIII. [1966], 279–325), és ez talán némi támpontot adhat az „ad Kundpoldesdorf” helységnévhez.

64 (Megjegyzés - Popup)

⁷ Lásd Balanyi György: Szent István mint a magyar kereszténység megalapítója és szervezője. Szent István

Emlékkönyv (SzIE). Bp., 1938, I, 341.

65 (Megjegyzés - Popup)

⁸ A magam részéről elfogadom Marjalaki Kiss Lajos (Néhány Árpád-kori helynevünk, Miskolc, 1928, 10–11.) érvelését, amely azon alapul, hogy 850-ben itt szentelték fel „sancto Hrodperto”, azaz Szent Grót templomát. Ezt a helyet a honfoglaló magyarság is megszállta (vö. Dienes István: X. századi magyar temető Zalaszentgróton. Göcseji Múzeum Közl. 7. Zalaegerszeg, 1960).

66 (Megjegyzés - Popup)

⁹ A pannonhalmi alapítólevél facsimiléje és a körülötte kialakult irodalom: Szentpétery Imre: Szent István király oklevelei. SzIE. II, 145–157.–A 9–12. jegyzetek pontos utalásait lásd a Pannonhalmi Rendtörténet I. kötetében, továbbá Klemm Antal: Pannonhalma nevének története. Pannonhalmi Szemle, 1935: 212–217.

67 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ Lásd Mihályi Ernő tanulmányában is (SzIE. I, 346).

68 (Megjegyzés - Popup)

¹¹ Pannonhalmi Rendtörténet, I, 592. A Hartvik-legenda kritikai kiadása *Scriptores rerum hungaricarum* (SRH.) II, 363–440.

69 (Megjegyzés - Popup)

¹² Lásd SzIE. I, 363–364. és még a 24. jegyzetet.

70 (Megjegyzés - Popup)

¹³ SRH. 99–100.

71 (Megjegyzés - Popup)

¹⁴ Király Ilona: Szent Márton magyar király legendája. Bp., 1929, 55.

72 (Megjegyzés - Popup)

¹⁵ Lásd Réthy László: *Corpus nummorum Hungariae* (CNH) I–II. Bp., 1899–1907; Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. Bp., 1916. A *Pannonia* feliratról Jeszenszky Géza (Num. Közl. 1914, 54) megjegyzéseit fogadja el Hóman (i. m, 192). Ezt a kérdést kissé meg kell világítanunk, mert Hóman tekintélye miatt lekerült a napirendről. Nézzük tehát először, mit mond a kérdéssel Jeszenszky Géza: „Csak közbevetve jegyzem meg, hogy a PANNONIA vagy hasonló körirat nem pénzverő helyet (Pannonhalmát) vagy az ország dunántúli részét (CNH. 10), hanem az egész országot jelenti. Nehéz volna megérteni, hogy az ország felső- és tiszántúli részeit bíró hercegek miért s miképpen verethették volna pénzeiket a velük sokszor ellenséges király (I. Endre és I. Béla, Salamon és I. Géza) pénzverőjében vagy területén. Állításhoz Salamon CNH. 20 pénze is bizonyosságul szolgálhat, amely *expressis verbis PANONNIA TERA*-t mond”. Eddig Jeszenszky Géza megállapításai. Ezzel szemben felhozható, hogy a *REGIA CIVITAS* a „Stephanus rex” pénzekon bizonyosan verdehely (Esztergom?) és valóban általános szokás e korban az antik örökségként a verdehely feltüntetése a hátapon. A hercegekkel kapcsolatos ellenvetésre

meg azt lehetne felelni, hogyan nevezhette volna magát pénzein a ducatus ura egész Magyarország urának? Korai törvényeinkben és okleveleinkben a király nem Pannonia királya, hanem „rex Ungarorum.” Reálisabb az, amit e kérdésről Réthy László írt (CNH, I, 10): „Vajjon Pannonia verőhelyet jelentett-e, mely esetben azt kell feltennünk, hogy Pannonhalmán (*mons Pannoniae*) királyi pénzverő műhely volt, vagy archaizáló modorban a dunántúli Magyarországot jelentette-e? – e helyütt nem kutatjuk.” Mivel a magyar király valóban az egész ország királya volt, Pannonia – mint pars pro toto, amire példa nincsen – nem jelenthetett mást, mint az oklevelekből ismert Pannonia községet és pénzverőhelyet.

73 (Megjegyzés - Popup)

¹⁶ Gombos F. Albin: *Catalogus fontium hist. Hung. Bp.*, 1937, 42, 968.

74 (Megjegyzés - Popup)

¹⁷ Lásd Szilágyi Loránd: *Árpádkori törvényeink. Bp.*, 1960, 23.

75 (Megjegyzés - Popup)

¹⁸ Lásd: Csánki Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában, II, Bp.*, 1894 (*Szombathely* címszó).

76 (Megjegyzés - Popup)

¹⁹ Andreas Gráf: *Übersicht der antiken Geographie von Pannonien. Bp.*, 1936; a II. századra már kialakult úthálózatról a *Budapest története II. (1942)*, 680.

77 (Megjegyzés - Popup)

²⁰ Glaser Lajos: *Dunántúl középkori úthálózata. Századok*, 1929, 139–167. Hogy a középkorban sem volt forgalmas út pl. Graz és Szombathely között, arra nézve lásd H. Koller megjegyzését (*Burgenl. Heimatbl.* 1960, 103). A karoling korra nézve – ma már úgy látom – elszűnt volt egy Szombathelyről keletre vezető út feltevése (*Bp. Tört. II*, 796), mert a Szombathelyről előkerült lándzsa újabbkori (lásd Kovács László kéziratot doktori értekezését: *A honfoglaló magyarok lándzsái és lándzsatemetkezésük. Bp.*, 1968. 31. 1. és 9. kép).

78 (Megjegyzés - Popup)

²¹ Vö. K. Schünemann: *Deutsche Kriegsführung in Osten während des Mittelalters (1938)*; Gombos F. Albin: *SzIE. II*, 107–132; Pauler Gyula: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok korában. Bp.*, 1899².

79 (Megjegyzés - Popup)

²² Václav Vanecek: *Der Staat der Mährer, das grossmährische Reich (vö.: Das grossmährische Reich. Praha, 1963, 16)*; Jean Francois Verbruggen: *L'armée et la stratégie de Charlemagne (vö. Karl der Grosse. Bd. I, 420–436)*.

80 (Megjegyzés - Popup)

²³ A kérdésnek igen nagy irodalma van, a legjobb tájékoztatást Kniezsa István (*SzIE. I. kötet térképében és*

a hozzáfűzött magyarázatban) adja.

81 (Megjegyzés - Popup)

²⁴ *Omuntesperch*-et a Pannonhalmától 1 km-re fekvő régi „Amandsweingebirg”-gel azonosítja Danczi Villebald és Csóka J. Lajos (Vigilia, 1969). Erről másként Deér (i. m. 742–747). Felvetődhetik ezzel kapcsolatban a kérdés, hogy az „in Pannoniam” nem vonatkozhatik-e a pannonhalmi Pannonia településre? Csóka Lajos (i. h.) arra gondol, hogy Nagy Károly eddig hatolt előre és templomot emelhetett itt Szent Mártonnak, a frank királyok patrónusának, a katonaszentnek, aki innen származott. Ugyanilyen megfontolásokra késztet a Pannonhalma közvetlen közelében lévő Szent Willebáld domb, amely a 741-ben Salzburgban püspökké szentelt szent tiszteletét tanúsítja ezen a vidéken.

82 (Megjegyzés - Popup)

²⁵ V. ö. Schünemann, *Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jh.* Berlin, 1923, 13; Olajos Teréz: Adalék a (H)UNG(A)RI(I) népnév és a késői avar kori ethnikum kérdéséhez. *Antik Tanulmányok XVI.* (1969).

83 (Megjegyzés - Popup)

²⁶ Lásd H. Koller: *Der „mons Comagenus”*, i. m. 238–241.

84 (Megjegyzés - Popup)

²⁷ Püspöki Nagy Péter: *Püspöki mezőváros története.* Bratislava, 1968, 48.

85 (Megjegyzés - Popup)

²⁸ Lásd erről Váczy Péter kitűnő tanulmányát (Magyarország kereszténysége a honfoglalás korában. *SzIE.* I, 215–265), amelyet a nyugati irodalom sajnos nem ismer.

86 (Megjegyzés - Popup)

²⁹ Schünemann (*Die Deutschen ...* i. m. 12–17). Pedig bizonyára voltak itt bajor telepések (vö. a 24. jegyzetet is, továbbá H. Koller: *Bayerisch-fränkische Kolonisation in Pannonien im 8. Jahrhundert.* *Acta Congr. hist. sl. Salisb.* 1966, 51–61). Érdekes, hogy Püspöki Nagy Péter az enyémtől teljesen eltérő vizsgálataiban a vetvári püspökség területét ugyancsak a Duna–Rába közére határozza meg (i. m. 50 és a térkép). Adolf Gauest (*Zum Itinerar Karls des Grossen.* In: *Karl Der Grosse.* Bd. I, 307–321) kb. ugyanazt az utat írta le Nagy Károllyal 791-ben, mint amit a 860. évi Német Lajos-féle oklevél: a Rábán átlépő Nagy Károly egészen a későbbi Veszprémig ment volna le (Pannonhalma útbaejtésével) a római úton, s úgy haladt volna visszafelé a mons Comagenushoz. Sajnos nem közli az adatokat, mi indokolná, ezt a számunkra annyira kézenfekvő vargabetűt.

87 (Megjegyzés - Popup)

³⁰ Kniezsa István: *Magyarország népei a XI. században.* *SzIE.* II, 426; Püspöki Nagy i. m. 49.

88 (Megjegyzés - Popup)

³¹ B. Szatmári Sarolta, *Das spätawarische Fundmaterial der Randgebiete.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve Szeged, 1969, II, 163–174. Az ausztriai avar leletekről H. Mitscha–Märheim: *Dunkler*

Jahrhunderte goldene Spuren. Wien, 1963.

89 (Megjegyzés - Popup)

³² Lásd Zdenek Klanica: Vorgrossmährische Siedlung in Mikulcice und ihre Beziehungen zum Karpathenbecken. Symposium. Nitra, 1966. 1–14. Azoknak a jelenségeknek egy része, amelyeket e dolgozat bemutat, kétségtelenül avar hatás alatt keletkezett.

90 (Megjegyzés - Popup)

³³ Lásd Deér i. m. 767.

91 (Megjegyzés - Popup)

³⁴ Ábrahám kagán kéri – s meg is kapja – Nagy Károlytól a régi kagánok hatalmát: „honorem antiquum quem caganus apud Hunos habere solebat” (vö. Deér i. m. 776.)

92 (Megjegyzés - Popup)

³⁵ Lásd Polány István: Vasi Szemle II (1935), 366–374. III. (1936), 36–69, 163–179, 253–276.

93 (Megjegyzés - Popup)

³⁶ László Gyula: Kérdések és feltevések a honfoglalásról. Valóság, 1970. I. 48–64; Les problèmes soulevés par le groupe a la ceinture ornée de griffon et de rinceaux de l'époque Avare finissante. Acta Arch. Hung. XVII. (1963), 73–75.

94 (Megjegyzés - Popup)

³⁷ Lovas Elemér: Pannonhalma környéke az ó- és középkorban. Pannonhalmi Szemle XII. (1937), 24–33.

95 (Megjegyzés - Popup)

³⁸ Lovas i. h. 33–34. A St. Villibáld-i lelet egy karoling lándzsa (Nagy G.: ArchÉrt. 1913, 254). Pannonhalmán talált karoling kori építmény: Gyürky Katalin ásatása (Arrabona, 1963, 125–130).

96 (Megjegyzés - Popup)

³⁹ A Sabaria–Szombathely felfogás mellett foglalnak állást Paulovics István és Horváth Tibor Antal az Acta Savariensia IV. kötetében (Szombathely, 1944, 1–77); a Sabaria–Pannonhalma azonosság mellett: Csóka J. Lajos (Vigilia, 1969), Mihályi Ernő (Szent István monostorai. SzIE. I, 363–374).

97 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁰ SS. rer. Langob. V, 22. Deér i. m. 774 jegyzetében önkényesnek mondja Paulus Diaconus játékos szóazonosítását.

98 (Megjegyzés - Popup)

⁴¹ Semmiféle jogunk nincsen a Dunántúl egy részére vonatkozó források tanulságainak a „szabad avarok” többi területeire való átvetítésre. Más úton kell közelednünk e területek népességtörténetéhez (lásd a 36.

jegyzetet).

99 (Megjegyzés - Popup)

⁴² A karoling jellegű, de későbbi lándzsáról lásd a 20. jegyzetet.

100 (Megjegyzés - Popup)

⁴³ A Method legenda szövege Pauler–Szilágyi: A magyar honfoglalás kútfői. Bp., 1901. 353–354; Györffy György (szerk.): A magyarok elődeiről és a honfoglalásról. Bp. 1958, 90.

101 (Megjegyzés - Popup)

⁴⁴ E dolgozat lezárása közben vetődött fel bennem egy gondolat, amely az egyik részletkérdést más megvilágításba helyezné. Ha igaz lenne Kundpoldesdorf azonosítása az Ikva-menti Cundpald-kehely lelőhelyével, akkor ez annyit jelentene, hogy a Salzburnak szülő adomány a Rába két partjának széles sávja lett volna csupán (ebbe jól beleillenek Sabaria civitas is!). Ezek szerint ez a sáv az avar település és a későbbi győri püspökség déli határát jelölné ki. Mindez természetesen nem változtat semmit a Bécsi Erdő–Pannonhalma–Sabaria feltevésünkön.

102 (Megjegyzés - Popup)

¹ Az erről szóló részletes beszámolót lásd: Kelényi Ferenc: Az első soproni tudós-kongresszus és kiállítás 1847-ben. SSz. 1961, 78–81.

103 (Megjegyzés - Popup)

² Gyulay Zoltán professzor beszédéből, melyet a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat soproni csoportjának alakuló ülésén mondott a Kaszinóban 1954. június 6-án. A kézirat az Erdészeti és Faipari Egyetem Központi Könyvtára dokumentációs gyűjteményében található.

104 (Megjegyzés - Popup)

³ Lásd Gyulay Zoltán idézett beszédét.

105 (Megjegyzés - Popup)

⁴ Vö.: A Magyar Tanácsköztársaság művelődéspolitikája. Válogatott rendeletek, dokumentumok, cikkek. Sajtó alá rendezte: Petrák Katalin és Milei György. Bp. 1959, 118–128.

106 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Az Erdészeti és Faipari Egyetem irattárában őrzött 228/1919 sz. ügyirat bizonyítja, hogy a főiskola neves tudósokat jelölt az előadások megtartására. A 16 tárgykör a következő: 1. Ásványtan és geológia (Dr. Vitális István); 2. Elektrotechnika (Boleman Géza); 3. Építéstan (Sobó Jenő és Spissák Béla); 4. Galvanotechnika (Jakóby István); 6. Géprajz (Láng Károly és Tettamanti Jenő); 7. Géptan (Láng Károly); 8. Szilárdságtan (Kövesi Antal); 9. Kohászat (Széki János); 10. Bányászat (Réz Géza, Finkey József); 11. Tüzeléstan (Dr. Barlay Béla, Széki János, Balázs István); Fémtechnológia (Széki János); 13. Vastechnológia (Dr. Barlay Béla, Balázs István); 14. Növényi betegségek (Dr. Kövessi Ferenc, Vadas

Jenő); 15. Gyümölcsstermesztés (Dr. Kövessi Ferenc); 16. Méhészet (Krippel Móric).

107 (Megjegyzés - Popup)

⁶ A Soproni Szemle újbóli megindítását soproni közéleti személyiségek 1954. július 10-én beadványban kérték a népművelési minisztertől. Gyulay Zoltán, a Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat soproni szervezetének elnöke elsőnek írta alá az általa már korábban is felvetett javaslatot. Vö.: Mollay Károly: Gyulay Zoltán 70 éves. SSz. 1971, 193.

108 (Megjegyzés - Popup)

⁷ E korszak adatait dr. Augusztinovicz Elemér, a TIT jelenlegi városi elnöke volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

109 (Megjegyzés - Popup)

⁸ Vö.: Dercsényi Dezső: Sopron. Az első magyar műemlék-film. Természet és Társadalom. A Társadalom- és Természettudományi Ismeretterjesztő Társulat havi folyóirata. 1955, 641.

110 (Megjegyzés - Popup)

⁹ Gyulay Zoltán beszéde a TTIT soproni csoportjának újjáalakuló ülésén 1958. április 24-én. A tárgyalt időszak ismertetésében is erre a beszédre támaszkodtam. Eredetije az Erdészeti és Faipari Egyetem dokumentációs gyűjteményében található.

111 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ A műemlékház részletes leírását, illetve a felújítási munkálatok eredményét lásd: Mórotz László: Későbarokk falfestmények feltárása az Új utca 18-as számú házban c. cikkében. SSz. 1970, 86.

112 (Megjegyzés - Popup)

¹¹ Lásd Hiller István: Adatok a Soproni Nyári Egyetem történetéből. Sopron, 1966. A továbbiakban csak néhány fontosabb megállapítást kívánunk tenni a Nyári Egyetemről, elsősorban az összefüggések világossá tétele érdekében.

113 (Megjegyzés - Popup)

¹² Dr. Zimmermann Ágoston rektor beszéde a Nyári Egyetem IV. évében. Vö.: A Budapesti M. Kir. József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem 1940/41. tanévének megnyitásakor, valamint az 1939/40. tanév ünnepélyein tartott beszédek és az 1939/40. tanévi évkönyv. Bp. 1941, 110. p.

114 (Megjegyzés - Popup)

¹ Hartisch Detre 1527. febr. 1-től Sopron városkapitánya volt (Házi i. m. 67).

115 (Megjegyzés - Popup)

¹ A Hellebrandt-idézet „A franekeri egyetemen tanult magyarok” c. tanulmányából (Történelmi Tár 1886 való). Szepsi Csombor Márton-idézetünk az Europica Varietas Occasio Itineris fejezetből (Összes művei, Bp., 1968, 127); a wittenbergi egyetem első soproni diákjairól Súlyom Jenő: Luther és Magyarország, Bp.,

1933, 173, 177; vö. Mollay Károly: Többynnyelvűség a középkori Sopronban. SSz. 1968, 138; Faut Márk krónikája: Országos Széchényi Könyvtár Quart. Germ. 192; Wirt Mihály tanulmányi jelentése: GySmLt. 2: Lad. XII et M, fasc. I nr. 21. Melanchton magyarországi recepciójának irodalmában ez a kapcsolat eddig ismeretlen volt (vö. Borzsák, István: Zur Frage der Rezeption Melanchtons in Ungarn. In: Studien zur Geschichte der deutsch-ungarischen literarischen Beziehungen. Berlin, 1969, 52–69).

116 (Megjegyzés - Popup)

² Az ir. lap vége.

117 (Megjegyzés - Popup)

³ Az 1v. lap vége.

118 (Megjegyzés - Popup)

⁴ A 2r. lap vége.

119 (Megjegyzés - Popup)

⁵ A 2v. lap vége.

120 (Megjegyzés - Popup)

⁶ A 3r. lap vége.

121 (Megjegyzés - Popup)

⁷ A 3v. lap vége.

122 (Megjegyzés - Popup)

⁸ A 4r. lap vége.

123 (Megjegyzés - Popup)

⁹ A 4v. lap vége. Az említett nyugta nincs az iratok mellett!

124 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ Az 5r. lap vége.

125 (Megjegyzés - Popup)

¹ Vatter Ilona: A soproni német színház története 1841-ig. Bp., 1929.

126 (Megjegyzés - Popup)

² Csatkai Endre: A soproni színház története 1841–1950. Sopron, 1960.

127 (Megjegyzés - Popup)

³ Kugler Alajos: A soproni színészet története Sopron, 1909.

128 (Megjegyzés - Popup)

⁴ Gantner Antal: A soproni színház és színészet története Sopron, 1941.

129 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Ismertebb címe: Egy jómadár vagy a hívatlan vendég.

130 (Megjegyzés - Popup)

⁶ Ifj. Lendvay Mártonné Fánecs Ilka (1842–1904) romantikus hősnők, így Julia és Ophélia finom stílusú megszemélyesítője.

131 (Megjegyzés - Popup)

⁷ Niczkyné Szöllősy Rózsi fiatalon elhunyt, szeretetre méltó színésznő.

132 (Megjegyzés - Popup)

⁸ Paulay Ede (1836–1894) e vendéjáték idején még színész, később rendező és a Nemzeti Színház nagynevű igazgatója. Első felesége Gvozdanovics Julia (1829–1880) súlyos drámai szerepeket játszott.

133 (Megjegyzés - Popup)

⁹ Szigligeti Ede (1814–1878) termékeny és sok sikert aratott színpadi szerző, a Nemzeti Színháznak megalakulása óta tagja, később rendező és igazgató.

134 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ Benedek Lajos (1858–1890) vígjátéki színész, csak 1876-ban szerződött a Nemzeti.

135 (Megjegyzés - Popup)

¹¹ Komáromy Alajos (1823–1904) vidéki színész. 1871-ben szerződött a Nemzeti, ahol Egressy Gábor szerepeinek egy részét játszotta.

136 (Megjegyzés - Popup)

¹² Sántha Antal (1836–1908) komikus színész.

137 (Megjegyzés - Popup)

¹³ Az utónév nyilván téves. Egressy Ákos lehet, Gábor fia (1832–1914) jellemszínész.

138 (Megjegyzés - Popup)

¹⁴ Epizodista, de játszotta Szellemit is.

139 (Megjegyzés - Popup)

¹⁵ Adatait nem ismerjük, az ismert Udvarhelyi Miklós 1864-ben meghalt.

140 (Megjegyzés - Popup)

¹⁶ Nagy Imre (1849–1893) nagyon kedvelt drámai hős, csengő hang, feltűnően szép külső.

141 (Megjegyzés - Popup)

¹⁷ Szigeti József (1822–1902) kiváló jellemszínész és sok sikert aratott színpadi szerző. Hálás szerepe volt Pater Knitélius a II. Rákóczi Ferenc fogsága c. darabban.

142 (Megjegyzés - Popup)

¹⁸ A nevezetes esemény részletesebb feldolgozása. A soproni magyar színjátszás kialakulása c. cikkemben (SSz. 1957, 291–294.).

143 (Megjegyzés - Popup)

¹⁹ Újházi Ede (1844–1915) a Nemzeti Színház örökös tagja, a Színművészeti Akadémia tanára.

144 (Megjegyzés - Popup)

¹ Tiborc: Az eszperantó Magyarországon. Bp., 1959.

145 (Megjegyzés - Popup)

² Zsigmond Katalin szíves közlése.

146 (Megjegyzés - Popup)

³ BULTENO, a Magyar Országos Eszperantó Tanács kiadványa 1958, 5–6. sz.

147 (Megjegyzés - Popup)

⁴ Nyugatmagyarországi Híradó (Pozsony) 1912. jún. 6.

148 (Megjegyzés - Popup)

⁵ Soproni Napló 1912, 130. sz.

149 (Megjegyzés - Popup)

⁶ Soproni Napló 1912, 209. sz.

150 (Megjegyzés - Popup)

⁷ Soproni Napló 1912, 218. sz.

151 (Megjegyzés - Popup)

⁸ Soproni Napló 1912, 267. sz.

152 (Megjegyzés - Popup)

⁹ Kisalföld 1965, 298. sz.

153 (Megjegyzés - Popup)

¹⁰ Hungara Esperantisto (Bp.) 1970, 5. sz.

154 (Megjegyzés - Popup)

¹ Vö. Lóránt Ödön: Diebold Károly (1896–1969) SSz. 1970, 93–95.

155 (Megjegyzés - Popup)

¹ A XV. Soproni Ünnepi Hetek képzőművészeti kiállítását Baranyai Judit rendezte. 1972. június 30-án dr. Erdély Sándor tanácselnök nyitotta meg. A tárlatot a megnyitó közönségének dr. Losonci Miklós mutatta be, aki a kiállítás katalógusának előszavát is írta. E katalógus közli a kiállító művészek fényképét, egy-egy művük képét és a kiállított művek jegyzékét. A fentiekben a megnyitón elhangzott ismertetést közöljük. A kiállítás plakátját Kulinyi István készítette. *(A szerkesztő)*